

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИСТИЧКИ И ХОТЕЛИЈЕРСКИ МЕНАЏМЕНТ
ДЕПАРТМАН ЗА ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ
Смер: ПОСЛОВНИ СИСТЕМИ У ТУРИЗМУ И ХОТЕЛИЈЕРСТВУ

ЗАВРШНИ МАСТЕР РАД

Тема: ВЕРСКИ ТУРИЗАМ У РУСИЈИ

Ментор:

Проф. др Симо Елаковић

Студент:

**Мирјана Маринковић,
бр. индекса: 405719/2012**

Београд, 2013.

САДРЖАЈ

Увод	3
1. Основна обележја и развој верског туризма	5
1.1. Појам верског туризма и ходочашћа	5
1.2. Облици верског туризма	11
1.3. Значај верског туризма у свету	13
1.4. Верски туризам у хришћанству	14
2. Специфичности верског туризма у Русији	16
2.1. Основна обележја туристичког тржишта у Русији.....	16
2.2. Историја ходочасничких путовања у Русији	19
2.3. Основна обележја верског туризма у Русији	26
2.4. Врсте верског туризма у Русији	32
2.5. Формирање производа у домену верског туризма у Русији	33
2.5.1. Маршруте	35
2.5.2. Смештајни капацитети	36
2.5.3. Исхрана	38
2.5.4. Превоз	39
2.6. Проблеми и могућности даљег развоја верског туризма у Русији	39
2.6.1. Регионална политика развоја верског туризма у Русији	44
2.6.2. Тенденције и концепције развоја верског туризма у Русији	46
2.6.3. Став Руске православне цркве о верском туризму у Русији	49
3. Социјална одрживост верског туризма у Русији	54
3.1. Верски туризам као инструмент социјалне регулације	65
3.2. Социјална напетост савременог друштва. Узроци настајања и стадијуми ширења	68
3.3. Улога верског туризма као фактора смањења социјалне напетости	72
3.4. Савремени примери учешћа црквених посленика у смањењу социјалне напетости кроз различите делатности у световним оквирима	76
4. Социјална природа верског туризма	78
4.1. Аспекти методике организације верског туризма	79
4.1.1. Социокултурно пројектовање	79
5. Туризам као модерни еквивалент за религију. Идеја саборности у православном ходочашћу	84
Закључак	91
Литература	96

УВОД

У завршном мастер раду на мастер академским студијама "Пословни системи у туризму и хотелијерству" узели смо за циљ проучавање верског туризма у Русији, његових праваца и перспектива развоја.

У основи постављеног циља издвојили смо за задатак упознавање са основним карактеристикама и стањем верског туризма у Русији.

За објекат истраживања узели смо верски туризам у Русији и његове ресурсе. Покушавамо да истражимо у којој би мери квалитетна организација верских тура омогућила повећање интересовања и мотивације становништва за домаћи туризам у Русији и учинила дестинације у том делу света привлачнијим за стране туристе и ходочаснике (па и оне из Србије).

За тему нашег истраживања узели смо верски туризам у Русији, правце његовог развоја, верски туризам у Русији као фактор смањења социјалне напетости у друштву, његову улогу као фактора социјалне регулације као и узроке настајања социјалне напетости, као и верском туризму као туристичком производу.

Степен истражености овог проблема на нашем подручју је мали или готово никакав. У свету, међутим, као и у Русији постоје радови на ову тему, нарочито од 90-тих година XX века, који ће нам и послужити као основ за писање нашег рада.

За основну хипотезу истраживања узели смо чињеницу да верски туризам у Русији последњих година има тенденцију веома динамичног раста и треба очекивати да ће се такав тренд наставити и у будућности, као и да као и да религија у свим својим појавним облицима доприноси смањењу социјалне напетости у друштву.

Помоћне хипотезе: 1. Верска путовања имају специфична обележја, што одређује и начин креирања производа намењеног овој категорији туриста. 2. На тржишту Русије Руска православна црква има веома значајну улогу у организовању верских путовања. Стога логично претпостављамо да истраживање верског туризма у Русији може бити од помоћи и допринети унапређењу верског туризма у Србији. 3. Организација путовања у циљу вере, као и вера уопштено гледано на

нивоу државе, такође има значајног утицаја на смањење социјалне напетости у друштву.

Развој верског туризма у Русији (и шире) доприноси унапређивању знања о верском туризму, као и коришћењу тог знања у развоју верског туризма у Србији, као и на пољу регулације социјалне напетости у друштву, како у Русији, тако и у Србији, тј. меру у којој би формирање квалитетног производа у домену верског туризма учинило интересантним верски туризам у Русији. Код избора ове теме значајну улогу имао је и податак Светске туристичке организације да је верски туризам једна од најперспективнијих грана туризма са највећом стопом раста последњих година и да се за ту грану тек очекује пораст интересовања туриста и ходочасника.

Наш завршни мастер рад на тему "Верски туризам у Русији" ће садржавати следећа поглавља:

1. **Основна обележја и развој верског туризма**, у којем ћемо обрадити појам, облике, значај и врсте верског туризма у хришћанству;

2. **Специфичности верског туризма у Русији**, у којем ћемо обрадити основна обележја, историјат ходочасничких путовања, врсте верског туризма, формирање производа, проблеме и могућности даљег развоја, регионалну политику, тенденције и став Руске православне цркве на тему верског туризма у Русији;

3. **Социјална одрживост верског туризма у Русији**, у којем ћемо обрадити тему верског туризма као инструмента социјалне регулације, социјалне напетости савременог друштва, узроке њеног настајања и стадијуме ширења, као и улогу верског туризма као фактора смањења социјалне напетости;

4. **Социјална природа верског туризма**, у којем ћемо обрадити аспекте методике организације верског туризма као и социокултурно пројектовање.

5. **Туризам као модерни еквивалент за религију. Идеја саборности у православном ходочашћу**, у којем ћемо обрадити неке ставове социолога и цркве везане за појам туризма као савременог еквивалента за религију и идеју саборности у православном ходочашћу као мотивацији за ходочашће.

Циљ рада јесте истраживање савременог верског туризма, као и његовог историјата у Русији, потом улоге Руске Православне Цркве у ширењу и развоју верског туризма, капацитета и културно-верских предуслова за развој верског туризма у Русији, као и улоге туроператора на тлу Русије и формирање производа верског туризма као и подизање квалитета и ширења понуде тог производа.

Циљеви рада такође су истраживање утицаја верског туризма у Русији, као и улоге Руске Православне Цркве у ширењу и развоју верског туризма, капацитета и културно-верских предуслова за развој верског туризма у Русији, на смањење социјалне напетости у друштву, као и могућности повезивања са домаћим туроператорима (између осталог, и организаторима ходочасничких тура). У томе нам у доброј мери, сматрамо, могу помоћи већ познате историјске, културне и економске везе наша два народа.

Методски поступци којима ћемо се у изради рада служити јесу: прикупљање документације и релевантне грађе, компаративна анализа (туризам у Русији и у Србији, као и тзв. ходочаснички или пилгрим-туризам), садржинска анализа...

У закључку ћемо проверити наше хипотезе и, верујемо, на делу потврдити нашу полазну тачку - податак Светске туристичке организације да је верски туризам грана са највећом стопом развоја последњих година и да се за ту грану тек очекује пораст интересовања туриста и ходочасника, као и вишеструку добробит туроператера од стављања у понуду ове врсте туристичког производа, улагања у разноврсност понуде, а такође и неопходност школовања адекватних кадрова за ову врсту туризма, како у Русији чији су верско-историјско-културни ресурси огромни, тако и на тлу Србије, чији ресурси такође нису без значаја у односу на њену далеко мању територију, а покушаћемо и да докажемо да верски туризам, као и ходочашће имају велику улогу у снижавању нивоа социјалне напетости у друштву.

1. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА И РАЗВОЈ ВЕРСКОГ ТУРИЗМА

1.1. Појам верског туризма и ходочашћа

Термин "верски туризам" често се користи као синоним за реч "ходочашће". Ако говоримо о ходочашћу и верском туризму неопходно је да одредимо терминологију и дефинишемо њихову употребу у туризму и црквеној пракси.

Верски туризам је многограна област туристичке индустрије која се динамично развија у последње време. Данас постоји полемика у односу на предмет и објекат верског туризма и ходочашћа. Представници религија сматрају да се не смеју мешати појмови туризам и ходочашће, узимајући притом за аргумент различиту духовну орјентацију наведених појава. Представници туризма тврде да

је са аспекта важећег законодавства човек који на неко време отпутује из земље, *de facto* туриста. Као једно од компромисних решења појавио се термин "ходочаснички туризам". С аспекта теорије туризма овај проблем није битан, јер је представљен од стране две потпуно различите друштвене институције, које пак ову појаву интрепретирају са позиције параметара онако како су усвојени унутар тих институција. Отворено остаје само питање колико исправно терминолошки апарат једне институције може да буде коришћен у другој? Једина алтернатива за овај проблем је одустајање од полемике и давање могућности представницима обе области да користе своју дефиницију, узимајући у обзир једино чињеницу да су оба термина синонимична. Разлике су уочљиве једино у унутрашњој психолошкој доминанти путника: духовној или сазнајној.

Појам ходочасничког туризма - путовања верника у религиозне светиње - негирају многи који се баве организацијом таквих путовања: за њих су "ходочашће" и "туризам" потпуно различити појмови, који често један другог искључују. Зато се често користи аналогни термин - религиозни туризам.

Термин "ходочашће" се данас употребљава у свим религијама, конфесијама и култовима. Иако се сама реч појавила тек у време крсташких ратова, ходочашће као облик конкретно мотивисаних путовања има веома далеки историјат. Према етнографским и писаним изворима, позната је пракса старих Грка и Римљана да путују у удаљене храмове ради поклоњења божанствима, светилиштима, као и пракса старих Германа да иду у свете шуме у циљу ходочашћа.

"Верски туризам представља оне врсте делатности, везане за пружање услуга и задовољење потреба туриста који путују у света места и религиозне центре удаљене од њиховог места становања".¹

Туристички терминолошки речник не пружа објашњење овога термина, али ближе одређује појам ходочашћа, који је тесно повезан са религиозним туризмом и може да се посматра као један од основних његових видова: "ходочашће је путовање верника ради поклоњења светим местима, (...) назив је добило по обичају древних хришћана да из Палестине доносе гранчицу палме".²

¹ Хуусконен Н. М, Глушанок Т.М. *Практика организации экскурсий (2006)*, Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 5

² Даринский А. В. *Русские православные монастыри России как объекты туризма (1995)*, Труды Академии туризма бр. 1, Москва, стр. 64.

Верски туризам има различите правце. Тако Јереј Михаил - историчар и теоретичар ходочасништва, издваја два правца, две специфичне средине у којима се остварује организација религиозних путовања. То су:

1. путовања, религиозно мотивисана са споредном сазнајном доминантом, и
2. путовања мотивисана сазнајно са споредном религиозном доминантом.

Важно је приметити да оба типа путовања имају јасно религиозни садржај, тј. у једнакој мери могу бити посматрана као категорије религиозног туризма, макар их много тога специфичног разликује једне од других.³

У верском туризму путовање у прилично удаљени град или крај ради поклоњења некој светињи, учешћа у култним радњама или посете музеја и изложби ће бити сматрана изласком изван граница уобичајене средине. Концепција сталног боравишта изазива расправе међу стручњацима - колику удаљеност треба да пређе човек и како често да посећује ова или она места, да би био сматран туристом. Очигледно је да се појава сталног боравишта разликује од земље до земље и да се може разликовати код људи различитог степена мобилности, социјалног и имовинског положаја, схватања и мотивације за путовања. Места која човек посећује редовно, чак и ако су релативно удаљена од места боравка, су елементи његовог сталног боравишта. Ту можемо додати и такве објекте који се налазе у непосредној близини места боравка човека, независно од фреквенције њиховог посећивања (на пример, некакав музеј или храм, који се налази у том граду). Психолошки се они доживљавају као елемент свакодневице.

У статистику туризма убрајају се људи чији боравак не премашује 12 месеци. Ако је човек провео у новом месту дуже од једне године, он већ прелази у категорију становника тог места. То јест, ходочасници који крећу у познати православни манастир на недељу дана сматрају се туристима.⁴

Туриста је човек који путује у религиозном циљу, који излази изван граница места свог сталног боравишта на највише годину дана ради посете светињама.

Под верским туризмом треба схватити врсте делатности, које су везане за пружање услуга и задовољавање потреба туриста, који путују у религиозне центре, који се налазе ван граница места боравишта.⁵

³ Кабушкин Н. И, *Менеджмент в туризме (1998)*, Издательство "Новое знание", Минск, стр. 24

⁴ У верској литератури се разликују ходочасници од туриста. С аспекта теорије туризма, сви ходочасници који су изашли из окружења свог сталног боравишта, сматрају се туристима.

⁵ Биржаков М. Б, Никифоров В. И. *Индустрия туризма. издание третье, переработанное и дополненное (2007)*, Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 46

Туризам упоредо са религиозним укључује и такве врсте као што су културно-сазнајни, забавни, пословни, научни, здравствени, спортски, еколошки, егзотични, екстремни. Верски туризам као и други типови туризма има своје подврсте: ходочаснички и верски екскурзиони туризам.

Ходочасници обично постављају много мање захтева у односу на ниво и квалитет услуга, исхране, смештаја. Они остају да преноће у келијама манастира, под шаторима (за време хаџа), на поду храмова или чак и на отвореном. Избор хране је обично скроман и оскудан.

Ходочашћа имају везе са посетом одређених места, која се сматрају светим. То могу бити манастири, храмови, природне творевине - планине, реке, језера, шуме, пећине. Често су ходочашћа усклађена са датумима одређених празника.⁶

О духовно-ходочасничком туризму као подврсти ходочасничког туризма јако мало се говори. Овај туризам за сада има прилично скучену социјално-психолошку основу и географско усмерење.

Ваља нагласити блискост духовно-ходочасничког туризма другим врстама туризма. Узећемо два примера. У Индији постоје ајурведске бање, где на лечење долазе Индијци и странци. Ајурведа као комплексна наука о лечењу, подмлађивању организма и превентиви болести тврди да су болести последица нарушеног енергетског склада човека са Космосом. У Ајурведи се за лечење могу користити мантре, а на филозофском плану Ајурведа заговара неопходност стварања јединства човека са Богом. Стога ће путовања на лечење сагласно Ајурведи садржати елементе верског туризма.

Други пример: сваке године организују се путовања из Русије у Кину ради учења о акупунктури. Акупунктура помаже човеку да прикупи енергију. Овакво путовање садржи у себи елементе религиозног, спортског и медицинског туризма.⁷

Уобичајено је такође издвајање четири основна типа туриста који путују са религиозним циљевима:

1. Дубоко верујући људи (религиозна доминанта);
2. Верујући људи (религиозна доминанта и споредна спознајна мотивација);

⁶ Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. пер. с енглјског језика, Издање "ЮНИТИ", Москва, стр. 19

⁷ Христов Т. Т. Религиозный туризм (2006), Издањски центар "Академија", Москва, стр. 210-211

3. Верујући или неверујући људи (спознајна доминанта и споредна религиозна мотивација). Овом типу туриста припадају и они који путују у циљу научног туризма са религиозном тематиком;

4. Представници других религија и неверујући (искључиво спознајна доминанта).

Може се закључити да су прва два типа туриста у систему верског туризма ходочасници, а друга два типа туристи који путују у оквирима верског туризма у циљу туризма.⁸

Субјекти верског туризма су људи који припадају овој или оној конфесији и који крећу на ходочашћа и туристичка путовања ван граница свог места боравка. Управо реке туриста и ходочасника дефинишу ситуацију у верском туризму. Они могу да буду потрошачи туристичког производа који нуде агенције које су се у овој или оној мери специјализовале за религиозну тематику. Веома је важно знати број присталица ове или оне религије у земљама, макрорегионима, деловима света; њихову конфесионалну структуру (тј. узајамне односе оних који исповедају различите религије) итд.⁹

Туристички производ представља свеукупност туристичких услуга, радова, који прате процес потрошње туристичких услуга и робе током туре и ван ње.

Туристичка услуга у верском туризму је резултат рада туристичке организације или индивидуалног предузимача за задовољење потреба туриста у организовању 1. туристичких, 2. ходочасничких, 3. комбинованих тура, или неких делова који чине ове туре.

Тура представља комплекс услуга везано за смештај, превоз, исхрану религиозних туриста, услуга везано за обиласке, водиче-преводиоце и друге услуге које се нуде у зависности од циља путовања (ходочашће, разгледање, научни рад).

Програм туре представља план путовања подељен на дане са наведеним датумом посете верских центара на маршрути.

У верском туризму туристичко-сазнајног усмерења, главни начин преношења информације је екскурзија. Туристичке услуге усмерене су на задовољење

⁸ Тришин А.Ф. *Мировые религии и религиозные памятники (1997)*, Издательство "Московский лицей", Брянск, стр. 231

⁹ Хуусконен Н. М, Глушанок Т.М. *Практика организации экскурсий (2006)*, Санкт-Петербург, Издательство "Герда", стр. 11

сознајних интересовања туриста. На њих је усмерена разрада и стварање програма туристичке услуге, организација и обављање екскурзија.

Припадност некаквој религиозној конфесији није препрека за остваривање туризма. Туриста треба да буде упознат и да поштује локалне законе и обичаје. Овај положај не обавезује га да обавља обред, да прати или се прилагођава овој или оној религији или култу, изузев у случајевима када је то циљ његовог путовања, то јест ходочашће. Ако духовне снаге за религиозна схватања недостаје, онда би туриста требало да одустане од посете култном објекту одређеног краја или земље.

Сагласно међународним нормама, туриста има право да без сметњи обави религиозне обреде и молитве, наравно, уколико то не омета друге туристе и не нарушава локалне обичаје и правила боравка у хотелу и другим јавним местима. На великим међународним аеродромима постоји специјална просторија за обављање религиозних обреда коју користе представници најмање три конфесије. Било која посета светих места, храмова, других култних објеката, који се налазе под заштитом активне конфесије или секте, у њиховом власништву, укључени су у програм обиласка, треба да буде усклађена са задуженом службом те религиозне заједнице, да буде утврђен редослед туристичких посета верском објекту, време посета које неће ометати обреде, или редослед присуства на обредима. Обично су манастири, храмови и други култни објекти отворени за туристичке посете, а заједнице и секте које су власници објеката, радо примају туристе из економских разлога (наплате улазница за ту врсту туристичке посете). Они утврђују одређена правила понашања за посетиоце, која се понекад односе и на одевање¹⁰, редослед уласка, фотографисање, услуге сопственог водича. Сходно томе, неопходно је претходно се упознати са обичајима свих заједница и манастира који ће бити посећени током трајања путовања.

У исламским земљама су за стране туристе повећани захтеви везано за религиозне обичаје и њихова правила. Уколико се она прекрше, туриста може завршити и у затвору, бити новчано или чак и физички кажњен.

Религиозна ограничења се односе и на храну. Муслимани и Јевреји не једу свињетину. Религиозно настројени Јевреји траже кошер храну, која је специјално

¹⁰ У руске манастире и неке цркве жене туристи могу ући искључиво покривене главе и у дугим сукњама. У ту сврху на улазу у манастир обично стоје корпе из којих могу узети специјално шивене троугласте цицане мараме и широке прегаче да вежу око паса, а које по напуштању територије манастира враћају.

припремљена у складу са религиозним обредима и правилима, што такође мора бити наведено у опису путовања. Многе религије утврђују постове, периоде када се ограничава употреба одређених облика хране и чак забаве. Све ово ваља узети у обзир приликом формирања туристичког производа за одређену категорију становништва. Ваља нагласити да је одсуство свињетине у исхрани веома честа појава и да, ако туриста изрази такву жељу, њој се беспоговорно мора удовољити (наравно, о томе треба имати информацију приликом продаје дестинације). Аналогни захтев који се тиче употребе веганске хране се нуди по посебним ценама и претходном договору, зато што тек понека установа друштвене исхране може да пружи такву врсту хране. Приликом организације туристичког путовања такви захтеви могу да постану озбиљна препрека или ће довести до битног поскупљења туре или услуга исхране.¹¹

Ово је тек незнатан део фактора који се морају узети у обзир када се организује религиозно путовање, зато свака туристичка агенција која се овом врстом делатности бави, мора да има јасна сазнања о особеностима ходочашћа и култним обредима сваке од светских религија.

1.2. Облици верског туризма

Верски туризам представљен је различитим формама.

Према карактеристикама организације путовања верски туризам може бити *организовани* или *неорганизовани*. Једни туристи више воле организована путовања. Таква путовања су строго дефинисана и обично се плаћају унапред. Продавац и клијент су претходно утврдили маршруту путовања, време боравка, списак услуга (пун пансион или само неке од услуга).

Током неорганизованих путовања, туристи не траже помоћ посредничких фирми, које пласирају свој туристички производ. Они планирају и самостално обављају своје путовање. Неорганизована путовања имају велику предност у томе што путник није везан за одређени програм и може на лицу места, спонтано да мења своју маршруту у зависности од субјективних и објективних околности. У субјективне околности могу се убројати психолошки мотиви, који утичу на одлуку да се посети или не посети ово или оно место, унесе измена у маршруту. У

¹¹ Тришин А.Ф. *Мировые религии и религиозные памятники (1997)*, Издательство "Московский лицей", Брянск, стр. 214

објективне околности спадају финансијски положај туриста, од којег зависе његове могућности плаћања ових или оних услуга, добијање нове информације о различитим објектима његовог интересовања током путовања. Овде се могу додати и метеоролошки услови, а такође и настанак или заоштравање различитих религиозних и (или) политичких конфликта који се често дешавају у данашње време.

У зависности од броја учесника у путовању, издвајају се две врсте тура: *индивидуалне* и *групне*. Број учесника индивидуалне туре је од једног до пет људи, групне - од шест и више. Неке туристичке агенције сматрају за групно оно путовање на које креће двоје и више људи. За индивидуалну туру може се сматрати и путовање једног човека. Често се ово може пратити у ходочасничким путовањима која могу да трају и по неколико месеци. Човек има огромну жељу да се осами ради молитвеног општења са Господом, размишљања о својим личним проблемима, тешким животним ситуацијама. И он креће сам на ходочасничко путовање у манастир.

У зависности од трајања путовања издвајају се *једнодневна*, *вишедневна* и *дуга* путовања. Једнодневна путовања се деле на она која трају мање од 3 сата, 3-5 сати, 6-8 сати, 9-11 сати, више од 12 сати (тзв. једнодневна). Путовања са ноћењем се деле у односу на број ноћења на она од 1-3, 4-7, 8-28, 29-91, 92-365 дана.

Путници у зависности од старосне доби могу бити *деца*, која путују са родитељима, *омладина* (15-24 године), *прилично млади*, *економски активни људи* (25-44 године), *економски активни људи средњих година* (45-64 године), који путују обично без деце, *пензионери* (од 65 и више година).

Туристи за време путовања користе различита средства транспорта. Они могу да до циља допутују авионским, железничким, аутомобилским, морским, речним транспортом. На различитим етапама путовања могу се користити различита средства транспорта.

Врсте верских путовања се могу поделити на основу следећих параметара: путовања унутар територије државе, а такође и посетилаца из других држава називамо *туризмом унутар граница државе*. Укупан број путовања туриста и ходочасника неке земље, како унутар њених граница, тако и у друге земље

одређује *национални туризам*. Путовања у и ван земље у веском туризму, заједно са другим врстама туризма сматрају се *међународним туризмом*.¹²

1.3. Значај верског туризма у свету

Стручњаци Светске туристичке организације издвајају верски туризам као један од најперспективнијих праваца у туризму XXI века. Оваква тенденција везана је за растуће потребе савременог човека да се боље упозна са светским религијама, за ширење знања о посебностима верског живота разних земаља и региона, а такође за жељу за потпунијим духовним обогаћивањем уз помоћ оваквих путовања.

У статистици коју је Светска туристичка организација објавила за 2008. годину, рецимо, путовања са верским и здравственим циљевима, посете рођака и пријатеља, као и са другим циљевима чинила су 27% од укупног броја од 922 милиона посета (944 милијарде долара или 642 милијарде евра – што износи 30% од извоза услуга).

У складу са истраживањем Међународног института туристичких наука (Istituto Internazionale di Scienze Turistiche, Firenze, Italia) 53,68% путника учествује у богослужењима, ипак више од једне трећине (35,1%) показује интересовање за боље упознавање територије, њене природе и ресурса. Састав пилигрима према узрасту је следећи: 20 – 30 година - 12,59%, између 30 и 50 година – 38,7%, људи старости 50 – 70 година чине 36,72%, старији од 70 година путују тек 7,8%.

Према подацима израелских стручњака, број ходочасника и туриста који желе да посете Свету Земљу у 2007. износио је око 30.000, али се после укидања виза очекује да се тај број удесетостручи, што би, наравно, довело до значајних промена у туристичкој инфраструктури Израела.

Уз постојани раст верског туризма за последњих 30 година у САД се највећи развој прати 90-тих година XX, а нарочито почетка XXI века. У складу са истраживањима Светске верске туристичке асоцијације (World Religious Travel Association – WRTA), постоји три основна разлога за овако активан раст. *Као прво*, бележи се повећање укупног броја туриста Американаца. *Као друго*, за последњих 15 година број Северноамериканаца који се изјашњавају као верници је веома

¹² Кабушкин Н. И. Менеджмент в туризме (1998), Издательство "Новое знание", Минск, стр. 398

порастао. Само број хришћанског становништва током овог периода порастао је за 10 милиона. Америчка асоцијација индустрије путовања (Travel Industry Association) крајем 2007. године наводила је да приближно једна трећина у свакој узрасној категорији показује интересовање за духовни одмор. *Као треће*, верници налазе начине да интегришу своја убеђења у свакодневни живот. О томе последњих година сведоче изненађујући успеси религиозних филмова, књига и музике. Десио се озбиљан отклон од хиљадугодишње традиције верских путовања. Тржиште верског туризма трансформисало се од менталитета "сиромаштва и покајања" у менталитет путовања првом класом – нискобуџетна путовања почињу да нестају. Најјаснији пример верског путовања високе класе је понуда оператора TCS Expeditions да за 45000\$ направи пут око света под називом "Велике религије". За време путовања туристи посећују најпознатије на свету верске знаменитости – од хиндуистичке светиње – светих вода Варанаси, до подземних цркава у Етиопији. Прелазак из једног у други град туристи ће обављати приватним авионима, а ноћиће у раскошним хотелима типа *King David* у Јерусалиму и *Oberoi* у Делхију.

Данас многе земље мењају свој приступ индустрији путовања, посвећујући нарочиту пажњу верском туризму. Верски туризам доноси економску добит локалном становништву, државним структурама и приватним предузећима (и не само везаним за туризам), потпомаже верске заједнице и организације. Али, у исто време постоји неопходност решавања проблема професионалне обуке стручњака у овој области. За постојан и успешан развитак ове гране потребни су висококвалификовани стручњаци.

1.4. Верски туризам у хришћанству

Екскурзије и ходочасничка путовања хришћана играју битну улогу у мноштву религиозних туриста. У хришћанству постоји вишевековна традиција ходочашћења, а такође су популарне туристичке посете верским објектима. Хришћанство је најмногобројнија религија на свету која броји око две милијарде људи. Скоро сваки трећи становник планете изјашњава се као хришћанин.

Хришћанство подразумева пет основних праваца: православље, католицизам, протестантизам, монофизитство и несторијанство; многобројне религиозне покрете и деноминације. Представници мањих хришћанских конфесија

имају своје сопствене светиње и света места. Код њих припадници цркве или организације обављају ходочасничка путовања. Што се тиче туриста који путују у образовно-туристичком циљу, они могу да припадају једној, а да посећују верске објекте друге конфесије.

Специфичност хришћанских ходочашћа у многоне одређује свест верника која су веома повезана са карактером веронауке и култном праксом хришћанства. Мотиви за ходочашће могу бити: жеља да се помоли пред чудотворном иконом, која се налази у одређеном храму (или манастиру), да се исповеди на месту које је јако на духовном плану и (или) код познатог духовника, да изврши богоугодна дела везана за градњу, радове, помоћ, послушање у храму или манастиру, да дарује манастир, причести се, поклони моштима светитеља и слично. То је такође жеља за излечењем од болести, да се изврши раније дато обећање о одласку на ходочашће у случају успеха у некаквом послу, оздрављења ближњих и сопственог исцељења итд. Верници Руске Православне Цркве за време ходочашћа по манастирима, у складу са зовом свога срца, обично обављају и духовна послушања.

Одлике ходочашћа могу се разликовати у разним хришћанским конфесијама, у разним црквама исте конфесије (на пример, у Руској и Грчкој православној цркви), у различитим деловима територије на којој верници живе. На карактер туристичких и ходочасничких путовања, њихову учесталост утичу такође одлике економског и политичког положаја у овој или оној земљи, ниво материјалног благостања грађана, њихов социјални и професионални положај. На одлике путовања религиозних туриста утиче историја земаља и народа, све оно што је уређивало односе међу религиозним организацијама (црквама) и државама, представника различитих религија једне у односу на другу. Битну улогу у односу на путовање играју географски положај као и метеоролошки услови у местима путовања.¹³

Хришћанство је друга светска религија гледајући на време настанка, после будизма, са веома богатим духовним и културним наслеђем. У многим земљама постоје многобројне хришћанске светиње и споменици, објекти које посећују ходочасници и туристи. Хришћанске културне вредности се налазе у музејима многих светских градова.

¹³ Чудновский А. Д. Туризм и гостиничное хозяйство (2001). Издательство "ЭКМОС", Москва, стр. 325

Неопходно је бити веома пажљив приликом разгледања светих места разних праваца хришћанства. Ходочасници, представници различитих праваца, могу да се моле, учествују у богослужењу на истој територији, у истом храму (на пример, у храму Гроба Господњег у Јерусалиму). Или пак, једно исто место могу да поштују како православци, тако и католици. Православци и католици поштују свеце, мученике који су канонизовани до црквеног раскола 1054. године. У овом случају они посећују исто место на којем почивају свете мошти, а службу обављају у својим храмовима.¹⁴

2. СПЕЦИФИЧНОСТИ ВЕРСКОГ ТУРИЗМА У РУСИЈИ

2.1. Основна обележја туристичког тржишта у Русији

Русија представља тржиште са највећим степеном раста иностраног туризма. Русија је 2004. године према подацима Светске туристичке организације, била на десетом месту у односу на број туриста, на седмом месту у односу на расходе у туризму, али, рецимо, финансијски ефекат у виду прихода од туризма те године није пратио постигнуте резултате изражене у квантитативним показатељима.

Када говоримо о емитивним тржишним потенцијалима Русије, само 15% од 143 милиона становника Русије путовало је у иностранство, али је неоспорно да постоји огромна жеља за путовањима и њихов се број убрзано повећава. 2009. је 11.3 милиона путовало у иностранство у сврхе туризма, тако да је сваки од њих потрошио у просеку нешто више од 1000 долара.

Према подацима сајта *Новости.Ру* од 9. јануара 2013. године, руски туристи су 2012. године у иностранству потрошили више од 30 милијарди долара:

"Према прогнозама *Euromonitor International*, за пет година негативни биланс рачуна у туризму увећаће се са садашњих 20 до 37,4 милијарди долара, у многоме, захваљујући удвострученом расту расхода просечног руског путника у (са 227 на 469 долара). Расходи странаца у Русији порашће за то време око један и по пута (са 69 на 107 долара).

Већина домаћих путника иде у иностранство да се одмори, и само незнатан део (4%) - ради пословних путовања (удео ове категорије међу долазећим страним путницима је шест пута већи), наводе подаци *Forbes-a*.

¹⁴ Чудновский А. Д., Туризм и гостиничный бизнес (2001), Издательство "ЭКМОС", Москва, стр. 360

У структури расхода Руса у иностранству 31% одлази на плаћање хотела, отприлике исто толико на куповине и 13% - на исхрану. Према оцени *Global Blue* која враћа ПДВ за куповине обављене у иностранству, становници Русије су 2011. потрошили само у европским земљама око 24 милијарде долара.

И иако број Руса који путују изван граница Русије расте, огромна већина (96,5 милиона) је 2011. године одмор провела у својој земљи, потрошивши 21,1 милијарду долара. Према прогнозама, за пет година, домаћи туризам ће порасти за 4% захваљујући повећању прихода становништва.

Светска туристичка организација ставиће Русију на пето место у свету по туристичком потенцијалу, али по улагању сектора у GDP Русија се налази тек на 137. месту. Ипак, инострани инвеститори спремни су да уложе у домаћу туристичку индустрију око 45 милијарди долара, а најпривлачније дестинације су Сочи, Калињинград и Владивосток."¹⁵

Покретач ових путовања у иностранство је руска економија која свој просперитет заснива на богатим налазиштима нафте и гаса, те сходно томе и јачању рубље и повећања благостања становништва. 60 водећих туроператора Русије остварило је промет већи од три милијарде долара. *Интурист* је агенција бр. 1 у Русији, али неколико страних агенција (*TUI* нпр.) већ сигурно осваја тржиште Русије, било кроз аквизиције или кроз партнерства са локалним туроператорима.

Треба ипак имати у виду да још увек свега 10% становништва Русије може себи приуштити путовање у иностранство.¹⁶

Број националних туристичких организација са канцеларијама у Русији и других организација које нуде неку врсту репрезентације убрзано расте. Међутим, трошкови успостављања и одржавања присуства у земљи су веома високи, нарочито са становишта пореза и социјалних трошкова на име запослених, као и културних и језичких баријера. Локалне изложбе и радионице су се показале као један од бољих начина да се оствари промоција и маркетинг на руском, али је тешко одлучити који догађаји су најефикаснији јер постоји много њих, а трошкови су високи. Ипак се чини да постоји поврат инвестиције.

Што се тиче рецептивних потенцијала, Русија је земља коју туристи последњих година посећују у великом броју. Туристичком је тржишту позната

¹⁵ <http://www.newsru.com/finance/09jan2013/travel.html>

¹⁶ <http://www.kp.ru/daily/26011/2935742/>

деценијама, а начин на који је Русија препозната на емитивним тржиштима може се дефинисати као дестинација масовног туризма са дефинисаном понудом са аспекта сегментације тржишта, односно, оних тржишних сегмената којима се упућује туристички производ.

Русија је изузетно значајна туристичка дестинација као стециште разних култура, нација, цивилизација, и као таква може да задовољи многе сазнајне потребе туриста. Даље, природа је на простору Руске Федерације формирала такав мозаик да практично читава њена територија обилује туристичким атрактивностима. Природне лепоте, историјско и културно благо, планине, реке, бање, ловишта, уз традиционалну гостољубивост, националне кухиње већ деценијама привлаче туристе. Постојећи географски и климатски услови, сачувани екосистеми, богатство флоре и фауне дају могућност за развој разних облика туризма (крстарења, бањског, омладинског, војног, ловног, празничног, бизнис, верског и других).

Нажалост, до сада овај положај Русије није адекватно валоризован. Мере текуће економске политике нису пратиле стратешка опредељења у туризму која су несумњиво постојала, макар декларативно. Међутим, све је очитија потреба и деловање у правцу развоја свих видова домаћег туризма, а у складу са тим и верског, те су на свим пољима очити и напори Руске Православне Цркве да дâ свој допринос у том правцу, имајући у виду огроман културни, историјски и верски потенцијал којим располаже.

Агенција *РИА новости* 13. марта 2012. преноси следеће податке у погледу рејтинг листе туроператора Русије за 2011. годину:

"Холдинг *ОТИ Русија* (туроператори *Coral Travel* и *Sunmar*), компаније *Библио Глобус* и *TUI Russia & CIS* постале су лидери што се тиче рејтинга највећих руских туристичких компанија за 2011. годину, који је припремила аналитичка служба Асоцијације туроператора Русије (*АТОР*), а на основу података које су саме компаније навеле."¹⁷

РИА новости наводе такође да су се међу првих десет туристичких компанија на листи нашле и следеће: *Приморское агентство авиационных компаний* (*Всероссийская сеть Билетур*), *Трансаэро тур*, *Южный крест*, *Клуб путешествий "Крылья"*, *Академсервис*, *Рос Group*, *KMP Group*.

¹⁷ Извор: <http://ria.ru/society/20120313/593609854.html>

У других 10 су компаније *UTS Travel, Санрайз тур, ИнтАэр, DSBW-Tours Континент, Туринфо група РФР, Astravel, Ванд Интернешнл тур, Водоходъ, Art-Tour, Пантеон.*"¹⁸

А за 2012. годину према ономе што преноси портал *Basetop.ru*, рејтинг листа првих 10 туроператора Русије изгледа овако:

1. *Pegas Touristik*
2. *Tez Tour*
3. *ОТI Россия*
4. *НТК Интурист*
5. *Анекс Тур*
6. *Библио Трэвел*
7. *TUI Russia & CIS*
8. *Натали Турс*
9. *Санрайз тур*
10. *ООО Трансаэро Турс Центр.*¹⁹

2.2. Историја ходочасничких путовања у Русији

Традиције ходочашћа воде у далеку прошлост. У Индији су од давнина људи путовали у света места, која су, како се веровало, била центри енергије овог или оног божанства. У Шримад-Бхагаватам, која је написана пре много векова, говори се да света места у којима се поштују одређена божанства треба посећивати и у њима се молити да би се постигао духовни напредак. Посећивање ових места и учешће у ритуалним церемонијама даће, према овом тексту, резултате хиљаду пута веће и боље од оних што ће бити постигнути приликом обављања истих обреда на другим местима.²⁰

У Старој Грчкој су код пророчице Питије која је живела у храму у Делфима, долазили представници читавог античког света по предсказање. У средњем веку је настала традиција путовања хришћана ка Гробу Господњем у Јерусалиму. Епоха

¹⁸ Извор: <http://ria.ru/society/20120313/593609854.html>

¹⁹ Извор: <http://basetop.ru/rejting-turoperatorov-rossii-2012-goda/>

²⁰ Монастыри русской православной церкви. справочник-путеводитель, (2001), издание Московской Патриархии, Москва, стр. 61

крсташких ратова подстакла је развој ходочашћа. Крсташки ратови су били вођени под девизом ослобађања Свете Земље од неверника.²¹

Без обзира на то што се израз "инострани верски туризам" појавио релативно скоро, сама појава постоји одувек, јер се у свим светским религијама сматра да су нека места светија од других. Историја ходочасништва у Русији почела је убрзо по покрштавању Русије. Пошто је путовање у Свету земљу у то доба било веома скуп и опасан подухват, први ходочасници су постали људи који су располагали значајним средствима. Први Рус који је ходочастио до Гроба Господњег био је игуман једног од черниговских манастира, по имену Даниил. Игуман је стигао у Палестину ускоро по њеном освајању од стране крсташа. 1104. године и обавио разговор са крсташким краљем Болдвином. Даниил је "обишао целу земљу Галилејску" и присуствовао силаску Благодатног огња у Јерусалиму, а осим тога, није се либио ни ситних задовољстава. И сам је касније признао да је "недолично ходио по светим местима, склон лењости и слабостима свакојаким и у пијанству чинио свакојака дела неприлична", тако да се Даниил, потпуно основано, може убројати у категорију домаћих туриста.

1167. године преподобна Јевросинија Полоцкаја, која је у Русији поштована као светица, ишла је у Јерусалим с молитвом: "Да ми је до Светога Града доћи и поклонити се Гробу Господњем и свим местима Светим, видети их и целивати, те онде жиће своје окончати...", што се и догодило - преподобна Јевросинија је сахрањена поред Јерусалима. У то доба се такође појављују "народни појци - луталице" - људи који су путовали по светим местима током читавог свог живота.

Ходочасничка путовања у Свету Земљу добијају још већи замах током XV и XVI века. И у то доба су се руски ходочасници трудили да се током пута не досађују. Прича о "ходочашћима" у Цариград и Палестину московског трговца Трифона Коробејњикова са пријатељима, обављеним током 1582. и 1593. године обилује описима свакојаким иностраних чудеса. Тако су ходочасници запрепашћено разгледали индијске биволе и усхићено посматрали "строфокамила" (ноја) - птицу с "пачјом главом", которая "слабо лети", али ногама зато много јако удара.

Упоредо са дубоко верујућим људима, у улози ходочасника су на пут кретали трговци, научници, политички и војни изасланици као и тајни агенти краљева.

²¹ Сенин В.С. *История международного туризма, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 503*

У средњем веку и у новије време руски цареви и царице су обављали ходочашћа, често пешице у разне манастире и храмове Русије. Када би се за време таквих пешачких ходочашћа монарх уморио од пешачења, одвозили би га да се одмори у најближи успутни дворца.²²

У XV веку број ходочасника расте, многи од њих су детаљно описивали своја путовања. Тренутак када су Турци заузели Константинопољ, постаје преломни моменат за ходочасништво, и у Русији расте убеђење да се православна вера у свој својој чистоти сачувала само у њеним границама, као и да је Света Русија једино православно царство.

Током XVI и XVII века Русија је већ свуда сматрана за центар Православног света. Московско кнежевство постаје место ходочашћа од стране локалних православних цркава. У својим записима хроничари тога времена бележе посебну љубав руског народа према светињама која почива управо на ходочашћењу. Као што је познато, протестанти који не признају светиње, иступали су против хришћанског ходочашћа.

Руски народ путовао је свуда где су постојале светиње: свете нетрулежне мошти, чудотворне иконе, свети извори, света места означена крстовима... На ходочашће су кретали покајања ради, а постојала су и заветна ходочашћа - сагласно завету датом Господу. Постојали су и случајеви ходочашћа по призиву: сам Господ или светац би се у сну или визији обратили човеку и позвали га да посети неку светињу.²³

Руски ходочасници су најчешће ишли у Кијев, у жељи да посете "Мати градова руских". У Кијев су ишли чак и из Сибира. Други важан центар руског ходочашћа од XV века била је Тројице-Сергијева Лавра, где су по традицији ишли на поклоњење руски цареви.

Почетком XIX века појава руског ходочасника у Светој Земљи сматрана је још увек за неуобичајену. Тако се, када се 1820. године у Палестину упутио богати кмет Кир Броњиков из Нижегородске губерније, за његову судбину бринуо скоро читав царски руски дипломатски кор у Турској. Руски конзулат у Истанбулу је ходочаснику доделио јаничара који га је штитио од турских цариника да му ови не

²² Сенин В.С. *История международного туризма*, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 98

²³ Сенин В. С. *Организация международного туризма* (1999), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 224

би претресали пртљаг. И више од тога, кмет је путовао земљом са ферманом од самога султана који му је с особитим трудом испословао лично руски конзул. Притом се Броњиков понашао у потпуности у складу са традицијама руског начина и стила путовања - то јест, забављао се за све новце: купао се у мору, ишао на јахање, посетио чак и египатске пирамиде где му је гомила Арапа тражила да остави бакшиш. Једина локална атракција коју је Броњиков пропустио, била је част да нешто и он уреже на Кеопсовој пирамиди: "Било ми је жао да тупим нож, а и сматрао сам за излишно, јер се то место не сматра светим", објашњавао је касније Броњиков. Притом кмет није заборавио да покупи потврде од свих руских дипломата о томе да се тамо заиста молио и посећивао света места, а по повратку у домовину предао је добијена документа свом господару грофу Шереметјеву.²⁴

1844. године две сељанке из Пермске губерније обавиле су легендарно ходочашће у Бари у Италији, у намери да се поклоне Светом Николи. Пре њих Бари су посећивали неки руски чиновници, али масовног ходочашћа, нарочито од стране обичних људи из народа, није било. Плашили су се да путују у земље друге вере - католичке. Ове угледне руске ходочаснице су прокрчиле пут ходочасницима ка Светом Николи Угоднику.²⁵

Нова епоха у развоју верског туризма отпочела је 1847. године када је напорима канцелара Карла Неселроде у Јерусалиму била основана Руска духовна мисија, чији је главни задатак био да указује помоћ руским ходочасницима.

Русија је у то доба помно пратила своје циљеве на Блиском Истоку и Балкану, надајући се да ће постати наследница Османског царства на тим просторима и зато се упињала да на сваки начин ојача свој утицај на православно становништво турске државе. Број ходочасника се, истина, ни после тога није значајније повећао, али стога што аристократија тога доба није тежила богомољству, а кметови као Броњиков, могли су добити допуштење да путују само у изузетним случајевима.

Покушаји Русије да ојача своје позиције на Блиском Истоку, довели су 1853. године до објаве Кримског рата који је изгубљен. Влада је схватила да војним методама источно питање неће решити и одлучила је да утврди руско присуство у

²⁴ Сенин В.С. *История международного туризма*, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 101

²⁵ Сенин В.С. *История международного туризма*, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 104

Палестини јачањем ходочасништва. 1856. године, уз подршку владе, настало је Руско друштво за пароброде и трговину, које је увело сталне линије за ходочаснике на линији Одеса - Јафа. 1859. године ходочашће је у Јерусалим обавио брат цара Александра II, велики кнез Константин Николајевич Романов. Посета је схваћена као знак враћања Русије на Исток, и те исте године је под руководством кнеза Константина Николајевича Романова створен Палестински комитет, чија је намена била да помаже ходочасницима. Од тог тренутка су се организацијом ходочасничког покрета и развојем инфраструктуре за његову подршку бавили на највишем државном нивоу. 1866. године комитет је заменила Палестинска комисија при Министарству иностраних послова и владино учешће по питању смештаја у Светој Земљи постало је у пуној мери озваничено.

За мисију су купована велика имања на којима су грађени, чак и за данашња мерила, велики хотелски комплекси, болнице, школе и слично. 1882. године Палестинској комисији се придружило Царско православно палестинско друштво, које је прикупљало прилоге намењене потребама руско-палестинског пројекта. Друштво је продавало верницима посебне "ходочасничке књижице", чији су власници добијали знатне попусте на руским железницама и паробродима.

Захваљујући заједничким напорима Друштва и Руске духовне мисије у Јерусалиму иза које је стајало Министарство иностраних послова, само за последњу трећину XIX века Свету Земљу је посетило више од 86.000 верника из Русије.

1914. године у власништву обе организације стекло се око 150 хектара земље, а годишњи прилив ходочасника и верских туриста износио је отприлике 20.000 људи. Почетком XX века руски културни утицај у Палестини био је велик. Један од тадашњих ходочасника сведочи:

"На путу ка Јелејској гори почели су да нам досађују просјаци молећи милостињу на исквареном руском језику... Захваљујући чињеници да ни из једне земље нема у Палестини верника као из Русије, руски језик је толико распрострањен, скоро сви трговци се њиме служе, чак руски новац у неким случајевима пролази боље од турског, нарочито папирни."²⁶

²⁶ Сенин В.С. *История международного туризма*, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 105-106

У XIX и почетком XX века центри ходочашћа постали су Саров и Оптина пустиња, која није била чувена по светињама, али су је посећивали ради беседа са старцима (духовницима).²⁷

На ходочашће кретало се када је време било топло. Прави ходочасници су ка светињама ишли пешице и само су веома угледни људи себи дозвољавали да то правило прекрше. Царица Јекатерина, која је ходочастила преподобном Сергију, је такође део пута прошла пешице. Православни ходочасници нису имали специјалну одећу (за разлику од западних ходочасника - пилгрима који су носили огртач и шешир са широким ободом), али су им обавезно били при руци штап и торба са двопеком. Они имућнији носили би и преобуку и посуду са водом, а почетком XX века и самовар.

Успут су по правилу постили, са собом носили ситне новчиће које би путем делили као милостињу сиромасима и просјацима. Када би дошли до краја ходочашћа, прво што би учинили било је да се поклоне светињи. Обавезно су ишли на богослужења, исповедали се, а сутрадан би се причешћивали. После тога би остали да разгледају знаменитости.²⁸

Иако је православним ходочасницима царство указивало помоћ сваке врсте, дешавало се да је оним "неправославним" често сметало. Католике и Јевреје задовољавале су углавном локалне светиње. Једно од најпопуларнијих код руских католика било је ходочашће у пољски Ченстохов, који се налазио у границама Руског царства, где је чувана икона Мајке Божје "Матка Боска Ченстоховска". А Јевреји, ако би и путовали у Свету Земљу, обично се нису враћали, тежећи да се "упокоје у Јерусалиму", и зато су пре могли бити сматрани емигрантима него ходочасницима. Притом су хасиди који су веома склони ходочашћима, више волели да путују на гроб Рабина Нахмана у украјинској Умани, који је пред смрт обећао да ће "ухватити за зулуфе и извући из пакла" сваког ко се његовом гробу поклони.²⁹

Другачије је било са муслиманима који су тежили да обаве хаџ у Меку. Руске власти су им издавале дозволе веома нерадо јер су сматрале да "хаџ доноси Турској огромну материјалну корист у смислу прилога (...) који су употребљавани и

²⁷ Житенев С. Ю. Русское православное паломничество. Современное состояние и развитие (2005), Труды Академии туризма, вып. 6, Москва, стр. 235

²⁸ Житенев С. Ю. Русское православное паломничество. Современное состояние и развитие (2005), Труды Академии туризма, вып. 6, Москва, стр. 235

²⁹ Орехов Д. В. Святые места России (2002), Издательство "Невский проспект", Санкт-Петербург, стр. 96, <http://www.mospat.ru>, 27. октября 2004. године

за војне потребе", а такође су претпостављали да се "за време 'хаджа' појављују и развијају разне епидемије као што су колера и куга". Статистика коју је водила руска администрација је такође изазивала неспокојство. Установљено је да је 1898. године Меку посетило 1795 руских држављана, при чему су око три четвртине ходочасника из Средње Азије били досељеници из Ферганске долине која је сматрана несигурним регионом, који је био подложен бунама и устанцима. Ипак, ходочасници су одлазили у Меку и без исправа. Како је забележио један од тадашњих туркестанских часописа, "хаџије, које су набавиле бухарске или чак кинеске пропуснице јер нису могле добити руске (...) подвргавају се ступањем на авганистанску територију скоро до Пешавера и Кветија, сваковрсним прогонима, угњетавању и незамисливим изнудама". Они који су успели да се из Авганистана извуку живи, постајали би жртве махинација и злоупотреба многобројних водича и локалних чиновника.³⁰

Почетак првог светског рата имало је катастрофалне последице за руски туризам. Турска, која је ушла у рат против Русије, прогнала је руске ходочаснике, а нови после 1917. године више нису могли путовати. Совјетска власт се на све начине трудила да ограничи реку ходочасника, која је под тим притиском скоро у потпуности нестала. Златни век руског ходочасништва који је започео захваљујући упливу државе, завршио се захваљујући државној забрани.

Додатно је компликовало ситуацију и то што Совјетски Савез није успео да прошири своју јурисдикцију по питању власништва над Царским православним палестинским друштвом и Руском мисијом у Палестини и на крају је споразумно уступио Израелу за 4.5 милиона долара, при чему је две трећине те суме у складу са споразумом исплаћено у израелским поморанџама. После Стаљинове смрти власти су почеле да дозвољавају одлазак у иностранство малим групама ходочасника подвргнутим посебним проверама. А масовни ходочаснички покрет је поново заживео тек 90-тих година XX века, када су муслимани почели да добијају дозволе да иду у Меку. 1992. године је поново основано Царско православно палестинско друштво.

У XX веку, везано за развој туризма, савремених транспортних средстава, веза, информационог бума, порастао је интензитет и географска разноликост

³⁰ Сенин В.С. *История международного туризма, (1998), Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 200*

ходочасништва. Према постојећим подацима, више од 200 милиона људи у свету сваке године иде на ходочашће.

У савременој Русији дошло је до поновне појаве интересовања за религије и цркве. У совјетско време религија није имала велики утицај на туризам. На верске светиње гледало се као на занимљиве са историјског и естетског становишта.³¹

2.3. Основна обележја верског туризма у Русији

Ходочасничка путовања по Русији могу се условно поделити на једнодневна, дво- и тродневна и вишедневна.

Како тврде руководиоци низа агенција, последњих година је веома порасла популарност вишедневних (недељних) ходочасничких путовања, у првом реду, на Соловјецка острва у Оптину пустињу. Уместо једном до два пута месечно, она су се почела организовати сваке недеље. У вези са активним афирмисањем програма "Великиј Устјуг - резиденција Деда Мраза" (који је само за првих 10 дана Нове 2013. посетило преко 30.000 туриста)³², расте популарност града на реци Сухони као и његових манастира. Цене за вишедневна путовања код црквених ходочасничких служби су нешто ниже од агенцијских.

Ходочаснике занима непосредно учешће у религиозним култовима. Социјално-психолошка база ходочасничког туризма је ужа од верског. Ходочасници су углавном људи који су носиоци религије (уцрковљени) и који су на света места дошли да учествују у верским чиновима. Екскурзије, музеји, изложбе за њих могу бити споредни, пратећи садржаји, или да их, напротив, слабо интересују.

У туристичком бизнису пролеће се сматра међусезоном, а у верском је то шпиц сезоне. У том периоду становници неких земаља постају потенцијални туристи због великог броја нерадних празничних дана. Стога је и повећано интересовање за верски туризам и ходочашће у Русији у последње време.

Ради смањења цене верских путовања, фонд *Руски путник* и осигуравајуће друштво *Жива*, разрадили су систем штедње кроз осигурање и могућност плаћања путовања на више рата.

³¹ Хуусконен Н. М, Глушанок Т.М. *Практика организации экскурсий (2006), Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 150*

³² Извор: <http://www.turmayak.ru/news/news-tur/5785-velikij-ustyg-novyy-god.html>

Резултати анализе броја корисника услуга верског туризма и ходочасништва показују да овај туристички производ ужива велико интересовање и да је веома перспективан.³³

Туристички потенцијал укључује два основна чиниоца - услове и ресурсе. Примењено на верски туризам, може се рећи да су услови – могућности и предуслов за успешан развој ове врсте туризма. Навешћемо следеће услове: природа, историја, становништво, култура, економија и политика. Сваки услов се дели на врсте и подврсте. Услови одређују како развој туризма, тако и карактеристике боравка (смештаја) туриста на овом или оном месту. Ипак, они нису непосредно међусобно условљени у различитим врстама туристичке делатности.

Услови могу да доприносе или да буду сметња развоју туризма. Погледајмо, рецимо, природу. Она ставља одређена ограничења на посете многих будистичких манастира на Тибету и планинским регионима Индије. Разлог за ово су сурови климатски услови и специфичне карактеристике рељефа. Са друге стране, већина хришћанских светиња у Европи и Русији налази се у условима прилично благе континенталне климе, што доприноси већој посети ходочасника и туриста. Ваља напоменути да ходочасници који су спремни на одређена одрицања, мање узимају у обзир могуће потешкоће, али ипак, и на њих, разуме се, утичу природне карактеристике које ограничавају њихове могућности.

Економија као услов подразумева: 1) опште стање економије, 2) туристичку инфраструктуру, 3) области производне и непроизводне сфере, везане за туризам, 4) занате итд. Опште стање економије утиче на благостање људи, а то са своје стране утиче и на туризам.³⁴

Политичка ситуација утиче на туризам, како на домаћи, тако и на међународни. У случајевима политичке стабилности туризам, а с тим у вези и верски, добија стимулансе за развој. Политичка нестабилност, различите врсте конфликта, на туризам ће пак оставити негативне последице. Типични пример је Јерусалим у условима арапско-израелског сукоба.

Услови у низу случајева могу истовремено да буду и ресурси за развој туризма. "Закон о основама туристичке делатности у Руској Федерацији" означава

³³ Иљина Е. Н. *Туроперейтинг: организация деятельности (2003)*, Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 198

³⁴ Хуусконен Н. М, Глушанок Т.М. *Практика организации экскурсий (2006)*, Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 45

туристичке ресурсе као природне, историјске, социјално-културне објекте, који подразумевају и објекте за туристичко разгледање, а такође и друге објекте који могу задовољити духовне потребе туриста, допринети поправљању и јачању здравља.³⁵ Издвајају се четири основна типа ресурса: природно-рекреациони, туристички, економски и инфраструктура. Сваки од ових типова такође подразумева групе, врсте и подтипове.³⁶

Туристички ресурси састоје се од следећих група: културно-историјско наслеђе, социјално, социо-културни и етнографски ресурси. А у делатности које су значајне за задовољење потреба туриста можемо убројати:

- транспорт,
- смештај,
- исхрану,
- производњу и пласман сувенира.

Велики значај имају туристички ресурси за развој верског туризма туристичко-сазнајног усмерења. У групу историјско-културно наслеђе спадају споменици култне архитектуре и скулптуре; у групу социјални ресурси спадају религиозни празници, а такође традиције, обичаји, обреди људи. Из групе социјално-културни ресурси туристе могу да заинтересују оне културне установе које поседују значајан скуп објеката културе религиозног значаја. То могу бити изложбе, музеји при манастирима. И у Русији као и у другим земљама постоје музеји религије, ходочасништва (галерија икона у Третјаковској галерији, Москва, ризнице манастира претворене су у музеје - Сергијев Посад, Загорск и слично).³⁷

Важни су и информациони ресурси. На њих се односе подаци који се могу добити на Интернету, у књижевним и уметничким делима, научним подацима различитих области знања. Информациони потенцијал се такође вековима таложио у народним еповима, митовима, предањима, бајкама народа света. Велики део овог материјала садржи податке о религиозном животу народа и појединаца. Носиоци информације могу бити: 1) материјални: људи и ствари, 2) нематеријални: различити извори информација. У верском туризму први ће бити мирски водичи,

³⁵ Извор: http://tourlib.net/zakon/osn_tur.htm

³⁶ Иерхарт Б. Религиозные традиции мира, в двух томах (1996), Издательство "Крон-Пресс". Москва, стр. 230

³⁷ Даринский А. В. Русские православные монастыри России как объекты туризма (1995), Труды Академии туризма, вып. 1, Москва, стр. 312-318

свештеници и монаси који воде екскурзије. то су такође многобројне фотографије, карте, шеме храмова и верских комплекса, манастира, светилишта, џамија који се посећују у циљу ходочашћа и (или) туристички. Други су базе података, Интернет сајтови, друштвене мреже итд, у којима се говори о светим местима, ходочасничким религиозним центрима, постојећим турама и ходочасничким путовањима.

Природно је да функционисање индустрије верског туризма директно зависи од стања туристичке инфраструктуре. Ходочаснички туризам у мањој мери зависи од тога, него верски туризам са туристичко-сазнајним усмерењем. Ходочасници су спремни да се суоче са могућим потешкоћама, због тога што их покреће свесна мотивација. У Индији, на пример, милиони ходочасника пешаче и спавају на отвореном.³⁸

У свету се све више развијају различити видови образовног туризма, међу њима и верског. Маршруте путовања верника воде у места која за њих имају религиозни значај. Ипак, ниво припремљености наведених маршрута од стране руских туристичких агенција, анализа и праћење, степен организованости у складу са различитим вероисповестима, још увек не одговарају неопходним критеријумима. Већина домаћих агенција које обављају овај посао, нема подршку и благослов цркве. Цена понуђених путовања у иностранство премашује финансијске могућности већине грађана Руске Федерације. Поред наведених нерешених питања, практично су у потпуности остале неразрађене могућности доласка већег броја иностраних туриста у руске светиње.

У наставку ћемо дати кратке примере успешно формираних и пласираних производа намењених туристима у домену верског туризма.

³⁸ Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм, пер. са енглјског, Издательство "ЮНИТИ", Москва, стр. 298

Слика 1. Манастир Валаам, север Русије

Две највеће ходочасничке службе јесу Ходочасничка служба манастира Валаам и Ходочаснички центар Московске Патријаршије. Тако сада туристички производ нуде и "религиозни туроператори", а овај производ омогућава пре свега да се туристи упознају са религиозним животом у манастирима. Само на територији Валаама припремљено је за туристе 20-ак екскурзија, обилазака током њиховог боравка. На територији Валаама постоји пет хотела, организован је бродски превоз, па тако туристи могу уживати и у прелепој природи Валаамског острва и језера. У Валаам тренутно долазе туристи и ходочасници из читавог света.³⁹

³⁹ Извори: <http://valaam.ru/>; <http://valaam.ru/ru/smi/2195/>

Слика 2. Православна трговина "Софрино" у Санкт-Петербургу

Предузеће "Софрино" је највећи произвођач предмета за црквене и потребе верника. То је јединствена производња која нема аналога ни у Русији, нити ван њених граница. Радници Патријаршијске фабрике дају свој допринос за препород Православља, руске духовности, бринући се истовремено да храмови и манастири имају све што им је неопходно за Богослужење.

Темељ су предузећу поставиле радионице за производњу црквених потрепштина и икона које су после рата отворене у Новодевичјем манастиру. Тамо, у подрумима Успенске цркве и скривеним просторијама, било је организовано неколико цехова: за црквене потрепштине, радионице за израду свећа, икона, кројачке радионице, у којима је радило око 80 људи. Ове скромне радионице постале су основа Уметничко-производног предузећа "Софрино" при Руској Православној Цркви.

1961. предузеће се преселило у Алексејевскоје где је при старој цркви Иконе Мајке Божје Тихвинске значајно проширило своје радионице и повећало број радника. 80-тих година прошлог века у предузећу је већ радило око 700 људи.

Данас је "Софрино" једно од највећих предузећа у Подмосковљу, запошљава преко 3000 људи, ради по највишим стандардима и највећи је произвођач црквених и верских потрепштина и сувенира на свету.⁴⁰

⁴⁰ Извор: http://www.sofrino.ru/company/page_72

2.4. Врсте верског туризма у Русији

Прилично обиман масив верског туризма треба да буде подељен пре свега у сагласју са четири најраспрострањеније конфесије у Русији данас: хришћанством, исламом, јудаизмом и будизмом. Последње две на туристичком тржишту Русије скоро да нема.⁴¹

Према географским карактеристикама ходочасничка путовања се могу поделити на три подврсте:

- а) манастири и светиње који се налазе у Русији;
- б) у суседним земљама (углавном у Украјини и Криму);
- в) иностранству.

Ходочасничка путовања по Русији се могу условно поделити на:

- а) једнодневна,
- б) дводневна и тродневна,
- в) и дужа.

Путовања у муслиманске светиње Меку и Медину (хаџ) организују тек поједине туристичке организације. Ограниченост понуде има везе са низом објективних тешкоћа - затвореношћу Саудијске Арабије за туристе и строгим ограничењима, која су власти прописале везано за број ходочасника из сваке земље. Путовања у муслиманске светиње на територији Русије (на пример она у граду Касимову у Рјазанској области - гроб царице Сјујумбеки и друге) нису нарочито популарна.⁴²

Верски туризам има три облика:

- а) ходочашће,
- б) туристичке екскурзије на религиозну тематику,
- в) специјализоване туре које обједињују ходочаснике и туристе.

Сагласно верским канонима, ходочасничко путовање треба да траје најмање десет дана и најчешће пада у време религиозних празника. Екскурзије везане за религиозну тематику се по правилу изводе током једног дана и занимљиве су не само за одрасле туристе, већ и за децу. Специјализоване туре трају минимум два до три дана и предвиђају посету верским светињама и споменицима архитектуре.

⁴¹ Христов Т. Т. Религиозный туризм. (2005), Издательский центр "Академия", Москва, стр. 135

⁴² Христов Т.Т. Религиозный туризм. (2006), Издательский центр "Академия", Москва, стр. 167-180

При Московској Патријаршији постоји ходочасничка служба која организује путовања у Свету Земљу.⁴³

Поклоњење је облик указивања поштовања Богу посредством видљивог израза, иконе. Света места, у првом реду она која имају везе са земаљским животом Спаситеља, су такође нека врста икона, преко којих верници Господу указују поштовање. Једна од речи која описује смисао оваквих путовања је и "поклоник, поклонички", који се очитује у поклоњењу светим местима. Поклоњење има религиозни карактер и везано је за вршење богослужења покрај поштованих светиња. Другачије организоване посете светим местима немају везе са ходочашћем у складу са црквеним канонима.⁴⁴

2.5. Формирање производа у домену верског туризма у Русији

У првој етапи долази до стварања концепције туре, проучавања основних тенденција у ходочасничком туризму и другим видовима верског туризма. Истражују се квалитативно-квантитативне карактеристике туре: врста транспорта, претпостављени смештајни капацитети, пунктови за исхрану, објекти за обиласке и разгледање (кад је реч о екскурзији) – култне грађевине итд. Упоредо са упитом, истражује се такође и понуда у циљу тражње и одабира основних туристичких услуга и њихових понуђача за предстојећу туру. Проучавају се религиозни центри у које ће доћи туристи. Битан је степен њихове доступности у смислу транспорта, степен развијености инфраструктуре, квалитет услуга итд. Приликом практичне организације ходочасничких путовања истражују се одлике обављања култних радњи у храмовима, манастирима итд. Приликом стварања туре важно је узети у обзир све детаље (неки мушки манастири у Русији нпр, примају само мушкарце и слично).

Пошто је завршено истраживање понуде и потражње на тржишту, саставља се радни пројекат (тзв. вербални модел) туре.

Треба посебно подвући да, на пример, у Русији у православном туризму приликом практичне организације ходочасничких путовања ходочасничке службе не

⁴³ Монастыри Русской православной церкви (2001), Справочник-путеводитель. Издательство Московской Патриархии, Москва, стр. 104

⁴⁴ Зорин И. В, Каверина Т. П. Менеджмент в туризме. Туризм как вид деятельности (2001). Издательство "Финансы и статистика", Москва, стр. 241

постављају себи за циљ добит. Добит треба да буде толика да обезбеди барем рад ходочасничке службе, али приход, корист овде нису приоритети. Најважније је – *служење* ходочасницима. Постоје ходочасничке службе које су потпуно некомерцијалне.

"Закон о основама туристичке делатности у Руској Федерацији" даје одређење туристичке индустрије. Примењено на верски туризам, може се рећи да је индустрија верског туризма – *скуп хотела и других средстава смештаја, средстава транспорта, објеката друштвене исхране, различитих религиозних објеката као и организације, које нуде туристичке услуге и услуге водича-преводаца.*⁴⁵

Верска путовања су саставни део туристичке индустрије у целини. У понуди у домену верског туризма могу да се издвоје четири *сектора*:

1. Сектор "Смештај". То је скуп свих средстава смештаја - хотела, кампова, студентских домова итд.
2. Сектор "Исхрана". Овде спадају ресторани, мензе, кафићи, кетеринг итд.
3. Сектор "Транспорт" – транспортна предузећа и услуге различитих врста транспорта.
4. Сектор "Религиозни објекти". У овај сектор спадају:
 - култни објекти, манастири, светилишта, храмови и комплекси храмова, капеле;
 - природни објекти: свети извори, бунари, планине, реке, језера, шуме;
 - мали култни објекти: крстови крајпуташи, олтари божанстава дуж путева, стаза итд;

Треба имати у виду да ови објекти могу бити на истом месту. На пример, свети извор може да се налази унутар православног манастира или изван њега. Постоје и света места религија и религиозних центара. Ови појмови се често преплићу један са другим. Може се рећи да је *свето место* – место које има веома велики значај за представнике религиозне конфесије, у којем се обављају култни и други обреди који окупљају велики број ходочасника. На том месту је раније нпр. живео познати светитељ, духовни учитељ – подвижник, гуру, аскета или се ту налази храм са чудотворном иконом, или су се на том месту пак десио некакав религиозни или историјски догађај итд.

⁴⁵ Хуусконен Н. М, Глушанок Т.М. *Практика организации экскурсий (2006), Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 58-59*

Религиозни центар је шири појам од светог места. Овде се заједно са светињама налазе образовне установе и (или) административни органи верске организације. У ствари, ближе одредити ове појмове, узимајући у обзир погледе на ту тему свих религија, није могуће. На пример, схватање светог места за ислам практично није актуелно као, уосталом, и постојање било каквог светог предмета у религиозном центру. Дефиниције светог места и религиозног центра имају значаја само за генерализовано схватање проблематике верског живота.⁴⁶

Многи од тренутно активних манастира основани су у периоду пре револуције. Већина је била затворена за време совјетских власти. Значајан део је обновљен за последњих 15-20 година. Данас имамо широко распрострањену појаву изградње и оснивања нових манастира у Русији (нпр. Свето-Успенски мушки манастир у граду Орлу: 1990. године је почела градња Успенске цркве по новом пројекту, а на месту старе порушене; братство манастира је поново основано 1996. године).⁴⁷

Инфраструктуру верског туризма можемо схватити као *систем објеката и организације пружања услуга ходочасницима и туристима (верски објекти, превоз, смештај исхрана)*.

2.5.1. Маршруте

За време трајања свога путовања туристи се крећу одређеном маршрутом. Маршрута је одређени пут којим се крећу туристи, који предвиђа посету светих места, различитих религиозних објеката у складу са циљем путовања. У маршрути су наведене све тачке које туристи посећују. У појам маршруте такође спадају транспортне комуникације које туристи користе да би се пребацили из једне у другу тачку заустављања на маршрути.⁴⁸

Маршруте се класификују према неколико особности:

Према сезони кад се обављају маршруте могу бити:

- *Целогодишње* (ту спадају и многе туристичке и ходочасничке када се објекат религиозног поклоњења посећује током читаве године). На пример, путовања у Тројице-Сергијеву лавру у Подмосковљу;

⁴⁶ Кабушкин Н. И. Менеджмент в туризме (1998), Издательство "Новое знание", Минск, стр. 180

⁴⁷ Извор: <http://uspenskiy-orel.ru/monastyr.html>

⁴⁸ Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм, пер. са английского, Издательство "ЮНИТИ", Москва, стр. 624-626

- *Сезонске* (туристичке и ходочасничке у места на чију посету утичу климатски и други фактори). На пример, ходочасничка сезона за оне који ходочасте у Валаамски и Соловјецки манастир, обављају се искључиво током лета;

- *Датиране* (ходочасничка путовања везана за празновање одређеног црквеног празника, дану светковине локалног свеца). Ту спадају ходочашћа на Васкршњу проповед римског папе у Ватикан, хаџ у Меку када се једном годишње на хаџилук слије преко два милиона људи истовремено, а такође и ходочасничка и туристичка путовања ради учешћа у низу празника, церемонија, карневала.

Према траси путовања постоје *кружне, линијске, линијско-кружне, комбиноване*, маршруте.

-*Кружна маршрута* је она у којој се почетак и крај маршруте налазе у истом месту.

-*Линијска маршрута* је она у којој се почетак и завршетак маршруте налазе у различитим местима. На пример, православни ходочасници из Москве стигли су у украјински град Тернопољ, посетили Лавру у Почајеву, затим Кијев и одатле се вратили кући.

-*Линијско-кружна маршрута* је она у којој су почетак и завршетак путовања у истом месту, али се притом туристи премештају и у друге тачке, те се потом враћају у почетну тачку. На пример, ходочасници могу доћи у Москву, направити једнодневне обиласке града и околине (нпр. Тројице-Сергијева лавра) и да се врате на преноћиште у Москву.

-*Комбинована маршрута* је она чија траса у себи садржи све претходно наведене елементе путовања са различитим варијацијама.

Према врсти основног транспорта маршруте могу бити: авионске, аутомобилске (аутобуске), крстарења (речна, морска), железничке.⁴⁹

2.5.2. Смештајни капацитети

Светска туристичка организација издваја две групе смештајних капацитета: *колективне и индивидуалне*. Колективни смештајни капацитети се деле на:

1. Хотеле и њихове аналоге (мотеле, хостеле са лежајевима, собе итд.).
2. Специјализоване смештајне капацитете (кампове, сувоземни и водни транспорт опремљен смештајним капацитетима итд.).

⁴⁹ Кабушкин Н. И. Менеджмент в туризме (1998), Издательство "Новое знание", Минск, стр. 58

3. Остале смештајне капацитете (комплексе зграда и бунгалова, шаторски смештај за ходочаснике, манастирске конаке, коначишта, студентске домове итд.).

Може се издвојити низ посебности код пријема, смештаја ходочасника и њихових обавеза у односу на манастир. Тако, на пример, постоје:

1. Манастири који ходочаснике примају у складу са претходним договором или по благослову игумана. У Тројице-Сергијевој лаври ходочасници морају имати уз себе исправе и могу да у манастир дођу уз претходни договор са ходочасничким центром. У Соловјецком манастиру се ходочасници за благослов за боравак у манастиру морају обратити намеснику манастира. Сви који долазе морају имати исправе. Долазак већих група ходочасника се ваља раније заказати. У Валаамском манастиру ходочасници се примају само уз благослов игумана и само преко сопствене ходочасничке службе.⁵⁰ Мушки манастир Свето-Николо-Тихонова пустиња такође прима ходочаснике у ограниченом броју и према претходно утврђеном договору.

2. Манастири а) који примају ходочаснике на одређено време, б) који не договарају претходно трајање боравка. Мушки манастир Калушка Свето-Успенска Тихонова Пустиња у Калужској области прима ходочаснике најдуже на седам дана, Тројице-Сергијева Лавра - најдуже на дан. Свето-Јекатеринински мушки манастир у Московској области прима једнодневне ходочасничке групе. За њих организује обилазак и нуди обед у манастирској трпезарији.

3. Манастири а) дају могућност боравка и (или) исхране, б) који не нуде услуге смештаја и (или) исхране. У Тројице-Сергијевој лаври за ходочаснике се организује бесплатан доручак, ручак и вечера у ходочасничкој трпезарији. Купони за исхрану издају се свакодневно уз исправе на увид. Ходочасници без купона се служе последњи. Чак ни конаци овако великог манастира као што је Тројице-Сергијева лавра не могу да сместе све заинтересоване ходочаснике. Приволжски Свето-Никољски женски манастир у Ивановској области прима ходочаснике, а онима на послушању даје смештај и храну. Неки манастири имају ограничене могућности смештаја ходочасника и зато их примају на кратак рок, као на пример Артемијево-Веркољски мушки манастир у Архангелској области.

Кирило-Белозерски мушки манастир, познати ходочаснички центар руског севера у Вологодској области нема довољне смештајне капацитете да прими и

⁵⁰ Извор: <http://valaam.ru/>

смести велики број ходочасника. Они могу да се сместе или у градском хотелу или у туристичком центру "Сиверскаја" у близини манастира.

4. Манастири који примају а) само мушкарце, б) ходочаснике оба пола. Само мушкарце прима Панфутјев-Боровски манастир у Московској области.

Ходочаснике оба пола примају многи манастири Русије, на пример Тројице-Сергијева лавра, Валаамски манастир. У Свето-Богородичином Висоцком мушком манастиру постоје мушке и женске келије са по 20 лежаја за ходочаснике који долазе на неколико дана уз исправе. Ходочасницима који долазе на пар и више дана у манастиру се дају одређена послушања. На пример, у Калужској Свето-Успенској Тихоновој пустињи ходочасници су запослени на изградњи манастирских објеката.

5. Манастири а) који наплаћују, б) не наплаћују боравак на територији манастира као ни исхрану. Ниједан скоро манастир Руске Православне Цркве не наплаћује боравак ходочасницима, већ им омогућава бесплатан боравак и исхрану. У манастирима се ходочасницима обично даје да изврше одређено послушање у виду каквог тренутно актуелног посла. Обављање одређених радова (грађевинских, рашчишћавања после, помоћи у кухињи, манастирском имању и сличних) сматра се подвижништвом, служењем у славу Божју.

Познати су и случајеви наплаћивања смештаја и боравка на територији манастира, али не и у Русији. Тако је, на пример, Манастир Св. Пантелејмона на Светој Гори од 2001. године утврдио цене боравка.⁵¹

2.5.3. Исхрана

Туристи који крећу на путовања у света места и религиозне центре, користе услуге установа друштвене исхране. То могу бити:

1. Манастирске трпезарије и слично, у којима се припрема храна за посетиоце. Асортиман јела се овде веома разликује од оних који се нуди у кафанама и ресторанима. У низу случајева храна може бити једноставнија, посна у време православног поста. Ходочасницима се често служи храна у одређено време без могућности избора јела.

⁵¹ *Монастыри Русской православной церкви. справочник-путеводитель, (2001), издание Московской Патриархии, Москва, стр. 412-425*

2. Ресторани, кафане, мензе итд. У религиозним центрима, низу светих места, ходочасници и туристи могу да користе услуге ових установа и имају могућност избора јела.

2.5.4. Превоз

Туристи, који крећу на ходочашће морају користити различита средства транспорта да би стигли до зацртаног пункта (или пунктова) током свог путовања. Средства транспорта који се користи су: 1. авио, 2. железнички, 3. аутомобилски (аутобуски), 4. водни (речни, морски), и 5. друге врсте транспорта. У ходочасничком туризму, као ни у једној другој врсти туризма практикују се пешачења на одређеним деловима маршруте, од једне тачке до друге. То је, с једне стране, добровољна жртва, а са друге стране, и чињеница да су многи објекти (врхови светих гора, пећине) тешко доступни за већину транспортних средстава.⁵²

2.6. Проблеми и могућности даљег развоја верског туризма у Русији

Крајем априла 2012. усвојене су Измене и допуне државног "Закона о основама туристичке делатности у Руској Федерацији"⁵³, чији је иницијатор био Међурелигијски савет Русије. Циљ допуна био је да се одвоји верски туризам и ходочашће од световног туризма. У једном делу се предлаже да се верски туризам сматра за "путовање са посетом религиозним светињама које има за циљ учење и просвећивање". Ова врста туризма не укључује религиозну праксу.

Питање око одвајања ходочасништва и туризма су верски посленици не једном отварали. "Циљ ходочашћа је поклоњење светињама. Не може се мешати са обичним туризмом." – изјавио је 2004. године, Кирил, тада митрополит, а данас патријарх целе Русије и позицију РПЦ по овом питању подржавају и вође других традиционалних конфесија у Русији. "Неопходно је створити такву ходочасничку мрежу, која би обезбедила могућност и људима са ниским приходима да посете света места", - посебно је нагласио тада митрополит Кирил.⁵⁴

⁵² Житенев С. Ю. *Русское православное паломничество. Современное состояние и развитие, (2005), Труды Академии туризма, вып. 6, Москва, стр. 204*

⁵³ Извор: <http://www.rg.ru/2012/05/05/turizm-dok.html>

⁵⁴ Орехов Д. В. *Святые места России (2002), Издательство "Невский проспект", Санкт-Петербург, стр. 53; Извор: <http://www.mospat.ru>, Москва, 27. октобра 2004. године*

"Ходочашће је путовање у циљу поклоњења верским светињама, које су често везане за пост, молитве, одређени начин живота", - изјавио је 2007. године ондашњи начелник Одељења за спољне црквене везе Московског патријархата, митрополит Кирил. Према његовим речима, данас ходочаснике често шаљу у хотеле чија атмосфера нарушава њихов духовни циљ. Ово се исто односи и на многе програме групних ходочасничких путовања световних туриста. "Ове проблеме осећају и наши ходочасници, и они, који долазе код нас, притом не само хришћани, већ и муслимани и Јевреји." – навео је митрополит Кирил у свом реферату "Православно ходочашће као традиција и савременост", на 4. општецрквеној конференцији, одржаној 28. новембра 2007. године у Москви.⁵⁵

Чланови Међурелигијског савета Русије разрадили су измене и допуне и у делу о карактеристикама реализације туристичких услуга. У пројекту се говори да "у организацији верског туризма и ходочашћа није дозвољено кршити права верника". У документу се такође наводи да "потребе за организовањем ходочашћа на територији Руске Федерације утврђују одговарајуће религиозне организације".

Православно ходочашће подразумева низ само за њега специфичних карактеристика. Пре свега, то је скроман комфор код смештаја ходочасника у манастирима. Организатори ходочасничких путовања у руске манастире узимају у обзир и то да апсолутну већину у групама које ходочасте чине жене.

Данас се верски туризам развија на два нивоа: туристичке агенције које упоредо са уобичајеним турама организују и ходочасничке туре – на пример туристичка агенција *Престиж Тур*, *Афон-тур*, *Мегаполис* итд, а такође и агенције које су специјализоване искључиво за верски туризам. Ове друге постепено нестају јер тренутно није могуће опстати само за рачун ходочасничких тура. Пример за ово су многе угашене агенције.

С гледишта система афирмисања, верском туризму је близак научни туризам са верском тематиком. Оваква путовања нису превише честа, али доприносе ширењу подручја која се укључују у верска путовања. Научнике занима верско наслеђе – рукописи, различити култни предмети који су, између осталог, нађени приликом ископавања, архитектура, како савремених, тако и религија које су нестале давно у прошлости и много тога другог. Истраживачи крећу у центре

⁵⁵ Извор: <http://arhiv.smoleparh.ru/index.php?d=8&x=071128ma>

постојећих религија, земље и регионе са богатим религиозним традицијама. На Западу и у Русији постоји интерес за земље Истока – Кину, Индију, Јапан. Посећују се места несталих религија – Египат, Месопотамија, Грчка и Италија, централна Америка.⁵⁶

Што се тиче Русије, стратегију развоја на државном нивоу најбоље је описао у одлукама које је донео 16. јануара 1997. године ондашњи градоначелник Москве, Јуриј Лужков под називом: "О развоју верског туризма" и "Концепција развоја верског туризма".⁵⁷

У наведеним одлукама се истиче важност развоја и страног и домаћег туризма, стварања инфраструктуре на местима ходочашћа унутар земље, афирмисања посете странаца, припадника различитих религија, ради упознавања са, за Русију традиционалним, православљем. У овој концепцији се не помиње научна, професионална припрема стручњака на тему верског туризма – менаџера, водича, водича-преводаца – једном речју, свих оних који би остварили непосредан раст и развој ове гране, што већ представља приличан недостатак, како система савременог образовања (укључујући и образовање унутар црквених структура), тако и тржишта верског туризма у Русији.

Светска туристичка организација бележи да број ходочасника у свету сваке године расте за 50-65%. Динамика оваквог раста тешко да се може уочити када се анализирају друге врсте туризма. Када се говори о верском туризму који се брзо развија у свету и у Русији, важно је нагласити његов потенцијал, покушати предвидети токове његовог даљег развоја, тако да би се већ у овом тренутку могли предузети битни кораци на путу ка оптимизацији и развоју верског туризма. Када се говори о туристичком потенцијалу верског туризма, ваља нагласити такве важне чиниоце целокупног потенцијала као што су услови и ресурси.

Што се тиче услова, присутност њихова у целости зависи од воље оних који данас доносе важне одлуке у туризму. Неопходно је разрадити и створити систем образовања стручњака за верски туризам. Такође, важно је разрадити систем јасне категоризације различитих типова туриста и самих врста верског туризма са свим њиховим специфичностима у циљу проширења понуде. Друштво и држава би

⁵⁶ Хуусконен Н. М, Глушанок Т. М. *Практика организации экскурсий (2006)*, Издательство "Герда", Санкт-Петербург, стр. 88-89

⁵⁷ Извор: http://mosopen.ru/document/34_rm_1997-01-16

требали да дају приоритет културним комуникацијама, идејама о сарадњи и развоју, идејама о очувању културе и религије као темеља живота друштва.

Од решења ових питања у многоме зависи, како будућност верског туризма, тако и туризма у целости – као предуслова за јачање мира на планети.⁵⁸

Да би се развијао верски туризам потребни су не само менаџери и организатори, већ и водичи, пратиоци група, стручњаци који непосредно раде са туристима. У високошколским специјализованим установама Русије још увек не постоје програми за професионалну припрему стручњака за ову област. За упознавање са правцем "верски туризам" током пет година обуке предвиђено је свега два предавања. Тренутно постоји противречје између потреба за висококвалификованим кадровима у области верског туризма и одсуства разрађених програма научно-теоретских основа и практичних аспеката припреме стручњака за овај туристички смер.

⁵⁸ Христов Т. Т. Паломнические центры религий мира (христианство и индуизм) (2003), Труды Академии туризма, вып. 5, Москва, стр. 5-6

Слика 3. Соловјецки манастир (Соловјецки архипелаг, Архангелска област РФ)

Влада Руске Федерације и Руска Православна Црква заједнички су разрадили програм комплексног развоја Соловјецких острва. Овај програм предвиђа рестаурацију Соловјецког манастира, а такође и изградњу пратеће савремене инфраструктуре у његовој околини.

Процењује се да ће уложена средства у тај пројекат премашити 10 милијарди рубаља. Представници Соловјецког манастира и Соловјецког музеја – националног парка упутили су Влади Руске Федерације пројекат "Предлога првих мера за очување и развој Соловјецких острва". Овај предлог требало би да се реализује током три године, а вредност пројекта износи око 600 милијарди рубаља. Ова средства ваља уложити у развој и модернизацију локалне туристичке индустрије, рестаурацију споменика итд. За рачун приватних инвеститора планирана је, између осталог, и реконструкција аеродрома.

За посету овом манастиру интересују се понајвише грађани скандинавских земаља. Годишња посета износи преко 100.000 туриста и сваке године интересовање туриста расте, а још увек не постоје адекватни смештајни капацитети. Примера ради, на Соловјецким острвима постоји шест приватних хотела са око 400 соба и хостел са 60 лежајева.

2007. године се патријарх Алексиј II обратио тадашњим федералним властима с молбом за убрзање реализације овог пројекта, те се пројекат тренутно налази под патронатом председника Руске Федерације, а за његову су реализацију задужена неколика министарства и влада Архангелске области.⁵⁹

⁵⁹ *Извор: http://www.memoid.ru/node/Pravoslavnye_monastyri_sovremennoj_Rossii_kak_ob%22ekty_turizma*

2.6.1. Регионална политика развоја верског туризма у Русији

Последњих година региони у Русији се прилично активно труде да искористе потенцијал верског туризма.

2002. године Колегијум Министарства за спољноекономске везе Свердловске области усвојио је концепцију развоја међународног верског туризма у региону. У раду колегијума учествовао је архиепископ Јекатеринбуршки и Верхотурски Викентиј, представници Министарства спорта, физичке културе и туризма, Министарства трговине, туристичких агенција, научних кругова. У пројекту концепције Свердловска област се разматра као један од духовних православних центара од светског значаја. Реализација пројекта, по мишљењу власти, допринеће подизању међународног културног статуса области и очувању споменика историје и културе. У овакве споменике спада и место везано за последње дане и трагичну погибију династије Романових, које је Руска православна црква канонизовала.

Ходочасничко-туристичко одељење Јекатеринбуршке епархије награђено је почасном повељом за помоћ и учешће у изложби "Урал. Туризам. Спорт".

2002. године⁶⁰ епархија је по први пут узела учешће у оваквој врсти световних манифестација. Упоредо са јаким међународним туристичким агенцијама које раде у Уралском региону и нуде одмор у најбољим европским бањама, епархијско одељење је на сајму понудио своје православне туристичке маршруте. Руководилац локалног Министарства за физичку културу, спорт и туризам, Владимир Вагенлејтнер је изразио захвалност представницима епархије због "препорода духовности и за сарадњу у организацији верског туризма – православног ходочашћа".

Како је саопштила новинска агенција "Нови регион", обласне власти и епархија приступили су заједничкој разради концепције такозваног верског туризма.⁶¹

Нижегородске власти имају у плану да активно развијају и такве специфичне гране туризма као што су ходочасништво и религиозна путовања.

Област прима ходочаснике заједно са епархијом Руске Православне Цркве. Програм развоја верског туризма је уврштен у "Програм развоја туризма за период од 2007-2010. године" за који је обласна администрација разрадила пројекат.

⁶⁰ Извор: http://orthodox.etel.ru/2002/16/e_turizm.htm

⁶¹ Архиепископ Бронницкий Тихон, Монастыри. энциклопедический справочник (2001), издание Московской патриархии, Издательство "Республика", Москва, стр. 57

У обласној администрацији одржано је специјално саветовање везано за проблеме верског туризма. Забележено је да се у региону налазе неке од најважнијих православних светиња и јединствених храмова – у Нижњем Новгороде, Дивејеву, Арзамасу, Макарејеву, Городцу.⁶²

Бурјатија активно развија своју туристичку сферу. За развој ове врсте туризма тамо постоје сви предуслови: јединствена природа, културно-историјско наслеђе, растуће интересовање од стране руских и страних туриста. Најзад, најважнији аргумент: финансијска средства која су планирана да буду издвојена из федералног и локалног буџета, а такође и из приватних извора. То је постало могуће пошто је Бурјатија проглашена економском зоном од посебног значаја. Туристичко-рекреациона зона у републици заузима површину од 700 квадратних километара и налазиће се 150-180 км од града Улан-Уде (град у Источном Сибиру, 130 км удаљен од Бајкалског језера).⁶³

У републици могу да се развијају најразличитији видови туризма, али ће се ипак предност дати верском туризму. Бурјатија је једини регион у Русији где су будистички споменици представљени у таквом обиму. За ово је везан и одмор у циљу лечења у балнеолошким центрима тибетанске медицине. Отворени су стационари на тридесет места у бањи Горјачинск. Развој балнеологије и центара источне медицине такође спада у приоритетне задатке ради повећања промета у туризму републике, на чијој територији постоји више од 350 минералних извора.

У мају 2007. године направљена је рекламна тура за оператере из Јапана, Русије и Монголије.

Сахрана посмртних остатака последњег руског цара и његове породице 17. јула 1998.⁶⁴ привукла је велику пажњу туриста, и било је доста оних који су желели да ходочасте у циљу поклоњења цару. Без обзира на то што се са гледишта ходочашћа водила велика политичка борба за право места сахрањивања, вођене су и дискусије на највишем нивоу између администрација Јекатеринбурга, Москве и Санкт–Петербурга о значају овог догађаја са аспекта туризма.

Ипак, ако се не узму у обзир приходи које је Северна престоница имала поводом овог догађаја, несумњиво је да је он као такав свеукупно допринео

⁶² Монастыри Русской православной церкви, справочник-путеводитель (2001), издание Московской патриархии, Москва, стр. 81

⁶³ Извор: <http://www.welcome2russia.ru/russia/?id=2260>

⁶⁴ Извор: http://www.hellopiter.ru/Peter_paul_cathedral.html

значајној популаризацији Санкт–Петербурга као важног светског туристичког центра и региона, подигао његов статус као објекта ходочашћа и образовног туризма и за дуго време привукао посебну пажњу туриста и ходочасника, а међу њима и на музеј и спомен гробницу у Саборној цркви Петропавловске тврђаве.⁶⁵

Ово је био, у најкраћим цртама, осврт којим је демонстрирано повећано интересовање региона за религиозни потенцијал у туризму.

2.6.2. Тенденције и концепције развоја верског туризма у Русији

У првој, почетној (организационој) етапи предвиђа се разрада низа религиозних туристичких производа, предвиђених, како за православи правац за Израел, Јордан, Египат, Грчку и Италију, тако и за развој и повећање броја посета иностраних верских туриста Русији. Предлаже се да се организује конкурс ради избора домаћих и страних туристичких агенција које би биле позване да се акредитују и реализују пројекат, као и стручне припреме водича. У својству транспортних агената, предлаже се да се на принципу споразума привуку авиокомпаније које дају максималне попусте; аналогни приступ предвиђен је и у вези са питањима избора хотела. У оквиру ове етапе на међувладином и међуконфесионалном нивоу, планира се потписивање споразума који предвиђају патронажу и подршку верском туризму и протезирање од стране државе оних структура које га реализују. Ову позицију у потпуности заступа Државни комитет за физичку културу и туризам РФ. У циљу омасовљења религиозног туризма и већег учешћа средњег слоја и сиромашнијих слојева становништва, некомерцијални фонд "Руски путник" је разрадио финансијски модел плаћања путовања током једне до три године. Да би се искључила могућност схватања овог модела као некакве нове финансијске "пирамиде", сва давања грађана пренета су на угледно осигуравајуће друштво у виду штедње и осигурања, а туристичке упутнице-полисе осигурања се могу прибавити преко мреже пошта и филијала једне од највећих руских банака "Сбербанк". Подршка коју је пројекту дало Министарство за везе РФ и Сбербанк РФ, а такође и Влада Москве, позната по својој бризи за препород духовних вредности, дала је овом пројекту државни значај. Препоручено је да се нарочита пажња у првој етапи посвети организацији посете верских туриста из иностранства.

⁶⁵ Власова Т. И. Социологические исследования в сфере туризма как методологическая основа формирования туристского продукта (на примере исследования туроператоров Санкт-Петербурга) (2003), Труды Академии туризма, вып. 5, Москва, стр. 215-216

Најважнији елемент прве етапе би требала, без сваке сумње, да буде и реклама, односно благовремена информација потенцијалних туриста, затим пропагирање кроз штампу, радио, телевизију, штампање туристичких водича за туристе, књиге о храмовима Москве, духовним споменицима Русије, видеофилмова, организовање низа бесплатних рекламно-информационих путовања у којима би учествовали припадници различитих конфесија, новинара, представника туристичких агенција, низа познатих личности од ауторитета. Орјентациони период за реализацију прве етапе пројекта износио би 3 до 9 месеци.

У другој етапи пројекта, која би трајала од 1-3 године, предвиђа се непосредна реализација масовног религиозног туризма, укључујући акумулирање средстава становништва и коришћења модела осигурања уз штедњу. Пројекат предвиђа да током прве године реализације пројекта раст обима извозног верског туризма износи најмање 8000 посета. Процењена минимална посета током треће године трајања ове етапе износила би око 21.000 посета. Постизање наведеног обима посета поред решавања најважнијег социјалног задатка (до 1917. године обим посета са културно-религиозним циљем из Русије у Свету Земљу био је око 20.000 годишње, као и у Манастир Св. Николе у Барију, Италија – око 12.000 годишње), омогућиће обезбеђивање значајних средстава у буџету и потпуни повраћај уложених средстава. Код посета Италији, организовањем годишњег распореда чартер летова и недељног програма културно-религиозног туризма, може бити пружена услуга преко 7000 туриста годишње, што би омогућило прилив у буџет од око 300.000 долара. Организовање недељне посете туриста са религиозно-образовним циљем у Москви у најмање две групе од по 20-30 људи, на месечном нивоу ће омогућити приход у буџет од најмање 200.000 долара, а рачунајући и трошкове туриста у продавницама, ресторанима, музејима и слично, и до 500.000 долара. Коришћење модела осигурања са штедњом и могућношћу плаћања путовања у више рата, у широкој примени даје могућност значајне акумулације планираног прилива туриста са сталним обртом и годишњим приходом у буџету од око пола милиона долара. Битан елемент ове етапе је и обезбеђивање хотелских капацитета за смештај туриста, узимајући у обзир минималну цену путовања. У овом циљу, пошто тренутно не постоји могућност да Израел врати бившу руску имовину, логичан је закуп или градња у Јерусалиму малог хотела (неких 120 лежајева) са две звездице са условним називом "Московско подворје"

или "Дом Светог Георгија". Без узимања средстава из буџета, финансирање овог дела пројекта коштало би око шест милиона долара и предлаже се да буде остварено као позајмица у виду општинског зајма од града Москве. Узимајући у обзир да се уз присуство оваквог хотела циклус верског туризма у потпуности реализује сопственим снагама и да би испуњеност капацитета чинила према проценама 80%, он практично не би зависио од сезоне, годишњи приход од те потпуно ликвидне некретнине износио би најмање 1,5 милиона долара.

Трећа етапа предвиђа како повећање на годишњем нивоу обима верског туризма, тако и његово квалитативно ширење према другим земљама и конфесијама.⁶⁶

Разматрајући верски туризам, његово стање на савременој етапи, треба обратити пажњу на то да у Русији постоји правна регулисаност туристичке делатности на државном нивоу. Координацију у области делатности, реализацију државне политике у области очувања и развита туризма остварује Државни комитет Руске Федерације за физичку културу и туризам.

Принцип државне регулисаности туристичке делатности садржи се у томе да држава која туристичку делатност сматра за једну од приоритетних грана економије Русије, потпомаже развој туристичке делатности.

Најважнији инструменти државне регулације делатности туристичких организација и заштите права потрошача туристичких услуга су лиценцирање, стандардизација и сертификација у туризму.

Горенаведене понуђене услуге у сфери верског туризма у Русији на савременој етапи не одговарају увек наведеним стандардима услуга, обезбеђивању квалитета услуга код гостовања страних туриста. Наведени су следећи разлози за ово:

- недостатак сопственог искуства у вези са нормативно-правним, научно-методолошким обезбеђивањем развоја верског туризма;
- недовољно финансирање верског туризма;
- недовољна компетентност (образованост) стручњака за организацију туристичке делатности.

⁶⁶ Шпиљко С. П, Шенгелија Н. О. Концепция программы развития туризма в Российской Федерации (1995), Труды Академии туризма, вып. 1, Москва, стр. 158-160

Верски туризам је један од најперспективнијих праваца савременог туризма, који наставља да шири своју базу клијената. Ево како, на пример, један од туроператера нуди услуге клијентима, везано за верски туризам:

"Русија је, као ниједна друга земља на свету, занимљива на плану верског туризма. По читавој њеној огромној територији разбацано је мноштво православних храмова и манастира. С правом је зову "златоглава", јер сјај златних купола осветљава, без претеривања, сваки руски град. Велики број руских храмова и манастира је унет у списак Светске баштине УНЕСКО. Ту спадају истинске драгоцености древног неимарства које су до нашег доба успеле да се пробију из далеке прошлости и које данас спадају у изузетне споменике прошлости.

Није тајна да су многи манастири из раног доба грађени на такозваним светим местима, у близини светих извора, где су се по предању сами од себе појављивали ликови Богородице или других светаца. Многи храмови чувају чудотворне светиње – иконе светаца или кивоте са њиховим моштима. Свака од тих светиња има своју историју, везану за исцељење болесних и спасење читавих градова од напада непријатеља.

И, наравно, особености непоновљиве историје сваког православног храма и манастира везане су не само за чудесне појаве, већ и за историју руских земаља: тако се у Ипатјевском манастиру (Кострома) од Пољака скривао будући оснивач династије Романових – Михаил Алексејевич, у Новодевичјем манастиру (Москва) била је заточена сестра Петра I, принцеза Софија.

Манастири су такође били древна стецишта науке, ризнице рукописа и књига (1790. године у Спасо-Преображенском манастиру града Јарославља нађен је чувени споменик руске културе, спев "Слово о полку Игореву"), а храмови су биле праве средњовековне галерије сликарства, које су за наше време сачувале чудесне фреске древних иконописаца.⁶⁷

2.6.3. Став Руске Православне Цркве о верском туризму у Русији

На отварању 4. општецрквене конференције у Москви 28. новембра 2007. године, на тему "Православно ходочашће – традиција и савременост" у свом реферату, обраћајући се присутнима, патријарх Кирилл, тада још митрополит, изнео је следеће податке:

⁶⁷ Извор: <http://www.advantour.com/rus/russia/tourism/religiozny-turi.htm>

"...Из године у годину овај форум постаје све значајнији и важнији, како за организацију ходочасничких служби у општецрквеној надлежности, тако и за формулисање нових идеја, без чега се не може развијати тако важна појава у црквеном животу као што је ходочасништво."⁶⁸

Патријарх Кирил, дакле, већ у првим редовима свога реферата истиче значај православног ходочасништва, примећујући јачање самог покрета и потреба цркве и верника у том смислу. Деловање на препороду православног ходочасништва постало је приоритет Руске Православне Цркве. Патријарх Кирил даље наводи да је само четири године раније позив цркве на препород православног ходочасништва "изазвао непријатне реакције, неразумевање, чак и осуду у неким круговима, нарочито међу онима што се баве комерцијалном делатношћу по питањима организације псеудоходочасничких путовања".⁶⁹

Овде, уопштено речено, запажамо донекле негативан став Руске Православне Цркве у односу на организацију верских путовања од стране туристичких агенција, изражен кроз њеног највишег представника.

"Али наши напори нису били узалудни. Није сувишно напоменути да су 2004. године само у 11 епархија постојале ходочасничке службе, а свега их је при манастирима било 77, и то у читавој нашој Цркви. 2005. године у епархијама их је било већ 26, а у манастирима – 94 ходочасничке службе. 2006. године у епархијама – 47, а у манастирским обитељима – 140. Те године број црквених ходочасничких служби увећао се два пута: у епархијама је њихов број чинио 93, а у манастирима – 276. На овај начин данас више од 70% наших епархија има своје ходочасничке службе. Притом треба нагласити да је 2007. године веома порастао број епархијских ходочасничких служби у Украјинској Православној Цркви и Белоруском Егзархату. Иза ових скромних цифара стоји велики рад на стварању јединственог црквеног система ходочасничких служби."⁷⁰

Из горњег цитата логично изводимо закључак да је Руске Православне Цркве итекако свесна потенцијала ходочасничких путовања и да свакако ојачава своју

⁶⁸ Православни интернет портал: СЛОВО ПАСТЫРЯ од 28. новембра 2007. године; Реферат митрополита Кирила, прочитан на IV општецрквеној конференцији "Православно ходочасништво: традиције и савременост" под називом "Препород ходочасништва као општецрквена брига", Москва, 28. новембра 2007. године; Извор: <http://arhiv.smoleparh.ru/index.php?d=8&x=071128ma>

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Исто.

позицију у том смислу у односу на туристичке организације које се на руском тржишту баве верским туризмом.

А колико су озбиљне те тежње, говори нам и следећи цитат из истог реферата:

"С овим циљем Одељење за спољне црквене везе наставља рад на научно-методичком обезбеђивању препорода ходочасништва. У јануару 2007. године... одржана је секција посвећена теми ходочасништва. У фебруару 2007. године... одржана је у Ходочасничком центру научно-методска конференција... На конференцији су разматрана питања научног обезбеђивања ходочасничке делатности, односа и субординације појмова сотериолошког, сакралног, духовног, историјског, естетског и патриотског смисла ходочашћа. Назначен је и програм припреме терминолошког и енциклопедијског речника ходочасништва."⁷¹

Изведено из горњег цитата, долазимо практично до дефиниције циљева и смисла православног ходочашћа. То су: 1. сакрални, 2. духовни, 3. историјски, 4. естетски и 5. патриотски смисао.

У том смислу, води се чак и у епархијама рад у вези са научно-методским осмишљавањем ходочасничке делатности. На дневни ред стављен је и проблем развоја ходочасништва према локалним светињама (ходочаснички центри Псковске, Мурманске и Мончегорске епархије, Тулски богословски факултет и друге институције). На оваквим сусретима учествују и професори универзитета и руководиоци образовних установа, писци и песници, представници културе, друштвених организација, парохијани итд. Главна тема су им путеви развоја и организације православног ходочасништва као и сарадња са туристичким организацијама, законски оквири и обезбеђивање кретања ходочасника, а такође и адекватна припрема кадрова који ће пратити групе.

На пример, 22. јуна 2007. године организовано је у Карелији бициклистичко ходочашће у дужини од 500 километара. Сваке се године појављују нови савремени облици ходочашћа под окриљем Руске Православне Цркве. Тако су свештеници и парохијани Иркутске епархије организовали ходочашће железницом, Кемеровска и Новокузњецка епархија су заједнички организовале ходочасничко крстарење реком

⁷¹ Православни интернет портал: СЛОВО ПАСТЫРЯ од 28. новембра 2007. године; Реферат митрополита Кирила, прочитан на IV општецрквеној конференцији "Православно ходочасништво: традиције и савременост" под називом "Препород ходочасништва као општецрквена брига", Москва, 28. новембра 2007. године; Извор: <http://arhiv.smoleparh.ru/index.php?d=8&x=071128ma>

Том. Организовано је и "ваздушно" ходочашће у славу палих за слободу и независност Домовине у Великом Отаџбинском рату. На Алтају је организовано ходочашће од града Барнаула до села Коробејњиково где се налази чудотворна икона Казанске Мајке Божје. Организовано је и ходочашће до Јекатеринбурга на место страдања Романових. Нижегородски међурегионални мото клуб "Ноћни вукови" организовао је ходочашће на мотоциклима по манастирима Нижегородске епархије.

Постоје и масовна ходочашћа типа овог у оквиру програма са називом "Под Богородичином звездом" у којем је учешће 2000. године узело преко 25.000 ходочасника који су том приликом препешачили 150 километара. То је ходочашће добило статус сверуског и носи назив "Великорецко ходочашће".

Група православних верника Тверске губерније прешла је око 650 километара на бициклима возећи маршрутом до светих места. Путем су учествовали у богослужењима и обилазили свете изворе.

Појављују се и други облици рада са верницима. У Нижњем Новгороду Православна општина Св. Николе организује редовна бесплатна ходочашћа за најтеже инвалиде. У Карачајево-Черкесији су власти издвојиле из републичког буџета око милион рубаља за посету светих места. За тај новац је 28 људи две недеље боравило у Светој Земљи.

Велику помоћ у развоју ходочасништва пружа и Комитет за туризам Владе Москве.

Све чешће се у електронским медијима, на телевизији среће тема ходочасништва као једног од важних аспеката верског живота руског народа. Патријарх Кирил у реферату такође наводи да га посебно радује појава дечијег и омладинског ходочасништва, активно учешће ученика у школама веронауке, као и студената.

Развоју ходочасништва доприноси и растући број манастирских и епархијских хотела и прихватилишта за ходочаснике. Највећи број ходочасника су људи скромних примања. То указује да треба водити рачуна и о безбедности и квалитету организације путовања за суме које су њима прихватљиве. Дешава се, нажалост, да бивају смештени у веома лошим условима или смештај у потпуности одсуствује, да је храна ниског квалитета, ризична по здравље, да их превозе аутобусима без претходно обављеног техничког прегледа, да ретко која служба

осигурава ходочаснике који путују по Русији... те је неопходно у најскорије време позабавити се како правном, тако и моралном одговорношћу за људе који су кренули на поклоњење светињама, генерални је став патријарха Кирила.

Последњих је година значајно порастао број ходочасника према светим местима Васељенског Православља. Према подацима стручњака, број ходочасника који из Русије путују на поклоњење светим местима у иностранству, премашао је број од 250.000 (податак се односи на 2007. годину). Том повећању допринели су и јубилеји које је Руске Православне Цркве обележавала: присаједињење Московског патријархата са Руском Заграничном Црквом (у мају 2007. године). Одмах по том догађају Русију и Украјину посетио је велики број гостију из разних држава који су уједно били и ходочасници.

"У том смислу вођени су и преговори о враћању већине имовине Руске Духовне Мисије у Израелу која јој је припадала до револуције, као и неких објеката у Јерусалиму који се могу користити као хотели за ходочаснике. Ту је важну улогу имао Председник Русије В. В. Путин, који је предложио Израелу замену наведених површина за смештај ходочасника за процентуално учешће у инвестицијама неких наших бизнисмена у изградњи низа зграда у Израелу где би могле да се преселе организације које су тренутно усељене у просторије, које историјски припадају Руској Духовној Мисији. Верујемо да ће у најскорије време ова питања бити решена. Такође се надамо да ће бити враћено и Сергијевско подворје које је припадало руском Императорском православном палестинском друштву, а које је пре револуције пружало подршку руским ходочасницима у Светој Земљи."⁷²

У свом реферату патријарх Кирил није заборавио да помене и светиње које се налазе на Балкану – у Србији, Бугарској, Македонији. Био је задивљен када је у Македонији видео храмове са хиљадугодишњом историјом у којима су били потпуно очувани древни мозаици. У закључку патријарх Кирил наводи и следеће:

"Приликом организације путовања у иностранство, многе ходочасничке службе се и даље обраћају за помоћ туристичким агенцијама. Уза сво уважавање према туристичкој индустрији, подсећамо да су циљеви путовања туриста и ходочасника различити, као што су различити и циљеви туристичких агенција и

⁷² Православни интернет портал: СЛОВО ПАСТЫРЯ од 28. новембра 2007. године; Реферат митрополита Кирила, прочитан на IV општецрквеној конференцији "Православно ходочасништво: традиције и савременост" под називом "Препород ходочасништва као општецрквена брига", Москва, 28. новембра 2007. године; Извор: <http://arhiv.smolepah.ru/index.php?d=8&x=071128ma>.

ходочасничких служби. Ми не можемо као што то комерцијалне структуре чине, да за свој основни циљ поставимо профит. Напротив, ми морамо да тражимо могућности да привучемо средства споља ради организације путовања по симболичној цени или чак бесплатних путовања за православне вернике са скромним приходима. На путовања морамо водити људе који знају куда и зашто путују. И овде бих посебно нагласио велику улогу пратиоца групе. Он мора не само да да адекватну информацију о маршрути, већ и да уме да организује људе. (...) Само обједињавање и узајамна помоћ омогућиће ходочасничким службама да сачувају независност од комерцијалних структура и наставе многовековну традицију православног ходочасништва, чији је циљ препород православне вере и побожности у нашем народу."⁷³

Одељење за спољне црквене везе на бази Ходочасничког центра наставља да организује курсеве стручног усавршавања за сараднике ходочасничких служби који имају углед међу црквеним, ходочасничким и туристичким структурама. Број полазника курсева из године у годину расте.

Ако се узме у обзир горе наведено, испада да су могућности православног ходочашћа скоро неограничене, стога је разумљиво интересовање РПЦ за ову тему и значај који јој придаје.

Према подацима које у свом реферату износи патријарх Кирил, православни ходочаснички покрет из године у годину постаје све масовнији. У овакве акције се неретко укључују и градске власти које додељују одређена финансијска средства на име посета ходочасника светим местима.

3. Социјална одрживост верског туризма у Русији

Данас, када се светом застрашујуће брзо шири насиље и зло, секуларизам и природни релативизам – туризам као најмоћнија социо-културна појава (туризам "у име мира и развоја") може да веома добро утиче на позитивно размишљање и деловање савременог човека. Човеку XXI века је неопходно да схвати да су

⁷³ Православни интернет портал: СЛОВО ПАСТЫРЯ од 28. новембра 2007. године; Реферат митрополита Кирила, прочитан на IV општецрквеној конференцији "Православно ходочасништво: традиције и савременост" под називом "Препород ходочасништва као општецрквена брига", Москва, 28. новембра 2007. године; Извор: <http://arhiv.smoleparh.ru/index.php?d=8&x=071128ma>.

религија и историја у бити најважније компоненте читавог културног наслеђа човечанства.

Задатак очувања традиционалних вредности, између осталог, и ради преношења будућим покољењима, постаје један од приоритета. Као и свака појава, ова или она религија може да постоји само у дијалектичкој вези са системом историјских претпоставки, она не може да буде истргнута и прецртана из историјског и културног контекста и сведена тек на саму себе. Читаво духовно-историјско искуство човека у себи носи његове различите појаве (међу њима и религиозне), и не може се заобићи чињеница да религија (гледана издвојено из контекста) не може постојати другачије, него у својој строгој богословској и историјској аутохтоности. Било који религиозни систем, појављујући се, с једне стране, као део светске културне и духовне баштине, са друге стране, живи и развија се "унутар" себе самог, проистиче из сопствених претпоставки и као резултат (и првобитни задатак) – из сопствене представе о истини.

Као најважније и најактуелније у овом контексту, поставља се питање: да ли је религија способна да се чује у данашњем свету, који се тако динамично развија, који тежи глобализацији или је већ глобализован, и где су тенденције да једна култура "прогута" другу толико јаке? Постоји убеђење и нада да би један од најмоћнијих и најнапреднијих фактора очувања идентитета култура и религија могао бити управо туризам.

Посета светих места од давнина представља једну од најважнијих и најпоштованијих традиција у друштву. Човек је увек у потрази за истином, он се стара да појми различите појаве, да их повеже у јединствени систем као мозаик, да би добио потпуну слику постања. У сваком нормалном човеку постоји непресушна потреба да нађе истину, смисао и разумно објашњење свему. Растућа потреба за верским туризмом чини га важним фактором обезбеђења социјалне стабилности и међуконфесионалног дијалога.

«Духовно оздрављење, екологија духа – то су главни проблеми савременог друштва и националне безбедности Русије».⁷⁴

Зато је већина економских и социјалних проблема директно повезана са духовним стањем друштва. Стање које је човечанство достигло у данашње време,

⁷⁴ Проректор Царичинског православног универзитета преп. Сергија Радоњешког, протојереј А. Половинкин: *Сверуска конференција на тему "Човек као духовни чинилац у условима светске економске кризе"*, одржана 1. октобра 2009. године; Извор: www.patriarchia.ru

је сиромашно у емоционалном смислу, препуно равнодушности, људи више теже да "стекну", него да "јесу", засићено пропагандом културе која није на духу заснована и тако даље.

Технолошки бум који у савремено доба доживљавамо, пружа човеку широке могућности. Тако нам је биотехнологија открила приступ управљању стварањем. Сад можемо да остваримо ефикасно медицинско лечење новим препаратима, или да, напротив, нанесемо штету, или унишtimo. Али често техника која чак и није намењена уништењу, постаје деструктивна или неоправдана. И никаква количина мудрости или технике не може да одржи онај систем вредности који није у стању да превазиђе и да се одбрани од егоизма и зла.

Све суштинске негативне појаве, неразрешене ситуације, незадовољство грађана доводи до међуљудских, конфликта између група, нација, а као крајњи резултат – до социјалне напетости.

Разлози за ову културну кризу и губитак смисла у друштвеној свести Русије крију се у атеистичкој совјетској прошлости, када је одбацивши религију, друштво изгубило моћно средство духовно-моралног васпитавања личности. Зато сада друштво осећа потребу за снижењем емоционалне и социјалне напетости, као и духовним препородом. У тој тежњи Црква поново има све већу улогу. Људи се постепено враћају у њено окриље, траже путеве спознаје истине. Упоредо с овом тенденцијом, као моћни фактор јавља се и верски туризам који може да ублажи и регулише социјалне односе, да пренесе осећај мира, спокојства и стабилности.

Човек је биће материје и духа, тј. производ, како природних генетских предиспозиција, тако и социјалних услова. Унутрашњи мир човека ствара се и гради не само по генетски одређеној шеми, већ и у складу са сликом спољашњег света. А човек, опет, свој спољашњи свет мења према слици свог унутрашњег склопа. А ако бисмо гледали очима просечног човека, и питали га шта је то религија, у већини случајева добили бисмо одговор: "Вера...", то јест, "Вера у Бога."

Ако погледамо историју порекла речи "религија", можемо наићи на размимоилажења у мишљењима писаца, научника и говорника, али су сва она повезана у један истински став.

Тако познати западни хришћански писац и говорник Лактанциј (330. г.) сматра да термин "религија" потиче од латинског глагола *religare* који значи

"повезивати", "везивати". Зато и религију дефинише као религиозну заједницу човека и Бога. "Са овим се условом, - вели он, - ми и рађамо да би били праведно и неминовно повиновани Господу који нас је створио, Њега једнога да знамо, Њега да следимо. И, како смо повезани религиозним савезом са Господом, налазимо се у спрези с Њим, одакле потиче и назив религија. Тако је име "религија" потекло од религиозног савеза којим је Бог повезао човека са Собом..."⁷⁵

Данас у свету постоји више од пет хиљада религиозних праваца. Главне су светске религије: будизам, хришћанство (католицизам, православље, протестантизам), ислам и јудаизам.

Управо религија доприноси повезивању људи, јачању држава (нпр. кад је Русија доживљавала период феудалне поцепаности додатно оптерећене страним освајачима, претке је обједињавала не само национална, колико и религиозна идеја – "сви смо ми хришћани"). Али управо овај религиозни фактор може доводити и до подела, распада држава и друштава, када велике масе људи почињу да се супротстављају једна другој управо према религиозним принципима. Напетост и сукоби настају и онда кад се из неке цркве издваја нови правац (као што је то било у епоху борбе католика са протестантима, чије се последице осећају и до данас).

Међу следбеницима разних религија периодично настају екстремне групе чији чланови сматрају да само они живе у складу с божанским законима и правилно исповедају своју веру. Неретко ови људи доказују своје право суровим методима, не либећи се ни од тероризма. Верски екстремизам, нажалост, остаје у XXI веку прилично распрострањена и опасна појава – извор социјалне напетости.

Ми не бисмо залазили у давнашњи спор о томе да ли је култура (од речи "култ") део религије, или је, напротив, религија део културе (међу филозофима можемо наћи и један и други став), али је савршено очигледно да су религиозне идеје од далеке прошлости наовамо биле основ многих аспеката стваралачке делатности људи, надахњивале су уметнике. Понекад се историчари уметности труде да суоче световна и црквена начела у уметничком стваралаштву и тврде да су црквени канони ометали лични израз. Формално би то могло бити и тако, али ако би се проникло у дубину овог сложеног питања, уверили бисмо се да је канон, који је одбацивао све излишно и споредно, напротив, јачао уметников израз и

⁷⁵ Рождественский Н.П., Христианская апологетика: В 2 т. Санкт-Петербург., 1884. том 1. с. 136

давао му простор да изрази и оваплоти своје вештине. Сетимо се да ћемо, долазећи у нови град, за једно од првих места обиласка, поставити себи за циљ посету локалном храму који ће вам домаћини с поносом показати.

Ако говоримо о значењу религије у друштвеном животу, треба забележити да је религија као социјално-политички фактор, макар и индиректан. Устав Руске Федерације из 1993. године одређује је као световну државу.⁷⁶ Ширење религиозних идеја може да на одређени начин услови развој друштвене свести и унесе у њу суштински допринос.⁷⁷ Присуство овог правца обавезује власт да озбиљно рачуна на религиозни моменат у унутрашњој политици државе. Пошто је религија конзервативнија него било која световна институција, она у већини случајева тежи очувању устројства, стабилности и мира, и самим тим поставља природни оријентир и за вођење државне политике.

У основи културних вредности које деле многе религије су универзалне општељудске вредности, такви појмови као што су љубав, мир, нада, праведност. Ове вечне људске вредности су нераскидиво повезане са религиозним и схватањима света. Зато је данас религија у својству духовне снаге добила поново могућност да ступи у дијалог са светом, чија је судбина пред лицем реалних проблема друштвеног развоја, јасно зависна од моралног уређења људског друштва.

Религија током целе историје свог развоја постепено је утицала, и данас наставља да врши утицај на подизање моралног потенцијала човека и на процесе формирања и функционисања различитих видова интелектуалне делатности и других разноврсних облика социјалне активности.

У последње време прати се појава појачаног интересовања људи, у том делу и грађана Русије, за своје историјске корене, религије, објекте поклоњења светим местима, религиозне обреде и церемоније. Све чешће људи посећују историјске религиозне споменике, света места, религиозне центре.

Улога религије у својству противтеже бескрајним радикалним и неразумним сукобима, превратима и револуцијама је веома важна, нарочито у условима савремене економске, социјалне и државне нестабилности.

⁷⁶ Устав РФ, Део први, Члан 1, Став 14; 1993 г. Извор: <http://rg.ru/2009/01/21/konstitucia-dok.html>

⁷⁷ Устав РФ, Део први, Члан 2, Став 28; 1993 г. Извор: <http://rg.ru/2009/01/21/konstitucia-dok.html>

Традиција православног ходочашћа, без обзира на многобројне препреке, које су настајале приликом историјског развоја Русије, постала је саставни део живота руског народа, међу ходочасницима су представници свих слојева руског друштва.

Наведене чињенице из историјског развоја верских путовања дају да се изведе закључак да је поклоњење светињама са развојем друштва остало очувано и наставља да игра значајну улогу у делатности религиозних институција и верника.

Промена друштвених односа у неким земљама, глобалистичке тенденције у свету, нарочито крајем XX и почетком XXI века, допринеле су појави активног интересовања становништва планете за верске, историјске и културне вредности. Људи се труде да осмисле и спознају бит различитих конфесија, да га упореде са стварном представом света и суштини физичког и духовног живота – све је ово довело до нових циљева путовања – појави верског туризма.

Ипак, у светској пракси постоје различити приступи дефиницији и садржају верског туризма. Страни аналитичари, а и неки руски експерти (А. Бабкин, А. Александрова, Т. Христов), држе се становишта да у верском туризму постоје два правца: ходочаснички и екскурзионо-информативни. Овакав приступ базира се на економским показатељима. Природно је да су верски туризам и ходочасничка путовања везана за трошкове учесника за превоз, смештај и исхрану, али ово није главни критеријум за могућност њиховог обједињавања.

Постоји и друга тачка гледишта: верски туризам је саставни чинилац ходочашћа. Стручњаци који заступају ово гледиште се позивају на то да је ходочасништво настало много пре туризма у његовом садашњем облику.

Управа пастирске бриге о туризму, спорту и одмору италијанске Епископалне конфесије сматра на пример, да је данас пилигрим такође туриста који жели да обједини класично пилигримство са историјским, уметничким и природним реалитетом територије. У епохи глобализације верски туризам не представља путовање за старије људе у пратњи свештеника као духовног оца и водича, у њему доминирају нове фигуре пилигрима-туриста. То је радознали хришћанин који жели да путује унапред одређеном маршрутом. Он је млађи: 2008. године у Сиднеју на Светском дану хришћанске омладине (који се одржава на иницијативу Папе Јована Павла II, почев од 1985. године) присуствовало је више од 500 000 младих путника

из целог света. Уз традиционална путовања аутобусима и возовима, додају се растојања која се прелазе пешице, на бициклу, коњу или чак у моторизованим кућицама.

"Ми живимо у озбиљном прелазном периоду, који карактеришу промене, - објашњава представник италијанске туристичке компаније *Brevivet*, Ђовани Сесана, који више од 40 година ради у области верских путовања, - сада верници обједињују Библију, археологију и историју. А за време пилигримства желе да себе ради открију културне аспекте, везано за територију и народе".

Верски туризам ваља дефинисати као путовања са сазнајним циљем, као врсту сазнајног туризма, а такође делатност на организацији посета туриста местима која се налазе ван њихове уобичајене животне средине, верским местима и знаменитостима везаним за културно и природно наслеђе.

Ходочашће има додирних тачака са сазнајним туризмом, али се не поклапа са њим. Овде је упознавање са новом земљом или градом строго усмерено и неопходно ради извршења религиозног дуга верника. Често ходочасник жели да добије нове податке о земљи или култним објектима само у циљу ширења својих религиозних схватања. Ипак, савремено ходочашће има и суштински сазнајни аспект. Организацијом различитих врста ходочашћа баве се туристичке агенције. Ходочасници се у овој или оној мери упознају са култним споменицима земље или града, а истовремено и са културом и знаменитостима земље у целини. Осим тога, често је савремени ходочасник човек који обавља путовање да би се само приближио, дотакао светињу, видео места везана за историју највећих религија, али не учествује у култним радњама. Овде информативни циљеви потискују религиозне.⁷⁸

Стога су с аспекта људске делатности ходочашће и верски туризам суштински различити појмови. Верски туризам је социјално-економска делатност, а ходочашће – религиозна. Зато се не сме стављати знак једнакости између ове две делатности.

Сматра се да је једна од врста мисионарског путовања провођење одмора или слободног времена уз учествовање у волонтерским пројектима. Користећи своје слободно време, добровољац обједињује путовање са извршавањем одређене делатности. Пример за циљ оваквог путовања може бити градња домова, обука

⁷⁸ Биржаков М.Б. Введение в туризм – М, 1999.

деце, указивање медицинских услуга, садња дрвећа, помоћ у очувању природе, чишћење националних паркова, испомоћ у историјским местима, а такође посредовање локалној заједници у бизнису, правним или техничким услугама. За означавање ове врсте путовања понекад се користи термин волонтерско путовање или волонтеризам (*voluntourism*).

Четврта и најновија врста религиозног путовања је путовање људи са заједничким интересима – истомишљеника (земљака, група људи истих интереса, пријатељских удружења за узајамну размену искуства, делатности, интереса и т.д.). Данас оваква путовања представљају сегмент тржишта верског туризма који има најбржи раст. Основни разлог верника да обављају оваква путовања је предност одмора и пријатељско удруживање. Другим речима, иако вера може бити фактор који уједињује, по стварању групе, одмор и аспекти истомишљеништва често постају основни мотиви за учешће одређеног човека у посебном путовању или догађају. На пример, многи људи ће учествовати у верској конференцији или догађају, семинару, кампу или групном одмору са својом парохијом у циљу дружења, а такође и стицања искуства предности одмора, релаксације и рекреације. Ово исто односи се и на друга путовања група људи, као што су крстарења, скијање, аутобуске туре, посете националних паркова и тако даље.

Један облик верског туризма карактеристичан је за САД – верска крстарења или каравани. Овакав вид туризма могуће је једним делом и у Русији развијати. Ослањајући се на западно искуство, очигледно је да су хришћанска путовања у трајању од 3 до 8 дана један од најекономичнијих видова одмора (већ од 399\$) – све услуге укључене су у јединствени пакет. За време каравана одржавају се семинари, обуке, говоре проповедници, организују се забаве са циљем да подигну ниво духовности. На стотине религиозних група сваке године учествују у караванима хришћанске музике и сличних специјализованих путовања. Понуде за организацију хришћанских путовања су веома разнолике: за самце, за старије људе, породична, за одржавање семинара.

Princess Cruises организује маршруте на Свету Земљу. *Royal Caribbean* нуди своје бродове организаторима хришћанских путовања за специјализована крстарења, таква као што су крстарења на Бахаме са учешћем хришћанске поп-звезде Метју Веста, уз могућност остваривања мисионарске делатности на обали.

Holland America Line организује верска путовања на Аљаску са госпел хоровима, а на палуби уместо казина организује рад верске књижаре.

Или већ поменути примери из руске православне праксе по питању организације од стране цркве различитих врста туристичких делатности (литоје пешака, бициклиста, бајкера, параглајдинг, драфтинг, православни сајмови о великим црквеним празницима и слично).⁷⁹

Колико је ова тема у свету важна, говоре и следеће манифестације, организоване последњих година од стране локалних туристичких организација у сарадњи са црквама у читавом свету:⁸⁰

У новембру 2009. у Риму су одржани 45. међународна изложба и конгрес под називом "Колективни живот" (*Vita collettiva*). Та манифестација обједињује специјализоване изложбе и сусрете ради упознавања са многим врстама делатности у социјалним организацијама, верским заједницама, у туризму, предузећима друштвене исхране, образовању, спорту и влади. Међу иницијативама које су организатори те године остварили, издваја се пројекат "Места и колорит религиозног пријема" (*Luoghi e sapori dell'accoglienza religiosa*). Он укључује специјални одељак који је посвећен јединственим маркама вина и других гастрономских производа, који настају у манастирима, а такође и облицима гостопримства у њима, за којима данас постоји потражња од стране савремених образованих путника.

И у другим земљама се редовно одржавају конгреси који су посвећени разматрању проблема верског туризма. Кипарска туристичка организација (*Cyprus Tourism Organisation*), на пример, у сарадњи са Светском туристичком организацијом и Кипарском Православном Црквом организовала је у Никозији октобра 2006. године прву међународну конференцију на тему верског туризма (*ICORET*). На конференцији је расправљано о важности верског туризма у својству нарочитог вида путовања; о начинима стимулисања узајамног утицаја између органа власти и агенцијама које подстичу верски туризам. Том приликом разматрана је пракса организације и рекламе, као и нове тенденције у развоју верског туризма.

⁷⁹ http://pravera.ru/index/pravoslavnye_vystavki_jarmarki_vvc_v_moskve_i_sankt_peterburge/0-1027

⁸⁰ <http://do.gendocs.ru/docs/index-88358.html?page=9>

У Португалу је априла 2008. године одржан међународни конгрес "Културно-сазнајни и верски туризам – могућности и изазови XXI века", који је организовала компанија организатор верског туризма TUREL. Главни циљ ове манифестације била је размена научних сазнања и практичног искуства, обнављање знања у области културно-сазнајног и верског туризма. Расправљано је о питањима стварања и управљања маршрутама верског туризма и пилигримства у локалним заједницама и о улози туроператора. Разматрано је и искуство културног и верског туризма у северном Португалу.

У Бразилу је у јуну 2009. године одржан четврти Међународни конгрес верског туризма на тему "Верски туризам као ресурс човека и друштва у интересу сталног развоја". Циљ конгреса било је дефинисање основних задатака верског туризма као средства подизања свести о религији и друштву, а такође и ресурса за побољшање квалитета живота човека. Разматране су и могућности решења питања, везаних за утицај верских, културних, гастрономских и економских особитости, а такође и представљање знаменитости и локалних ресурса ради привлачења реке туриста верника на територију одређене заједнице. Нарочита пажња посвећена је подршци људским вредностима у као инструмента за борбу против глади, насиља, сиромаштва и социјалне дискриминације.

Светска асоцијација за верски туризам (*WRTA*), коју је у САД 2007. године основао Кевин Џ. Рајт, аутор туристичких водича за верска путовања, одлучила је да редовно одржава манифестацију под називом "Светска изложба верског туризма и образовна конференција" (*World Religious Travel Expo & Educational Conference*).

Новембра 2009. године одржана је друга Светска изложба верског туризма и образовна конференција на којој су учествовали светски лидери индустрије верског туризма. Без обзира на економску кризу, која је у светским оквирима довела до пада броја учесника на оваквим манифестацијама, на овој конференцији број учесника премашио је прогнозе – више од 550 представника из више од 30 земаља (међу њима 300 "продаваца" и 200 "купаца").

На конференцији су размотрене теме пилигримства, циљева верског туризма, волонтерских програма и друга питања која се односе на верска путовања. Подвучено је да верски туризам данас шири појам од пилигримства јер укључује путнике на крстарењима, екскурзијама, одмору, конференцијама;

волонтере који користе свој одмор да би помогли људима којима је помоћ потребна; и многим другима. По својој суштини, верска путовања нису увек усмерена на циљна места, већ на циљеве путовања: јачање братства и вере. Представници из Швајцарске, Кипра, Турске, Палестине, Израела, Јордана, Немачке и Грчке – учесници *WRTA Expo*, потврдили су наводе последњег реферата Светске туристичке организације о томе да је религиозни туризам отпоран на притиске светске економске кризе, зато што се не посматра као луксузни начин живота, већ као путовање са одређеним циљем.

"Главни циљ *WRTA Expo* је упознавање делегата са организацијама, производима, услугама и знањима, што ће им помоћи да наставе да разрађују и одржавају значајно искуство организације путовања за вернике. " – речи су Кевина Џ. Рајта, председника Светске асоцијације за верски туризам.

Развоју верског туризма доприносе и иницијативе за обнављање и очување светиња. Епархија у Смољану (Бугарска) је 2009. године припремила низ пројеката везано за програме ЕУ око реконструкције и рестаурације хришћанских храмова у Родопима ради посете верских туриста. Епископ Константински Антоније навео је да ће храмови који се налазе ван насељених места и представљају узор хришћанске архитектуре биди сачувани и обновљени, што је само по себи добар пример будућим покољењима. После рестаурације храмова биће направљена заједничка карта свих објеката за посету и означене одговарајуће маршруте. Биће припремљени и водичи који познају историју. Притом ће бити искоришћено искуство Грчке Православне Цркве, која разрађује и примењује сличне пројекте.

Радна група под председништвом Малколма Стонерстрита (*Malcolm Stonestreet*), који је извршни руководиоца организације "Иницијатива уједињених религија Велике Британије" (*The United Religions Initiative UK, www.uri.org.uk*), разрадила је план развоја асоцијације наводећи приоритете, правце, циљеве и задатке њене делатности у наредном периоду. Организација *Иницијатива уједињених религија* доприноси међуконфесионалној сарадњи, да би се једном за свагда ставила тачка на насиље на религиозној основи и створи култура мира, праведности и очувања свих живих створења на земљи.

И још се пуно примера практичне примене верских путовања у савременом виду може навести, но сматрамо да и наведени, у светским оквирима гледано, јасно илуструју нашу тезу из увода.

3.1. Верски туризам као инструмент социјалне регулације

Туризам је важан фактор јачања духовног и културног уважавања унутар нација и међу народима, изјавио је генерални секретар ОУН Бан Ки Мун у свом обраћању учесницима међународне конференције о туризму, религијама и међукултуралном дијалогу. Конференција у организацији Светске туристичке организације одржана је од 29-31. октобра 2007. године у Кордоби, Шпанија. На конференцији су представљени реферати усмерени у три правца: туризам, религија и дијалог цивилизација; верски туризам и константност развоја верског туризма. Циљ конференције био је одређивање узајамних веза између туризма и религија, могућности оптимизирања њихових синергија и узајамних утицаја коришћењем потенцијала туризма у стимулисању и садејству међуцивилизацијског, међукултуралног и међурелигијског дијалога. Том приликом предложени су орјентири и препоруке за владе, верске власти и туроператоре за обезбеђивање константног развоја и управљања туризмом, мотивисаног религиозним циљевима или везаним за места верског наслеђа, а такође могућности оптимизације добробити које такав облик туризма може генерисати. Одржавање овакве конференције сведочи о важности верског туризма у светској туристичкој индустрији.

Активан развој религиозно-културолошких путовања везан је за активну појаву интересовања људи, делом и грађана Русије, за своје историјске корене, религије, света места, верске обреде и церемоније. Ово интересовање условљено је постојећим потребама за просвећивањем, донекле и прочишћењем. На несвесном нивоу друштво има потребу за практиковањем спознаје и без ослонаца на емпиријско. Човек у својој природи носи потребу за кретањем ка истини која се заснива на његовој способности за апстрактно-логичко мишљење.

У савременим условима постојања наше цивилизације, друштво проживљава стање стреса, збуњености, нејасноће мисли. У друштвеној свести се утврђује мисао о томе да само религиозност и јесте истинска духовност. У складу с тим, верском

туризму припада важна компензацијска улога у идеологији. Обавивши путовање по маршрути верског туризма, туриста, у првом реду човек, добија могућност да истински отворено и слободно спозна свет, разне религије и културе и да има могућност избора између религиозности и научне истине, мистичних емоција и разума, успостављања дијалога са представницима других култура и конфесија.

Верски туризам не само да упознаје људе са различитим правцима конфесија, већ и уноси јасноћу и правилност код вршења религиозног култа, посете цркви, праћења обреда, организације црквено-религиозних празника. У данашње време се уочавају хаотични, испрекидани, формални или чак случајни односи између цркве и верника, односно неверујућих средње и млађе генерације. То је условљено историјским аспектом постојања совјетске власти који је донекле нарушио православне традиције.

Ово се нарочито односи на младу генерацију. Покољење које стасава није се обратило вери, већ атрибутици као елементу недуховне буржоаске масовне културе. Ношење крстова, посета цркви, обредне радње постали су за највећи део омладине елемент субкултуре, симбол независности, слободе, личне сигурности.

И управо верски туризам као социјална појава има право да упозна и као коначни резултат унесе свој допринос у васпостављање традиција, културе и наслеђа путем увођења туриста у обављање ритуала, како у својству гледалаца, тако и у својству непосредних учесника.

Уз помоћ верског туризма попуњава се дефицит духовности, васпитања, моралног назора који је настао као резултат компромитације система социјализма и комунистичког морала.

Вечита питања хуманости, љубави према човеку, милосрђа, савести, дуга, унутрашње слободе, смисла живота, суштине, циља постојања, духовности, вере и наде су вечна општељудска питања која су наилазила на ћутање у теорији и пракси комунистичког морала и школског васпитања као да се могла створити духовност у човеку само уз помоћ прогласа, идеолошких лозунга, стереотипа и шаблонских мера.

Човек се налази под утицајем научно-техничке стандардизације. На овај начин у условима меркантилно-тржишних односа, када критеријум истине није сама истина, већ само животни успех, научни прогрес, тада и сама наука постепено

истискује из човека све истински људско. Долази до одрицања у човеку од самог себе, пада вредности, убијања природне и духовне суштине човека.

Зато је у процесу извођења екскурзија и верских тура свеукупно неопходно подсећати учеснике о постојању ове свете истине. Њену улогу и значај у животу човека и историји његовог развоја туристи ће моћи да пропрате приликом упознавања са јединственим споменицима архитектуре, а у том смислу и са јединственим начинима градње споменика, са драгоценим иконописима, скулптурама, мозаицима. То јест, долази до упознавања са уметничко-естетским светом ликовне уметности, засићене народном мудрошћу, духовном музиком. Што више и дубље буду проицали људи (туристи) у уметничку суштину религиозних дела, то ће пре наћи у њима одраз световног живота са његовим људским стремљењима, страстима и грешкама. Они ће се уверавати у то да религиозна уметност не само да велича Бога, колико чини божанственим човека, суди о његовом животу и деловању са аспекта највиших општељудских идеала. Као резултат, долази до приближавања људи фонду општељудске и националне културе од којег су дуго били отргнути.

Верска тура често може бити посвећена одређеној тематици. Тако на пример могу бити организована путовања тзв. историјског сећања. Реч је о угледним делатницима руске историје, канонизованим светитељима – на пример, о Сергију Радоњешком, Александру Невском, о традиционалним данима посвећеним мртвима. Такве туре у себи носе световни, патриотски и општељудски садржај. Учесници тура постају духовни носиоци сопствене историје, у чијој свести и сећању живе раније генерације, а заједно са њима и народне традиције, обичаји и дух народа.

Верски туризам открива суштину категорија вере и наде које имају за сваког човека огромни социјални смисао. За то да живи праведно, човек мора да верује у добро, истину, лепоту, у себе – у своје способности, да се узда не само у помоћ споља, од Бога или друштва, већ у сопствене снаге, способности, таленат и тврду веру у успех. Јер, када постоји вера у себе и све снаге се дају у постигнуће постављеног циља, тада се рађа и нада да ће се у животу остварити сопствена сврха. Вера и нада су оне две морално-психолошке покретачке снаге које обезбеђују адаптацију човека на животне услове, стимулишу његову друштвено корисну делатност и могу подићи капацитет рада особља компанија у разним областима.

Позитивне емоције и утисци које човек добија активно учествујући у верско-сознајним турама за њега имају исцељујући ефекат и директно утичу на квалитет токова свих његових животних процеса, свести, осећања и сходно томе, квалитет живота у целости.

На основу горе наведених суштинских одређења верског туризма, може се слободно тврдити да је управо верском туризму предодређена мултифункционална улога у социуму – политичко-економска, религиозно-култна, образовна, манипулативно-психолошка, умирујућа, културолошка, здравствена и васпитно-педагошка.

Верски туризам доприноси успостављању индивидуалних веза међу људима из различитих регија и земаља, што са своје стране доводи до побољшања квалитета социокултурног искуства.

Верски туризам је инструмент друштвене и индивидуалне свести који доприноси уједињавању човечанства, јачању узајамних међунационалних веза, а такође утиче на васпитање и јачање људског духа, осећања дуга и патриотизма.

3.2. Социјална напетост савременог друштва. Узроци настајања и стадијуми ширења

Стање духа у друштву се у једнакој мери као и економија, одражава на живот у земљи, ниво благостања становништва. За њега су нераскидиво везани остварење слобода и права човека, јачање индивидуалности и колективних начела, посебност историјских традиција, стабилност моралних назора, етике, личног и јавног понашања.

Данас руско друштво проживљава духовну кризу. Економска нестабилност, политички потреси, националне противречности, губитак позитивних идеала, сложени еколошки проблеми – све ово лишава људе емоционалне равнотеже, доприноси рушењу животних орјентира. Заоштравају се противречности које доводе до великих социјално-радних конфликта, до сударања на религиозној и етничкој основи, код људи се појављује осећање страха и безизлаза, губи се сигурност у сутра.

Стање социјалне сфере која је непосредно повезана са расподелом материјалних и духовних блага, задовољењем специфичних потреба човека,

квалитетом и нивоом његовог живота, условима рада, живота и одмора, у неким регионима доводи до нарастања социјалне напетости.

Социјална напетост је посебно стање друштвене свести и понашања, специфична ситуација личног схватања и процене стварности. Ово стање је својствено конфликту и прати га. Може се говорити о међуљудској, напетости међу групама, нацијама, али и о глобалној напетости у друштву.

Социјална напетост је емоционално стање у друштву као целини, које је изазвано притиском од стране социјалне или чак и природне средине, које траје током дужег или краћег времена. Напетост је изазвана не само тежњом да се постигне некакав циљ, већ и различитим грешкама или некомпетентношћу вођа. Долази до заоштравања политичке борбе. Осим тога, уобичајено стање људи се такође изменило због деловања природних сила које човек не може да контролише, такозваних природних катаклизми, које ми све чешће опажамо: климатске промене, истрошени ресурси, земљотреси, урагани итд.

Најопштије претпоставке напетости су константна и у дужем временском периоду неразрешена ситуација несагласја између потреба, интереса, социјалних очекивања целе масе или значајног дела становништва и мером њиховог фактичког задовољења, која доводи до раста незадовољства, јачању агресивности издвојених група и категорија људи, расту психичког умора и раздражљивости већине. Другим речима, говори се о конфликтној ситуацији која се одражава у психологији становништва.

Може да се тврди да социјална напетост настаје у друштву (територијалне припадности), као минимум, због два разлога. Као прво, већина људи у почетку има нејасан осећај, затим кроз развој догађаја постаје свесна да се задовољење њихових социјалних, економских, политичких, националних, културних и других животних важних потреба, интереса и права налази под претњом или чак постаје немогуће. И, као друго, када некакав, првобитно релативно мали део људи не може да задовољи своје потребе и реализује своје интересе у условима који у друштву већ постоје и зато, независно од тога из каквих разлога и чиме је конкретно била изазвана таква ситуација, ступа у борбу против тренутних и замишљених препрека или против смишљеног ускраћивања својих права, ширећи у друштву расположење незадовољства, страха, песимизма и т.д. И у једној и у другој варијанти социјална напетост настаје ако се криза која је у међувремену настала правовремено не

разрешава, ако се назире, ћорсокак у логичком развоју друштвених процеса. На овај начин, социјална напетост је истовремено и страна и индикатор социјалне кризе и њених пратећих сваковрсних конфликта.

Социјална напетост у руском друштву узрокована је противречностима које су настале у економској сфери, у вези са многобројним криминалним појавама, успореном преласку од једног облика управљања ка другом, што је у ствари резултат борбе новог са старим. У борби нове прогресивне концепције са старом увек настаје социјална напетост. Противречност међу њима је објективна. Примењујући овакву теорију за Русију, реалност говори да још увек постоје економске структуре које су у потпуности уништене, а друге још нису створене и не раде. У социјалној области долази до пада стандарда, што ствара тло за подгревање незадовољства становништва политиком владе. Социјална напетост је овде често повезана са растом активности различитих друштвено-политичких форми у борби за утицај на масе и за власт, са делатношћу различитих екстремистичких група, међу њима и онима и националистичке орјентације са активирањем преступничких елемената и т.д. Ова врста напетости носи приметно изражен регионални карактер. Међунационални односи у низу региона добили су облик отвореног грађанског рата. У средствима масовног информисања се отворено мења и оцрњује историја, руши идеологија, обезвређују духовне вредности. Расте криминал, незапосленост, уништење породица, социјални паразитизам међу омладином, наркоманија, а да ствари буду још горе, приметно је колико су наркотици постали доступнији него пре. Упоредо с наркотицима расте алкохолизам, нарочито међу омладином. Пропаганда секса и културе без духовности, јачање материјализма, ситнобуржоаских животних идеала... У овим условима су јасно видљиве црте кризе руског друштва, дестабилизација, што за собом повлачи раст незадовољства код грађана, социокултурне противуречности, као и ширење незадовољства постојећом ситуацијом.

Негативне емоције на социјално-психолошком нивоу карактеришу још и следећи моменти:

- убрзани раст цена, инфлација, несташице на тржишту, одсуство личне безбедности, загађење животне средине;
- под утицајем горенаведених фактора губи се поверење у власти, умањује ауторитет власти и власт ауторитета, појављује се осећај опасности, песимизам у

погледу будућности, ширење гласина. У друштву као целини, као и у одређеним територијалним јединицама, настаје атмосфера масовног психичког немира и емоционалне напетости.

- на нивоу понашања социјална напетост се очитује, како у стихијским масовним покретима (куповина прехрамбених производа у циљу стварања залиха "за црне дане" и т. д.), тако и у различитим конфликтима, митинзима, демонстрацијама, и другим облицима грађанске непослушности и протеста, а такође и у принудној и добровољној миграцији у друге регионе и у иностранство.

Како у потпуности задовољити људске потребе у суштини није могуће, онда, природно, постоји одређено незадовољство и напетост у позадини. На овај начин се може констатовати да развој социјалне напетости има различите стадијуме. Нарастање социјалне напетости треба уочавати, фиксирати што је могуће раније, тј. још у латентном стадијуму. Средства за уочавање и мерење морају бити једноставна и сигурна.⁸¹

Стадијуми социјалне напетости као процеса разликују се један од другог по својим просторно-временским параметрима и начинима изражавања и има их три:

Први, током којег долази до још увек прикривеног нарастања незадовољства, које се не очитује јасним знацима. За овај стадијум карактеристичан је неорганизовани, углавном, вербални облик изражавања незадовољства, раст немира у вези са умножавањем поремећаја уобичајеног начина живота, а без јасног уочавања разлога за ово од стране широких маса. У суштини, не ради се о конфликту још увек, колико о зачетку конфликтне ситуације.

Други је заоштравање напетости. Оно што га одликује је јасно уочавање поремећаја постојећег положаја и присутности у друштву социјалне напетости од стране већине становништва. Јасно је уочљива конфликтна ситуација. У овом стадијуму могу почети да се појављују сукоби у издвојеним регионима и насељеним местима, да нарастају конфликти.

Трећи стадијум социјалне напетости обично карактерише њено смањење, постепени нестанак особина које су карактеристичне за то стање друштвеног живота. Ипак, конфликти који су настали у претходном стадијуму могу још да трају (не изазивајући притом широк одјек у друштву).

⁸¹ Социологические исследования, 1992. № 7, с. 94; а такође: Платонов Ю.В. Социальный конфликт на производстве//Социологические исследования. 1991. № 11, с. 20-25

На овај начин социјална напетост настаје када се конфликти још не очитују у огољеном виду, кад одсуствује јасно изражена конфронтација на линији "ми – они", тај стадијум обично се назива латентним. На пример, латентни знаци социјалне напетости, везани за промене које се у данашње време дешавају у смислу квалитета и нивоа живота руског становништва, са ове тачке гледишта, могли би бити следећи: очекивање од стране већине становништва стагнације или погоршања ионако тешког положаја; забринутост одређеног дела одрасле популације Русије немогућношћу да им потомство добије квалитетно образовање; нарастање код одређеног дела становништва страха од сиромаштва у старости; незадовољство одређеног дела становништва регионалном диференцијацијом нивоа и квалитета живота; немогућност прихватања дела популације промена у социјалном статусу и слично.

Постоји систем показатеља социјалне напетости у који свакако улазе особине које карактеришу сферу субјективног: мишљење људи у односу на догађаје, очекивања, решавања проблема, поверење у владу и руководиоце на нижим нивоима, оцене поштовања права човека, личне безбедности грађана, еколошке ситуације, стања међунационалних односа, могућности настајања конфликта, алтернатива развоја догађаја у блиској будућности и т. д.

У целини, може се утврдити да је латентни ниво социјалне напетости у савременом руском друштву прилично висок и јасно се уочавају тенденције за његово повећање у блиској будућности. Закономерно је стога закључити да би са погоршањем социјалне ситуације у земљи, дошло до повећања латентног нивоа социјалне напетости и оштрог повећања очитих знакова социјалне напетости, као и развоја критичне ситуације у држави.

3.3. Улога верског туризма као фактора смањења социјалне напетости

Социјална напетост нестаће тек онда када криза или узрок конфликта буду разрешени. Шта учинити да остану у границама нормале, тј. да друштво настави да функционише у правним оквирима и поред постојања одређеног степена напетости?

Управо верски туризам за циљ има формирање алтернативног социума у односу на негативно социјално искуство. У верском туризму важно је повезивање

интереса верских организација и државе ради смањења социјалне напетости у држави, а примарни су духовни и социјални фактори за здравље нације које је подривено одсуством доминантне друштвено значајне мисли, јединствене привлачне и одговарајуће идеологије захтевима руског начина мишљења. Друштво просто престаје да буде друштво, постаје стадо и нарастањем броја криминалаца који су неспособни да превазиђу кризу и социјалну напетост у свим областима друштвеног живота, уколико оно не поседује јединствену идеологију која ће повезивати све заједничким идеалима, вером, надом, љубављу, тежњама, традицијама, одговорношћу и слободом да се ствара на благодат друштву. Данас, по распаду морално-политичког јединства совјетског народа које је било засновано на вери у комунизам, никакве заједничке идеологије у друштву у целини нема. То јест, постоје туђе идеологије разноликих секти, које протура буржоаска култура, буржоаски култ новца, насиља, суровости и секса. Међутим, верско-образовни туризам, који се ослања на најбољем и духовно благотворном у домаћој историји, може да са собом донесе већ разрађене идеолошке принципе и постулате у педагошком смислу. Таква идеологија могла би да се базира данас на пример, на основама које следе традиције руског начина мишљења. Концепт који уједињује би пре свега могла постати идеја државности, руске државности. Она се базира на читавој историји руске државе, које није само опстало у борби с многобројним непријатељима, већ и које је ујединило руске народе, помогло им да преживе и створе непревазиђену световну и православно-хришћанску културу која је свој одраз нашла и у уметности, архитектури, сликарству, иконопису, књижевности, народном предању, што и чини потенцијал и базу верског туризма. Историја руског народа и државе увек је била у вези са верским култовима, а од одређеног момента и са православљем (988. долази до покрштавања Русије од стране кнеза Владимира Свјатославича, и на тај начин хришћанство улази у Кијевску Русију као државна религија и управо овај догађај се сматра почетком званичне историје Руске Цркве).⁸² И не само у вези, већ се и тесно преплитала са развитком руске државе. И зато, по правилу, културно-историјски туризам и верски туризам имају исте маршруте, места посета и објекте разгледања.

⁸² Неки истраживачи сматрају да је крштавање Русије било касније, тачније 990. године; *Русское православие: веки истории* / Науч. ред. д.и.н. А. И. Клибанов. — М, 1989. с. 17; Рапов О. М, *Официальное крещение князя Владимира Святославовича и киевлян / Русская церковь в IX — первой трети XII в. Принятие христианства.* — М: Высш. шк., 1988. с. 208—254; с. 397; Рапов О. М, *О дате принятия христианства князем Владимиром и киевлянами. / Вопросы истории/ - 1984, № 6, с. 44-45*

За пример може послужити тродневна тура "Јарослављ – Кострома – Вологда – Кирилов – Ферапонтово", где сваки град и реон открива пред гледаоцем јединство историје и религије. Екскурзија по Јарослављу обично почиње од Спасо-Преображенског манастира (1186.). Историја ове обитељи почиње у 12. веку. Он је био саграђен у циљу да штити границе Јарославља, путеве који су водили ка Кремљу и тврђави. Уједно с тим циљем, захваљујући просветитељској делатности кнежева Всеволода Велико Гнездо и његовог сина Константина, у манастиру је отворена прва школа на североистоку, захваљујући чему се увећавала колекција словенских и грчких рукописа, која је на крају достигла огромне размере. Осим тога, на његовој територији налазио се велики број воденица, манастир је поседовао рибарска газдинства, обављао крупне трговачке трансакције. А захваљујући томе што је обитељ била окружена високим и дебелим каменим зидовима, овде је у 16. веку пренета државна управа. Упознавање са традицијама славних предака могуће је у музеју под називом "Слово о Полку Игореву", где се такође могу пратити утицаји религиозних култова на живот човека и сходно томе путеви развоја у широком смислу. Програм боравка у Костроми осим разгледања града, архитектуре централног дела града, кеја, занатских и трговачких радњи и споменика, обавезно подразумева и посету територије Ипатјевског манастира (из 1330.), Тројицке саборне цркве (из 1586.), који касније добијају посебан статус као "Колевка дома Романових".⁸³ И такође у Вологди, где је у разгледање укључена Софијска саборна црква; у Кирилову – огроман и познати Кирило-Белозерски манастир на обали Сиверског језера; у Ферапонтову – посета Ферапонтовог манастира који стоји на брежуљку између Бородајевског и Паског језера, а који је 2000. године укључен у светску баштину УНЕСКО-а.

На основу само једне наведене маршруте, може се само приметити јединство историје, културе и религије, тачније, православља, њиховог преплитања, узајамних веза, међусобних утицаја као и утицаја на путеве развоја друштва. И човек, у нашем случају туриста, доспевши у епицентар таквог програма, постајући

⁸³ У келијама манастира, саграђеним 1583. године, више од шест година живели су прогнани од стране Годунова Михаил Фјодорович Романов са својом мајком монахињом Марфом. Доласком на власт династије Романов, Ипатјевски манастир добија нове моћне покровитеље. 14. марта 1613. године у Тројицкој саборној цркви Ипатјевског манастира обављен је свечани обред крунисања Михаила Романова. По указу цара Михаила Романова гради се Нови град. Он је опасан високим зидинама са три куле. Западна Надвратна кула са осмокраким каменим сводом је саграђена на месту где се зауставила литија која је испраћала Михаила Фјодоровича у Москву по његовом ступању на престо. Чланови царске породице поштовали су Ипатјевски манастир као своју породичну светињу. При ступању на престо, сваки од царева сматрао је за своју обавезу да посети обитељ.

гледалац и чак учесник религиозних традиција, које су основ културе, вредности, схватања народа Русије, открива потпуно нови свет, налази одговоре на унутрашња питања, почиње да схвата и прониче у људску суштину и све људске аспекте. Човек, кренувши на верску туру, види и осећа величину Русије, упознаје се са историјом државе, народношћу. Народност у Русији, у руској националној свести је заједништво, *саборност* у решавању животно важних питања, човечност, срчаност, хуманост, добронамерност, узајамна помоћ, колективизам, радост због учињеног доброг дела. Такву смислену идеју као што је уједињујућа народност носи у себи и открива верски туризам кроз вођење човека стазама културног наслеђа и откривања суштине православља и религија уопште.

"Јер ми смо браћа по крштењу, духовно рођени у Кијеву – колевци градова руских. Нас обједињује православна вера, православна култура, православни начин живота, православни друштвени идеали. А ово само значи како не можемо да не будемо заједно, сем ако не уступимо своју слободу ради пролазне материјалне добити и лажних идола овога доба", - сматрао је Његово преосвештенство Патријарх Московски и целе Русије Алексиј II.⁸⁴

Једно је сигурно – верско-образовни туризам открива читав људски и друштвени потенцијал и туриста који је обавио путовање, почиње да размишља и освешћује своје могућности и потенцијале. Долази до јединства човека са упознавањем прошлости, јасноће садашњости и јаснијег сагледавања његовог постојања у будућности. Туриста као да доспева у унутрашњи свет своје земље, у њено срце. Дише прочишћен ваздух испуњен осећајем светости. На тај се начин морално ослобађа и оздрављује, налази духовно смирење. И зато расте потражња за верско-образовним путовањима, зато што људи теже да умање сопствену напетост стечену у дисхармонији са социумом због савремених животних услова и убрзаног животног ритма.

Верски туризам даје човеку унутрашњу слободу духа. Идеја слободе стваралачког израза личности, њене одговорности за добробит Домовине и своју сопствену добробит, доприноси самоспознаји човека, испуњенијем и срећнијем животу. И ништа толико као верски туризам не носи у себи концепцију духовног препорода људи, а нарочито деце и омладине (патриотизам је један од процеса

⁸⁴ Чланак из РИА Новости, <http://rusk.ru/>

духовног препорода личности) на основу општељудских и отаџбинских традиција и вредности; стварања услова за самореализацију личности.

Са гледишта духовно-патриотског васпитања, то се не тиче само омладине. Верски туризам је у доброј мери доступан свима и има велики емоционални утицај на човека. На путовања у света места људи крећу са различитим мотивима: да поврате или пронађу систем вредности, да се утврде на свом духовном путу, да се упознају са културним наслеђем земље. Многи се после оваквих путовања враћају преображени, са разрешеним неким животним дилемама, одморни и у одличном стању духа. Често се управо за време путовања у њима дешавају преокрети везани за свакодневне, животне ситуације, понашање, мисли. Све ово утиче на ублажавање социјалне напетости у друштву.

И ето разлога зашто је резултат идеолошког чиниоца верског туризма снижавање опште социјалне напетости, а не дељење друштва на супротстављене стране као и успостављање дијалога и мира међу конфесијама: верски туризам не треба да изазива сукобе нити увреде на верској и социјалној основи.

3.4. Савремени примери учешћа црквених посленика у смањењу социјалне напетости кроз различите делатности у световним оквирима

Ево како репортер Горан Тешић у свом чланку за интернет сајт <http://facebookreporter.org/> од 25. марта 2013. године⁸⁵ описује православне сајмове као још један вид савремене организације Руске Православне Цркве:

"Православни сајмови у Русији спадају у домен спровођења социјалне доктрине Руске Православне Цркве (даље у тексту РПЦ) која је дефинисана пре неколико година. РПЦ је у сарадњи са руским властима пронашла још један пут до верника и потенцијалних верника управо организацијом православних сајмова. Православни сајмови се одржавају у многим градовима Русије, а у Москви у оквиру изложбеног простора ВВЦ (бивши ВДНХ)."

⁸⁵ Извор: http://facebookreporter.org/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B0%D1%98%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D1%83-%D1%80%D1%83%D1%81/?fb_source=pubv1;http://www.youtube.com/watch?v=V7RfYvIC9gs&feature=player_embedded

ВВЦ је огроман изложбени простор који је направљен за време СССР-а када се и звао ВДНХ где су представљани производи и умећа свих народа који су живели у тадашњој комунистичкој држави. Данас је ВВЦ модерни изложбени простор на коме се непрестано одржавају најразличитије изложбе и сајмови. То је један од привредних и трговинских центара Москве. ВВЦ се састоји из бројних павиљона у коме се одржавају сајамски програми. Православни сајмови се одржавају у павиљонима 69 или 70. У павиљону се изнајмљује општи простор који се затим дели на одељке различитих површина зависно од жеља и могућности излагача. Некада је то сасвим мали простор "два са два", а некада и већа површина.

Ко све може да излаже? Сви који хоће, а који имају неке везе са православљем, мада понекад има и малих изузетака. Излажу манастири са различитом понудом – хлеб, колачи, вино, воће, поврће (и сирово, и у теглама), мелеми, иконе, књиге, можете да дате имена да се помињу на молитвама, можете да поразговарате са монасима и да добијете духовне савете и још много, много тога. Такође своје изложбене одељке могу да имају и парохијске цркве.

Ту су произвођачи меда са сјајном продукцијом: мед из Осетије и Абхазије, млечни производи, риба, јувелирски производи, одећа, књиге, иконе, свеће, играчке, посуђе, предмети за кућу и т. д.

На православним сајмовима се одржавају и трибине, предавања, концерти... На православним сајмовима се лако могу успоставити и пословне везе у православном кругу, могу се договорити посете светињама, све у свему, један свет који букти енергијом духовног и материјалног развоја корисног за дух и тело.

Православни сајмови се одржавају не само у Москви и Санкт Петербургу већ и у многим другим градовима Русије. Пар пута годишње ови сајмови су међународног карактера, па се појављују и излагачи из православних земаља Србије, Грчке, Грузије и других.⁸⁶

У закључку овог текста аутор предлаже да се и у Србији обрати пажња и примени ово искуство Русије, а посебно РПЦ и да као још један вид православног активизма започне организација православних сајмова и вашара, у оквиру којих ће се народ окупљати и организовати да шири православну идеју и дух.⁸⁷

⁸⁶ Извор: http://pravera.ru/index/pravoslavnye_vystavki_jarmarki_vvc_v_moskve_i_sankt_peterburge/0-1027

⁸⁷ Извор: <http://xn----ctbgb7bh2ave3d.xn--p1ai/pravoslavnye-yarmarki-na-vvc/>

4. Социјална природа верског туризма

У данашње време основно средство духовног уздизања друштва је сазнање које помаже човеку да формира свој однос према вредностима и на њиховој основи изгради свој сопствени животни став. Уочава се активна појава интересовања људи, међу њима и грађана Русије, за своје историјске корене, религије, света и историјска места, религиозне обреде и церемоније.

Религиозни циљеви путовања, везани за црквене празнике и догађаје, па и они који нису у директној вези са њима, представљају природни покушај човека до осмисли религиозно искуство и упореди га са сопственом представом о пореклу света и природи физичког и духовног живота.

Туристи теже ка центрима постојећих и несталих религија, у земље и регионе са богатим религиозним традицијама. Привлачи их историјски и културни потенцијал који у себи спаја материјалну и духовну културу. Занимају их историјски споменици, култне грађевине, како савремених, тако и несталих религија, археолошка истраживања и пронађени култни предмети, утицај конфесија на развој културе и друштва и друго.

Циљеви верско-сазнајног туризма су проучавање историје религија, националних верских традиција, обреда, ритуала, церемонија, учешће у њима у својству гледаоца; упознавање са јединственим споменицима архитектуре, међу њима и са јединственом архитектуром култних здања, бисерима иконописа, скулптуре, мозаика. Неретко приликом избора правца верских путовања, савременим туристима је мотив добијена информација о историјским путевима ходочасника.

Верски туризам као социјална појава привлачи људе из следећих разлога:

- могућности упознавања различитих религија и култура, успостављања дијалога са представницима других култура и конфесија;
- доступности различитим друштвеним слојевима, што туризам чини механизмом за снижавање социјалне напетости у друштву;
- доживљавања позитивних емоција, које људима омогућавају да осете како је бити у новим животним ситуацијама, да стекну сопствено искуство у доношењу одлука и процени уобичајеног окружења;

- успостављања индивидуалних веза међу људима из разних региона и земаља, што омогућава да се достигне најбоље социокултурно искуство.

4.1. Аспекти методике организације верског туризма

4.1.1. Социокултурно пројектовање

За успешни развој верског туризма неопходно је користити социокултурно пројектовање. То је специфична технологија иновационе делатности у области социјално-културне средине која представља конструктивни, стваралачки прилаз, чија је суштина у анализи и схватању разлога настанка проблема, разради циљева и задатака који карактеришу жељено стање објекта, разради начина и средстава постигнућа постављених циљева. Основни резултати технологије социокултурног пројектовања су програм и пројекат.

Програм је детаљан документ који у оквиру конкретне територије дефинише целокупност услова, неопходних за оптимизацију културног живота: процесе стварања, очувања, преношења и развоја културних вредности, традиција, и који садржи modele материјално-техничког, организационог, кадровског и информационог обезбеђивања услова за реализацију зацртаних мера и иницијатива.

Пројекат је локални програм, орјентисан на превазилажење или превентиву проблема различитих врста путем садржајних и структурних промена у социокултурној средини и у основним сферама живота личности, стварања услова за успешну самореализацију човека за рачун оптимизације његовог начина живота.

У верском туризму постоји дилема комерцијализације и духовности, из које проистиче много проблема. Ови проблеми могу бити решени, ако буде постојало поверење и пријатељски однос међу различитим културама и цивилизацијама, ако не буде размимоилажења међу религиозним конфесијама, друштвеним и државним организацијама.

Издвајање међу многобројним мотивима путовања реализације духовно-сазнајних потреба учесника омогућава да се обједине верски и сазнајни туризам у близак по циљу и технологијама организације социокултурни простор.

Као једна од продуктивних технологија освајања плодова културе сопственог народа и адаптације на окружење које је променљиво у односу на различите

социјално-професионалне сфере, је социокултурно пројектовање. Ова технологија омогућава да се оствари комплексни приступ таквој појави као што је туризам, који у себе укључује различите професионалне сфере као услов ефикасности.

За објекат пројектовања узима се организовани верски туризам као производ институционализоване делатности (институције цркве, државе и приватног сектора), који реализују стручњаци у улози стваралаца социјално значајних услуга у духовном животу човека, који обезбеђују социјални и културни развој друштва. Верски туризам учи трпељивости и освешћеном односу према животу, тј. решава питања погледа на свет. Културна позадина у коју је уписан верски споменик чува трагове различитих епоха историјско-културног развоја места, а такође и антропогеног утицаја на природу и свакодневни живот. У овој вези основни принцип постаје потрага за заједничким циљем у развоју туризма, формирање стандарда верског туризма и израда заједничких пројеката државе и цркве ради њихове реализације.

Посебан моменат у социокултурном пројектовању верског туризма представља његова интеграција у државну културну политику, која је усмерена на снижавање социјалне напетости у земљи и на одржавање културног наслеђа.

Пројектна идеологија у организацији туристичке делатности заснива се на људским ресурсима развоја туризма. Финансијско-економски ресурс долази од лица који су заинтересовани за ту област. Ова се тврдња по мишљењу многих водећих стручњака заснива на неопходности учешћа следећих субјеката у социокултурном пројектовању: научника, стручњака у пракси, локалног становништва, инвеститора и државних службеника. Улога сваког од њих је јасно дефинисана.

Научници као субјекти социокултурног пројектовања заинтересовани су за изучавање и разраду информационог и културно-еколошког простора туристичког програма на локалном нивоу. Њихов задатак је да створе "легенду места", тј. интелектуалног производа који одражава његову природну и културну специфичност, утврђену на основу документованих историјских истраживања терена, манастира и храмова, предања, традиција и народног стваралаштва.

Инвеститори су лица која показују интерес за верски туризам или конкретни туристички програм, који улажу своје финансијске, енергетске и друге ресурсе у туристичку делатност, и који планирају постизање економске или друге добити.

Локално становништво заинтересовано је да реши сопствене социјалне проблеме уз помоћ туристичких пројеката (повећање животног стандарда и социјалног статуса и друге).

Државним службеницима важна је могућност решавања државних социокултурних проблема и смањења нивоа социјалне напетости.

Стручњаци у пракси заинтересовани су за професионално обављање својих дужности, као и за даљи развој своје делатности.

Обједињавање напора свих побројаних субјеката пројектовања у оквиру заједничког пројекта могуће је уз постојање јединствене идеализоване представе о региону или крају. То је резултат синтезе реалних значајних вредности које карактеришу место где се организује туристичка маршрута и посебних начина на које доживљавају то место најразличитији субјекти пројектне делатности.

Зато социокултурно пројектовање у сфери верског туризма може бити обезбеђено само кроз механизам преговора, дијалога идеја и концепција представника религиозне конфесије и државе, стручњака у сферама туризма и културе, локалне заједнице, ради усаглашавања ставова и налажења заједничког поља интересовања. Резултат оваквог узајамног утицаја може бити разумни компромис, од којег сви учесници у процесу преговора могу имати одређене добробити.

Као пример коришћења пројектне технологије у организацији туризма може да послужи Каргапољски реон Архангелске области.⁸⁸ Недалеко од села Ошевенскоје налази се свето место – рушевине Александро-Ошевенског манастира (1453.), чији је оснивач Александар Ошевенскиј дошао из Кирило-Белозерског манастира Вологодске области и постао у каргапољском крају најпоштованији светитељ. У селу поред манастира населили су се Московљани и Петербуржани, предузимач из Вологде гради куће у традиционалном стилу да би туристи могли видети сву лепоту традиционалног живота руског села. Ту је и Каргопољски државни историјско-архитектонски и уметнички музеј-национални парк. Управо овде, у сеоској основној школи, основан је етнографски музеј. Деца користе старе технологије и стварају нове технике израде симбола Каргопоља – гаврана. Изложба се стално допуњава новим радовима које музеју поклањају гости: своју верзију гаврана, материјале за рад или фотографије, слике, лутке и т.д.⁸⁹

⁸⁸ Извор: <http://ivan-da-maria.org/2012/07/kargopol-7/>

⁸⁹ Извор: <http://ivan-da-maria.org/2012/07/kargopol-5/>

Познато је да све почиње од одговорности сваког понаособ за сопствену будућност. Њу на себе узима човек или организација. Тако настаје партнерство, а заједнички интереси помажу да се остваре циљеви које појединачно не би успели остварити.

Крајњи резултат социокултурног пројектовања у сфери организованог верског туризма није само стварање овог или оног туристичког програма, већ и његова реализација на регионалном, а можда и на државном нивоу у циљу упознавања са културом и традицијом сопственог народа.

У периодима интензивирања социјалних промена посебно су учестали отклони од друштвено признатих норми, слабе механизми социјализације, а њен садржај постаје више неодређен. Узајамни утицај личности и група постаје напетији, и људи су принуђени да бирају како да у таквим случајевима организују заједничку активност користећи "парадигму узајамног утицаја". Њен садржај чини оцена нормативне орјентације учесника у односу једних према другима као партнера; заједничке намере, које се односе на циљ сарадње; очекивања учесника у односу једних према другима и резултатима сарадње; посебности организације размене информација, које условљавају степен сарадње.

Верски туризам јача емоционално искуство на основу очигледне и доживљене информације, могућности индивидуалне самореализације, ширења неформалних друштвених веза учесника туристичке маршруте.

Социокултурно пројектовање туристичке делатности значи технологију стварања културне средине која ће формирати значајно социјално искуство усвајања културних и хуманистичких вредности у процесу освајања и остваривања туристичких маршрута. Оно је усмерено на хуманизацију савременог социума. Ради се о неопходности комплексног приступа формирању програма: свако конкретно путовање треба да буде брижљиво планирано с аспекта културологије као модел позитивног психолошког и естетског доживљаја нових утисака, осећаја и информација.

Да би туриста током путовања осетио максимум позитивних емоција, примио информацију и да би се код њега појавила жеља да настави проучавање историјско-културних и религиозних аспеката његовог социокултурног окружења, неопходно је испланирати маршруту као "културни текст" који ће бити значајан и вредан за самог туристу.

Зато је важно да организатори верског туризма обезбеде процесе утврђивања контаката међу члановима групе и да допринесу задовољењу индивидуалних склоности сваког од њих у обогаћивању емоционалног искуства. То се може постићи иницијацијом узајамног деловања туриста једних са другима и са културном средином која их окружује, привлачећи их ка подели утисака као резултата добијене информације.

На овај начин социокултурно пројектовање у верском туризму гради се на дефинисању проблема, потражи за могућим варијантама, одређивању механизма и субјеката његовог решавања, прогнозирању могућих резултата и избору најсврсисходнијег пројекта за његову реализацију и контролу.

Примена технологије социокултурног пројектовања у верском туризму даје могућност за остваривање:

- *исцељујуће функције* – према дефиницији Светске здравствене организације "здравље представља свеукупност физичког, психичког и духовног здравља". Духовно здравље означава усвајање стваралачког приступа животу, пракси самоусавршавања, религиозном и културном искуству;

- *стицање опште културне компетенције* – инкултурацију. Овај појам може се дефинисати као процес овладавања системом вредности, прилазом различитим појавама и догађајима, сазнањима у области морала, националних традиција, обичаја, обреда, савременим интелектуалним и естетским токовима, политичком и културном историјом наведеног народа, основним симболима националне свести, достојанства и слично;

- *културну делатност* – као начин свесног формирања сталне потребе за самоваспитањем, самообразовањем и саморазвојем. Културна делатност реализује се на три нивоа: хуманизму и сарадњи; духовно-моралном животу друштва као основи културе дијалога; култури личности;

- *принцип партнерства* – приближавање туристичкој делатности свих заинтересованих субјеката: стручњака у разним областима, научника, државних службеника, инвеститора, локалног становништва;

- *неговање толеранције* као фактора који смањује социјалну напетост кроз упознавање са различитостима култура и конфесија, њиховим саживотом и сарадњом, што шири представе о свету и месту човека у њему, упрошћава процес аутоидентификације и смањује агресију.

5. Туризам као модерни еквивалент за религију. Идеја саборности у православном ходочашћу

Почетком шездесетих година XX века Х.Ј. Кнебел, истражујући социолошке промене у савременом туризму, утврдио је постепено ишчезавање оног типа странца (туристе) који је раније дефинисан као радознали путник, заинтересован за домаће, који долази као захвални гост и жели људски контакт задобијајући симпатије код домаћег живља. Овај тип истиснут је не толико од тзв. "агресивног путника", који наступа као освајач или господар, већ од оне врсте путника који равнодушно путује не остварујући никакав контакт, нити му је стварно присуство циљ. Модерни туриста најчешће не остварује дубље контакте са локалним становништвом, он контакте обавља углавном преко агенције или са сапутницима јер он у ствари битише у групи.⁹⁰

Културно-антрополошки приступ феномену туризма изнео је Мекконел који се послужио тзв. концептом религиозне метафоре. Намера му је била сасвим у духу слогана: "Кажи ми шта радиш у слободно време, па ћу ти рећи ко си." (Тагоре)⁹¹

Мекконел сматра да је кључ за разумевање индустријског човека "етнографија" и иде толико далеко да тврди како туриста надмашује социологе у схватању модерног начина живота и да туристичка путовања представљају медиј аутентичног човековог саморазумевања у модерном друштву. По њему, туризам је симбол посредством којег човек осмишљава свој живот. Његова почетна теза се може метафорично изразити на следећи начин: ако је у XIX веку речено "Бог је мртав", а у XX "човек је мртав", онда за крај XX века важи крилатица "Човек ипак живи као туриста".

Мекконел у туризму види модерни еквивалент за религију. Туристичка атракција која обједињује модерно друштво аналогна је религиозним симболима примитивних народа. Он чак сматра да када данашњи човек не би нашао упориште у атракцији, модерна би доживела колапс.⁹²

И он као и други, у тумачењу туризма полази од тзв. теорије дистанце – феномен туризма тумачи као дистанцирање од свакодневног живота. У акту

⁹⁰ Елаковић С. *Социологија слободног времена и туризма (2006)*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, издање треће, Београд, стр. 76

⁹¹ Исто, стр. 83

⁹² Исто, стр. 84

разгледања као ритуалу туриста обилази јавна места, атракције, које попримају значење религијских симбола. Мекконел ово назива сакрализацијом знаменитости. За структуру атракције по њему важна су два момента: успостављање релације супериорности над знаменитошћу и демонстрација аутентичности атракције. Он сматра да је туризам ритуал и да подржава структуралну диференцијацију друштва.⁹³

Мекконелово тумачење туризма као супститута за религију критиковали су многи јер се туристи могу поделити и на оне који желе путовати за разлику од оних који желе само сунце и одмор, сматрајући да мотив за доживљајем аутентичности туристичке атракције није универзална категорија.⁹⁴

Заговарајући такође етнографију туризма, Мекконел из вида губи низ категорија које битно разликују категорије туриста: пол, узраст, класну структуру, националност и друге. Туристичко путовање може имати и карактер трагања за правом реалношћу и смислом постојања као што може бити и замена за традиционалну религију.⁹⁵

Највећа заслуга Мекконела почива у чињеници да је утврдио својеврсну сличност модерних туристичких путовања са традиционалним ходочашћима. Он чак каже да традиционална религиозна места губе религијски значај и добијају нови туристички значај. Велике богомоље добијају изразито туристички смисао и функцију.⁹⁶

"Душа Православља је саборност", теза је оца Сергија Булгакова.⁹⁷

Од 13-16. јуна 2012. године у Требињу, БиХ, одржан је научни скуп на тему "Саборност и демократија".

О спонама између Срба и Руса говорио је и Сергеј Сергејевич Хоружиј, научни руководилац Центра синергијне антропологије и доктор математичко-физичких наука.⁹⁸

Иако се данас идеја саборности прихвата као део древног фонда историјског памћења и појмовног оквира православне и словенске свести, ова идеја није

⁹³ Елаковић С. *Социологија слободног времена и туризма (2006)*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, издање треће, Београд, стр. 85

⁹⁴ Исто, стр. 87

⁹⁵ Исто, стр. 88

⁹⁶ Исто, стр. 89

⁹⁷ Булгаков о. С., *Очерки учения о Церкви, 1925-1929; Православие, 1932.*

⁹⁸ Извор: <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Srpsko-ruski-most-neunistiv-145419.html>

нарочито стара. Руски словенофили су развили идеју саборности у деветнаестом веку, а са њом су повезивали читав низ мотива: саборност је упила у еклезиолошке садржаје, својства бића Цркве, али такође и интуицију о идеалном друштвеном уређењу које се крије у органском елементу народног постојања, као и представу неке дивне прошлости пуне социјалне хармоније, и још много тог...

Промишљајући ове мотиве Сергеј Сергејевич Хоружиј пише: "...читав овај блиски круг, који се назива саборношћу, очигледно је одговарао дубинским начелима православно-словенског склопа свести, те је задобио и привлачну снагу за ту свест, очарање, чак и неку власт над њом".⁹⁹ Будући да су за саборност, још од настанка самог појма, везиване велике позитивне вредности и очекивања, аутор настоји да размотри како се у данашње постсекуларно доба може задовољити чежња за саборношћу, која је и те како присутна у савременом православно-словенском свету.¹⁰⁰

Саборност као богословски принцип предмет је широке области савременог православног богословља или тачније, еклезиологије, учења о Цркви. Овде је она јасно дефинисана и детаљно разрађена; може се с правом говорити о постојању прилично употпуњеног богословског или еклезиолошког учења о саборности. Управо ово богословско схватање саборности развијао је аутор идеје саборности А. С. Хомјаков; али у даљој својој историји појам саборности почео је да се користи такође и у низу других области где је добијао у мањој или већој мери и друга значења. Хомјаков је овај гносеолошки или когнитивни принцип изразио на следећи начин: "Недоступна за самостално мишљење, истина је доступна само целокупности мишљења, која имају везе са љубављу."¹⁰¹

Социјална филозофија је друга небогословска област где саборност наступа као принцип друштвеног устројства.

⁹⁹ Сергей Хоружий, Доклад на Международном Научном Собрании «Соборность и демократия». Требинье (Босния и Герцеговина), 13-16 июня 2012 г.; Источник: Библиотека "Института Сенергийной Антропологии"; Извор: <http://litfile.net/book/354929/398000-399000>

¹⁰⁰ Извор: <http://www.rts.rs/page/radio/ci/story/1464/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BE+%D0%91%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4+3/1355486/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%98+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%98%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A5%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B8%D1%98%3A+%D0%98%D0%B4%D0%B5%D1%98%D0%B0+%D1%81%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8.html>

¹⁰¹ А. С. Хомяков. По поводу отрывков, найденных в бумагах И. В. Киреевского // Он же. Полн. собр. соч., изд. 3, 1900. Т.1. с. 283. Извор: <http://litfile.net/book/354929/398000-399000>

Појмови као што су друштвена саборност – црквена саборност, усвојени током периода тзв. Сребрног века,¹⁰² очигледно одговарају принципима саборности у филозофији словенофила. Утврђивање јасне разлике између два принципа је суштинско, ипак детаљнији опис и анализу "друштвене саборности" Бердјајев није дао. Други од великих мислилаца Сребрног века, Вјачеслав Иванов, је такође пуно писао о саборности, али његов специфичан приступ којим тражи њене изворе у античким мистеријама, пре обједињује истинске манифестације саборности са сличним појавама, него што помаже да се издвоје и схвате ове истинске манифестације у животу друштва. Једини који је разрадио појам "друштвене саборности" је Франк у својој књизи "Духовне основе друштва" (1930).¹⁰³

Према Франку, структура социума има два хоризонта или слоја – унутрашњи и спољашњи, који се називају саборност и друштвеност и остварују два различита принципа организације. Ова два принципа карактеришу се на следећи начин: саборност је "унутрашње јединство и оформљеност друштва", а друштвеност је "спољашњи однос међу људима", "одвојено мноштво посебних људи, одвојених један од другог".¹⁰⁴ Прихватајући принципијелну тезу да саборност "почива у основи сваког људског контакта, сваког друштвеног обједињавања људи", Франк издваја три главна облика саборности: "брачно-породично јединство" (првобитна форма, јер "човек постоји уопште само кроз физиолошку везу са другим људима"¹⁰⁵), религиозни живот (јер "човекова саборност, осећање припадности целини, које не окружује споља човекову личност, већ је изнутра обједињује и испуњава, јесте у суштини управо мистично религиозно осећање"¹⁰⁶), а такође "јединство судбине и живота" (у погледу којег Франк утврђује не само психолошко, већ и "животно-онтолошко... велико стваралачко и јачајуће значење"). Даље се на овој бази утврђује веза са Црквом и богословљем саборности Хомјакова: аутор закључује да је "саборност у складу са Црквом у најдубљем и најопштијем смислу овог појма, а друштвеност – са светом у смислу сфере живота, која стоји насупрот Цркви".¹⁰⁷ Овим, сагласно учењу Хомјакова, саборност је конститутивни принцип Цркве као надемпиријски, благодатни начин постојања; тада кад друштвеност

¹⁰² *Сребрни век представља период у руској култури почетком XX века, одговара епохи модернизма.*

¹⁰³ *С. Л. Франк. Духовные основы общества // Русское Зарубежье. Лениздат, 1991. с.300, 304.*

¹⁰⁴ *Исто.*

¹⁰⁵ *Исто, с. 307.*

¹⁰⁶ *Исто, с. 308.*

¹⁰⁷ *Исто, с. 352.*

описује спољне социјалне везе у емпиријском социуму. Притом, унутрашњи принцип игра одређену улогу: "У основи сваке друштвености почива саборност као Црква... Саборност је највиши извор друштвених веза... идеално усмерена снага друштвеног живота".¹⁰⁸ Одавде следи да су принцип друштвености, као и општи, свеукупни принципи социјалног постојања, тј. дијада "саборност – друштвеност", проистичу од принципа саборности, или, другим речима, представљају пројекцију надемпиријског принципа саборности у сфери емпиријског социјалног постојања.

На овај начин, Франкова теорија даје практичан пример, који доказује постојање принципа социјалног устројства, заснованог на саборности. Али, ваља приметити да ова теорија у себи садржи одређене онтолошке претпоставке: претпостављајући да емпиријска социјалност ("друштвеност") има извор и основу у благодатној надемпиријској саборности, самим тим се базира на платонској онтологији, а конкретније – на онтолошкој парадигми "Мира у Богу", која карактерише онтологију пантеизма коју је разиво Николај Кузански (на ову се онтологију Франк свуда позива у својој филозофији).

Сам појам религиозне друштвености носио је у себи идеју сусрета, дијалога религиозне и секуларне свести, Цркве и друштва, уз њихову узајамну и заинтересовану усмереност једне ка другој; и заинтересована усмереност друштва према Цркви стварала је праксу орјентисану на саборност. У културној сфери оваквом праксом могу се несумњиво сматрати чувени Религиозно-филозофски скупови у Петербургу од 1900-1902. године.

На међународној ходочасничкој конференцији, која је одржана у Кијеву 2010. године, ходочашће је дефинисано као појава везана за црквени живот: "Ходочашће као један од аспеката духовне делатности Цркве, чији корени сежу у дубоку прошлост, представља форму поштовања Бога и реализацију духовне потребе пастве да се поклати светињама, учествује у богослужењу поред светих места, молитвеном општењу са верујућима других локалних Цркава као изразу јединства и саборности Православне Цркве, у складу с учењем Светог Писма, Васељенских сабора и светих отаца".¹⁰⁹

Дакле, управо међу зидинама храма људи имају осећај саборности, здружености, тако својствено руском (православном, словенском) менталитету.

¹⁰⁸ Исто, с. 359, 361.

¹⁰⁹ Извор: <http://sib-palomnik.ortox.ru/stati/view/id/1115242>

У интервјуу са руководиоцем Ходочасничког центра Новосибирске митрополије, протојерејем Владимиром Бобровом, направљеним у марту 2012. године срећемо се са још једном дефиницијом, скорије лозунгом: "Сваки ходочасник иде стопама Пресвете Богородице".¹¹⁰

Наиме, сматра се да је заштитница ходочасника управо Пресвета Богородица, Пречиста Дева Марија јер је после распећа, смрти и Васкрсења Господа нашег Исуса Христа волела да обилази места везана за јеванђељске догађаје, да тамо борави у молитви. Свето Предање говори о томе да је живећи у Јерусалиму, свакодневно долазила на Гроб Господњи на Голготу. Тако излази да ходочасници, пролазећи светим местима, иду стопама Пресвете Богородице, понављајући Њен пут.

Нажалост, морамо да констатујемо чињеницу, наставља протојереј Бобров у истом интервјуу, да се не могу сви људи који путују у Света места назвати ходочасницима, већ пре туристима. У Светој Земљи у Палестини са одређеном горчином говоре: "Некад су харали Турци, а сад – туристи."

Задатак Ходочасничког центра који је у Новосибирску настао са благословом Високопреосвештеног Тихона митрополита Новосибирског и Бердског, је у томе да се православним хришћанима који путују по светим местима, помогне да се осете као ходочасници, а не као туристи.

Данашњи руски ходочасници припадају најразличитијим социјалним групацијама. Није мало оних који се баве бизнисом, лекара, наставника, чиновника, свештеника, студената – образованих, савремених људи. И све их обједињује тежња да се поклоне светињи, они путују да би стекли нешто корисно за своју душу, да би на њих сишла благодет Светог Духа. То јест, дошавши у додир са благодаћу, људи желе да то осете и њихови ближњи. Сви без изузетка, који су боравили на светим местима, схватају, да је ходочашће својеврстан дар Божји који желе да поделе са ближњима.

¹¹⁰ Исто.

Оваква путовања веома зближавају.¹¹¹ Не говоре тек тако, вели протојереј Бобров, да на пут крећу људи као јединке, а враћају се са путовања као породица. Заједнички духовни рад толико зближи људе, да они често настављају да комуницирају, да се виђају и после путовања, многи постају пријатељи за читав живот.

И протојереј Бобров истиче проблем са недостатком образованих водича, наводи да су верници често боље припремљени и информисани о светињама од самих водича и, наравно, саветује да се верници по овом питању обраћају ходочасничким службама својих парохија јер ће оне са групом послати или свештеника, или обученог водича који је и сам верник.

¹¹¹ Психолог Мартин Л. Хофман дао је један од темељних доприноса проучавању емпатије. Дефинишући емпатију као "емотивну реакцију која је у већој мери одговарајућа за ситуацију у којој се налази друга особа него за властиту" он објашњава како психолози одређују емпатију на два начина: (а) емпатија је когнитивна свесност о унутрашњим стањима друге особе, тј. њеним мислима, осећањима, опажањима и намерама и (б) емпатија је посредована емотивна реакција на другу особу.

Емпатија обухвата осећања бриге и саучешћа према другима, које доживљавамо при опажању патње других. Проблем који Хофмана највише занима јесте допринос осећаја емпатије људском алтруизму и бризи за друге људе у тешким ситуацијама. Сврха његовог истраживања јесте да истражи допринос емпатије развоју принципа бриге за друге људе и принципа правде, јер емпатија, ако је сагласна са моралним принципима, може играти важну улогу у моралном резонувању. Аутор истиче да су "емпатија и принципи бриге за друге независне, међусобно подржавајуће, конгруентне предиспозиције да се помаже другима" те да се повезаност између емпатије и бриге исказује управо у моралном резонувању и понашању човека који сведочи ситуацији да нека особа пати. Аутор на основу наведеног закључује да, ако узмемо у обзир емпатијске мотивационе карактеристике и њену конгруентност са принципом бриге и са већином принципа правде, емпатија би требала да буде у стању да позитивно доприноси просоцијално моралном резонувању и просуђивању. По Хофману, већина моралних недоумица у животу изазива емпатију зато што укључује жртве, које видимо у непосредној близини, или посредно чујемо о њима. Емпатија активира морална начела, и било директно, или преко тих начела, утиче на наше морално просуђивање. Аутор истиче како је управо стога важна емпатијска моралност и с њом повезано морално образовање, јер оно унапређује превладавање граница и емпатизирање ван властите групе.

Према Мартину Хофману, емпатија је когнитивна свесност о унутрашњим стањима друге особе: њеним мислима, осећањима, опажањима и намерама. И сагласна је са разним аспектима правде. Другим речима, емпатија је, каже Хофман који је овај феномен истраживао три деценије, искра људске бриге за друге људе.

Неспособност да се одгоненту туђе емоције представља основни недостатак емоционалне интелигенције и трагични губитак људскости: недостатак присности, суштинске пажње, одсуство емоционалног склада и емпатије, Мартин Л. Хофман је највећи истраживач на пољу емпатије, а његова књига показује да корене моралности треба тражити у емпатији, јер она представља врсту саучествовања са могућим жртвама, неким ко пати, ко је у опасности или у невољи. Извор: Хофман М. Л, **Емпатија и морални развој** (2003), Дерета, Београд, с. 13-15

Закључак

У складу са проценама Светске туристичке организације, верски туризам ће за неколико година заузети преко 20% светског туристичког тржишта. Тим пре што ходочашћа по светим местима не прекидају чак ни ратна дејства која се изводе на територији светиња.

То се у пуној мери односи и на ходочаснике из Русије. Све већи и већи број Руса посећује светске светиње. Русе не спречавају ни војни конфликти (између Израела и Палестине), нити релативно високе цене туристичких тура. Сагласно мишљењу многих (и не обавезно истинских верника), сваки православца треба барем једном да посети Свету Земљу у Израелу и Египту, да посети Свету Гору. То се тиче и муслимана, са једином разликом што они морају да обаве хаџ у Меку. Оно што осете кад се приближе тим светињама, не може се пренети речима нити описати.

Разматрајући развитак верског туризма у Русији, треба забележити да постоји динамика раста тог процеса.

У ранија времена туризам се изражавао у виду путовања са сазнајним циљем, као и ради открића, успостављања контакта са другим земљама везано за размену производа, трговине, и таква путовања су до 18. века углавном била приватног карактера.

Пружање услуга везано за верски туризам у Русији у овој етапи не одговара увек утврђеним стандардима квалитета, нарочито што се тиче страних туриста који у том циљу долазе у Русију. Уочени су следећи разлози за ово:

- недостатак искуства везано за нормативно-правно, научно-методолошко обезбеђивање развоја верског туризма;
- недовољно финансирање развоја верског туризма;
- недовољна компетентност стручњака за организацију туристичке делатности.

Ипак, наведени разлози нису препрека за стварање интересовања код туриста. Резултати статистичких истраживања показују да у стварности верско путовање једном годишње обави тек око 1% од укупног броја верника који живе у Москви. На тржишту ходочасничког туризма (према материјалима годишњака "Религије света" за 1998-2006. године) земље које се традиционално сматрају центрима ходочасништва, побројане су следећим редом: Русија (35%), Израел

(30%), Грчка (12%), Италија (7%), Турска (6%), Саудијска Арабија (5%). За руске ходочаснике водећи центри ходочашћа су Русија и Израел.

Верски туризам је саставни део савремене индустрије туризма. Данас ходочасници пуно користе услуге туристичке индустрије, стварају се специјализоване туристичке агенције, које организују такве туре и ходочашћа. Сам "жанр" православног ходочашћа подразумева низ специфичних карактеристика. Пре свега то су низак комфор смештаја верника у манастирима. Неудобност код смештаја донекле се компензује ниском ценом пуног пансиона у манастирској трпезарији, што саму туру чини прилично повољном.

У нашем мастер раду поставили смо задатак да размотримо актуелност наведене врсте туризма, његову практичну примену у Русији јер се ова тема разматра у популарним туристичким часописима, а са научне тачке, верски туризам није до сада био честа тема анализа.

Верски туризам (ходочасништво) има дугу историју, која потиче практично од појаве првих религија. Свака религија поставља сопствене захтеве пред ходочаснике и туристе. И више од тога – разни религиозни објекти често проширују и конкретизују списак захтева који се односе на посету верника и туриста.

Верски туризам постоји у различитим формама и има низ специфичних црта према карактеристикама организације екскурзија, броју учесника, трајању тура, узрасту, врсти транспорта, начину стварања маршрута, а може се и према другим факторима разликовати.

У Русији је ситуација у верском смислу веома шаролика. Она је условљена разноликошћу конфесија и широким спектром струја унутар религија. У хришћанству је најјасније присутна Руска православна црква. Она има мрежу манастира и велики број храмова који данас представљају основу верског туризма. *Руска православна старообредна црква* има далеко мањи број верских објеката, али драматичнију историју, што при правилном приласку теми може постати успешан рекламни потез у процесу реализације туристичких тура.

Објекти ходочасничког туризма (духовна доминанта) данас могу бити манастири и храмови Руске православне цркве што је условљено бројем присталица те конфесије, историјом и количином ресурса. За образовни верски туризам је упутније да се разрађују комплексне маршруте које укључују у посету објекте различитих религија.

Религиозни ресурси неких региона у Русији у овом тренутку су прилично слабо посећени од стране туриста, али се сматрају објектима са високим туристичким и ходочасничким потенцијалом. Да би тај потенцијал на прави начин био искоришћен, у овом тренутку су неопходни добро припремљени стручњаци и квалитетна обрада информација са терена о променама у религиозном животу тих крајева. Верски туризам у тим регионима има високи потенцијал који мора бити мудро искоришћен. Није искључено, да би међу туристима преовлађивале жене, што треба имати у виду приликом организације тура. Прилично занимљиве могу бити и дечије и омладинске туре, које укључују посете објектима различитих религија.

Постојећа маркетиншка истраживања су показала да су туре које се организују, углавном копије једна друге. Основни објекти су православни храмови и манастири. Реални религиозни ресурси су много већи и разноврснији. Разлог за ограничени број верских тура је, с једне стране, приоритет који се даје православним објектима, а са друге стране, слаба активност стручњака који раде на формирању маршрута религиозних путовања. Ширење базе ресурса и квалитативно побољшање менаџмента дозволиће да се постигну суштинске промене у овој области.

Везано за наведено, можемо извести следеће закључке:

1. Данас се многа путовања могу подвести у путовања са религиозним циљевима, тј. у верски туризам. Око 90% објеката у свету, за које се туристи данас интересују, има везе са религијом. Број туриста и ходочасника у свету на годишњем нивоу чини 300–330 милиона, они обављају 3–3.5 милијарди путовања у циљу вере или ходочашћа.

Верски туризам треба дефинисати као путовања са образовним циљевима, врсту образовног туризма, а такође и делатност у организацији посете од стране туриста религиозних места и знаменитости које се налазе ван уобичајеног животног окружења, а које имају везе са културним и природним наслеђем, које се односе на постојећа и давно нестала веровања и религије.

2. Идеолошки чинилац верског туризма је смањење нивоа опште социјалне напетости, а не подела друштва на супротстављене непријатељске стране;

успостављање дијалога и мира међу конфесијама: верски туризам не треба да изазива сукобе и нетрпељивост на религиозној и социјалној основи.

3. Верски туризам је један од праваца рада на духовно-патриотском одгоју становништва, у првом реду омладине, прихватању људи моралних вредности, духовног и културно-историјског наслеђа руског народа. То је комплексан задатак чијим се решавањем морају позабавити државне, приватне, друштвене и верске институције. Формирање услова за реализацију верског туризма претпоставља блиску координацију делатности органа власти, установа културе, заштите здравља грађана, физичке културе и спорта, туристичких компанија, образовних установа, друштвених и верских организација.

4. Верски туризам доноси не само економску добит локалном становништву, државним структурама и приватним предузећима (и не само оним у области туризма), верским организацијама – а главни резултат је стварање климе узајамног разумевања међу учесницима путовања и локалног становништва и заједничком превазилажењу постојећих проблема и социјалне напетости.

5. Развој верског туризма диктира неопходност регулисања туристичких токова узимајући у обзир потенцијал територије, јер неконтролисана посета знаменитости и споменика не може допринети њиховом очувању и доводи до незадовољства верника и настајања социјално-економских проблема код локалног становништва.

6. Позитивну улогу у развоју верског туризма могле би да одиграју хуманитарне организације, приватан бизнис путем подршке и организације путовања са религиозно-образовним циљевима за неке социјалне групе становништва (пре свега децу и омладину).

7. У савременом свету са његовим многобројним проблемима постаје нарочито очигледно да питања избора и припреме кадрова за организацију верског туризма, узимајући у обзир схватање карактера објеката обилазака и етике комуникације организатора са представницима конфесија, а такође разрада одговарајућих метода, чине комплекс најважнијих задатака, који захтевају неодложно, озбиљно и одмерено решавање.

8. Организација верског туризма захтева озбиљне припреме, како програма боравка, тако и самих учесника путовања, ради адекватног позитивног доживљаја знаменитости које се посећују. У практичном раду треба такође узети у обзир нове појаве (на пример, путовања верника која нису у циљу вере, већ ради присуствовања верским обредима; увођење у школе часова веронауке и етике) и нове могућности које се појављују са развојем најновијих техничких достигнућа.

9. Дефиницијом ходочашћа као појаве везане за црквени живот, једног од аспеката духовне делатности Цркве, чији корени сежу у дубоку прошлост, форме поштовања Бога и реализације духовне потребе пастве да се поклони светињама, учествује у богослужењу поред светих места, молитвеном општењу са верујућима других локалних Цркава као изразу јединства и саборности Православне Цркве, у складу с учењем Светог Писма, Васељенских сабора и светих отаца, истиче се тај суштински осећај саборности, емпатије, здружености који људи имају кад се нађу међу зидинама храма, односно, на светим местима, у близини светиња и то је, рекло би се, тако својствено руском (православном, словенском) менталитету. Као и људском менталитету уопште.

10. Верски туризам ће доприносити смањењу социјалне напетости, имаће позитивну улогу у дијалогу међу културама, религијама и цивилизацијама, ако буде базиран на чврстој сарадњи туристичких, државних, верских организација са локалним становништвом територија које туристи посећују.

Литература

1. Архиепископ Бронницкий Тихон, **Монастыри**, энциклопедический справочник (2001), издание Московской Патриархии, Издательство "Республика", Москва
2. Биржаков М. Б. **Введение в туризм** (1999), Издательство "Герда", Санкт-Петербург
3. Биржаков М. Б. Никифоров В.И. **Индустрия туризма**. Издание третье, переработанное и дополненное (2007), Издательство "Герда", Санкт-Петербург
4. Булгаков о. С. **Очерки учения о Церкви, 1925-1929**; (1932), Православие, Санкт-Петербург
5. Власова Т. И. **Социологические исследования в сфере туризма как методологическая основа формирования туристского продукта (на примере исследования туроператоров Санкт-Петербурга)** (2003), Труды Академии туризма, вып. 5, Москва
6. Даринский А. В. **Русские православные монастыри России как объекты туризма** (1995), Труды Академии туризма, вып. 1, Москва
7. Ђокић Б, Павић Ж. **Истраживачки методи у пословним системима** (2012), скрипта, Универзитет Сингидунум, Београд
8. Елаковић С. **Социологија слободног времена и туризма** (2006), Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, издање треће, Београд
9. Житенев С. Ю. **Русское православное паломничество. Современное состояние и развитие** (2005), Труды Академии туризма, вып. 6, Москва
10. Зорин И. В, Каверина Т.П. **Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности** (2001), Издательство "Финансы и статистика", Москва
11. Иерхарт Б. **Религиозные традиции мира**, в 2 томах (1996), Издательство "Крон-Пресс", Москва
12. Ильина Е. Н. **Туроперейтинг: организация деятельности** (2003), Издательство "Финансы и статистика", Москва
13. Кабушкин Н. И. **Менеджмент туризма** (1998) Издательство "Новое знание", Минск
14. Котлер Ф. **Маркетинг. Гостеприимство. Туризм** (1998), пер. с английского, Издательство "ЮНИТИ", Москва
15. Максин М, Пуцар М, Кораћ М, Милијић С. **Менаџмент природних и културних ресурса у туризму** (2009), Универзитет Сингидунум, Београд

16. **Монастыри русской православной церкви**, справочник-путеводитель, издательство Московской Патриархии, Москва
17. Орехов Д. В. **Святые места России** (2002), Издательство "Невский проспект", Санкт-Петербург; <http://www.mospat.ru>, Москва, 27 октября 2004 г.
18. Сенин В. С. **История международного туризма** (1998), Издательство – "Финансы и статистика", Москва
19. Сенин В. С. **Организация международного туризма** (1999), Издательство – "Финансы и статистика", Москва
20. Спасић В. **Менаџмент туристичких агенција и организатора путовања** (2010), 6. допуњено издање, Универзитет Сингидунум, Београд
21. Тришин А. Ф. **Мировые религии и религиозные памятники** (1997), Издательство "Московский лицей", Брянск
22. Федеральный закон от 24 ноября 1996 г. №132-ФЗ **"Об основах туристской деятельности в РФ"**
23. Франк С. Л. Духовные основы общества // Русское Зарубежье. Лениздат, 1991. с. 300, 304
24. Хомяков А. С. **По поводу отрывков, найденных в бумагах И. В. Киреевского // Он же**. Полн. собр. соч, изд. 3, (1900) Т.1, Санкт-Петербург
25. Хоружий С. Доклад на Международном Научном Собрании «**Соборность и демократия**». Требиње (Босния и Герцеговина), 13-16 июня 2012 г; Источник: Библиотека "Института Синергийной Антропологии"
26. Хофман М. Л, **Емпатија и морални развој** (2003), Дерета, Београд, с. 13-15
27. Христов Т. Т. **Паломнические центры религий мира (христианство и индуизм)** (2003), Труды Академии туризма, вып. 5, Москва
28. Христов Т. Т. **Религиозный туризм** (2005). Издательский центр "Академия", Москва
29. Хуусконен Н. М, Глушанок Т. М. **Практика экскурсионной деятельности** (2006) Издательство "Герда", Санкт-Петербург
30. Чудновский А. Д. **Туризм и гостиничное хозяйство** (2001). Издательство "ЭКМОС", Москва
31. Шпилько С. П, Шенгелия Н. О. **Концепция программы развития туризма в Российской Федерации** (1995), Труды Академии туризма, вып. 1, Москва
32. <http://fotki.yandex.ru/>

33. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%9F%D0%A1%D0%A6>
34. <http://valaam.ru/>; <http://valaam.ru/ru/smi/2195/>
35. http://www.sofrino.ru/company/page_72
36. <http://www.calend.ru/person/2726/>
37. http://tourlib.net/zakon/osn_tur.htm
38. <http://www.rg.ru/2012/05/05/turizm-dok.html>
39. http://www.memoid.ru/node/Pravoslavnye_monastyri_sovremennoj_Rossii_kak_ob%22ekty_turizma
40. <http://letetbety.ghjkn.ru/>
41. <http://www.advantour.com/rus/russia/tourism/religiozny-turi.htm>
42. <http://uspenskiy-orel.ru/monastyr.html>
43. <http://www.turmayak.ru/news/news-tur/5785-velikij-ustyg-novyj-god.html>
44. <http://arhiv.smoleparh.ru/index.php?d=8&x=071128ma>
45. http://mosopen.ru/document/34_rm_1997-01-16
46. http://orthodox.etel.ru/2002/16/e_turizm.htm
47. <http://www.welcome2russia.ru/russia/?id=2260>
48. http://www.hellopiter.ru/Peter_paul_cathedral.html
49. http://images.yandex.ru/yandsearch?text=%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%88%D0%B8%D0%B5%20%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8%20%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8&noreask=1&pos=1&rpt=simage&lr=10522&img_url=http%3A%2F%2Fwww.atorus.ru%2Fpublic%2Fator%2Fdata%2Fimage%2FRatio%2Ftourinfo-10_p-06.jpg
50. <http://ria.ru/society/20120313/593609854.html>
51. <http://ria.ru/society/20120313/593609854.html>
52. <http://basetop.ru/rejting-turoperatorov-rossii-2012-goda/>
53. <http://www.newsru.com/finance/09jan2013/travel.html>
54. <http://www.kp.ru/daily/26011/2935742/>
55. <http://rusk.ru/>
56. <http://do.gendocs.ru/docs/index-88358.html?page=9>
57. <http://xn----ctbgb7bh2ave3d.xn--p1ai/pravoslavnye-yarmarki-na-vcv/>

58. http://pravera.ru/index/pravoslavnye_vystavki_jarmarki_vvc_v_moskve_i_sankt_pet_erburge/0-1027
59. <http://ivan-da-maria.org/2012/07/kargopol-5/>
60. <http://ivan-da-maria.org/2012/07/kargopol-7/>
61. <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Srpsko-ruski-most-neunistiv-145419.html>
62. <http://litfile.net/book/354929/398000-399000>
63. <http://sib-palomnik.ortox.ru/stati/view/id/1115242>
64. <http://www.rts.rs/page/radio/ci/story/1464/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BE+%D0%91%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4+3/1355486/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%98+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%98%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A5%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B8%D1%98%3A+%D0%98%D0%B4%D0%B5%D1%98%D0%B0+%D1%81%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8.html>¹¹²

¹¹² Интернет сајтовима је приступано између јануара и јула 2013. године.